

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

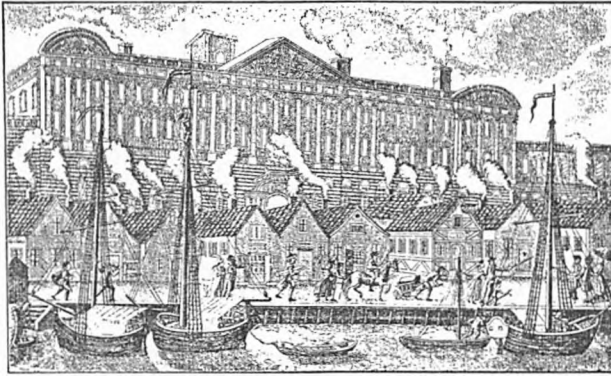

Kirsten-Elizabeth Jessen

Genopbygningen af København
efter branden i 1795

Kirsten-Elizabeth Jessen

Genopbygningen af København *efter branden i 1795*

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring

ARKITEKTENS FORLAG

København 1958

Indgår i skriftserien
Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring
8. række nr. 2

Udgivet med understøttelse af
Ny Carlsbergfondet, Kjobenhavns Brandforsikring og
Kreditkassen for Husejerne i Kjobenhavn

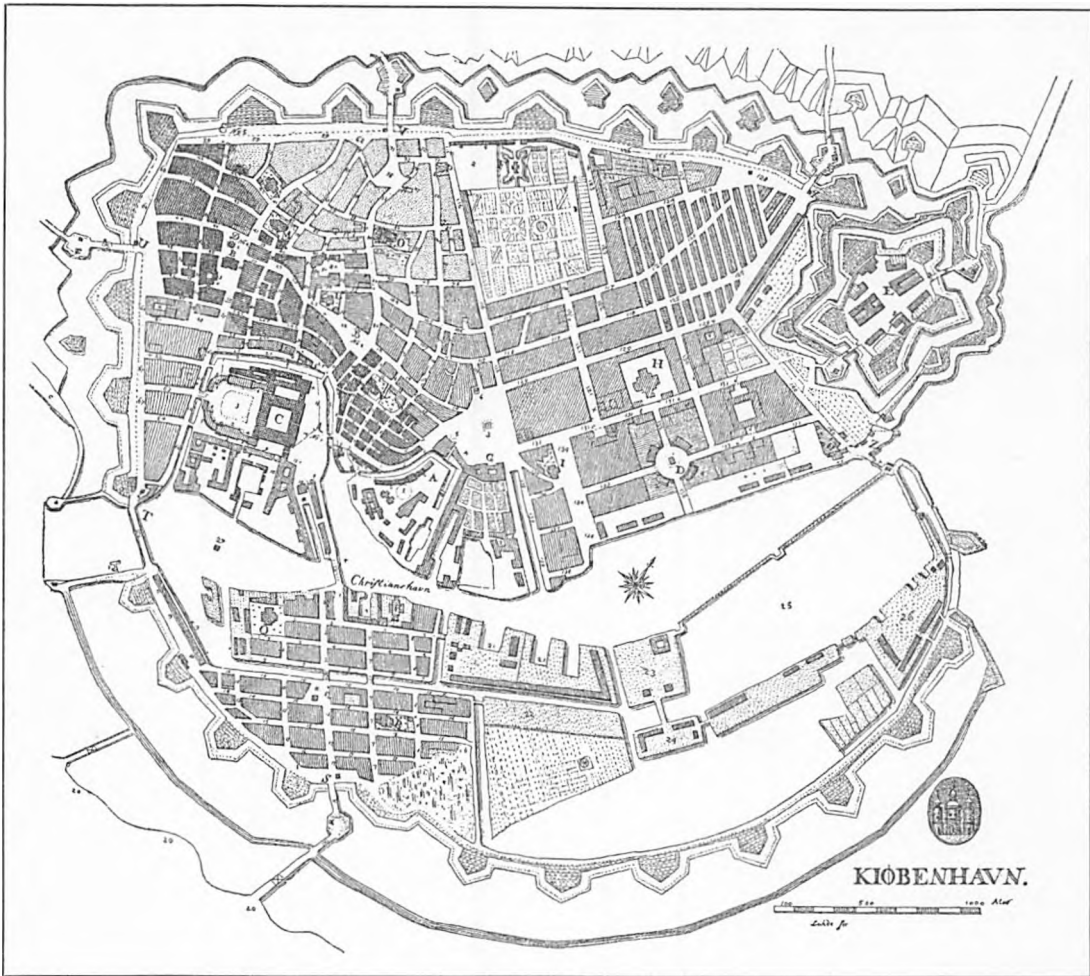

Clichéer: F. Hendriksens Eftf. Reproduktions-Atelier
Tryk: F. E. Bordings Bogtrykkeri

Omslagsbilledet er et udsnit af S. Henriques: Ved Stranden, 1844 (Københavns Bymuseum). De viste huse er fra venstre: Højbro Plads 21, Ved Stranden 18, 16, 14, 12, 10 og 8. Se side 48 f.
På titelbladet er gengivet Friedrichs stik, der viser nødboligerne på Christiansborg slotsplads.

Indhold

Branden i 1795	7
Hjælpen til de brandlidte	11
Gaderegulering og byggeregler	17
Branderstatningerne	24
Byggematerialer og bygningshåndværkere	26
Finansieringen	31
Huslejeniveauet efter genopbygningen	42
Arkitekturen	48
Slutning	51
Bilag	55
Noter og henvisninger	63

KØBENHAVN 1795

De brændte områder er mørkt skraverede.

(Nationalmuseet)

Branden 1795

I de senere år har udviklingen af byggeriet i det indre København medført, at flere og flere af byens ældste ejendomme rives ned for at give plads til moderne bebyggelse, og i løbet af få år vil den indre by ganske have ændret udseende og karakter. Med nedrivningen af disse kvarterer forsvinder store dele af det, der for de fleste mennesker, mere eller mindre ubevidst, har været med til at forme hvad man forstår ved København inden for voldene: byen med de lange let buede gader, hvor facaderne flugter og hvor husenes højde stort set er ens, og hvor den samme stil, nyklassicismen, præger alle ejendommene. Det er opførelsen af den del af det klassiske København, der rejste sig efter branden i 1795, der skal behandles på de følgende sider.¹

Een gang tidligere i det 18. århundrede havde byen været genstand for luernes hærgen, og en trediedel af den var ved denne ulykke i 1728 blevet lagt i aske.² I 1794 galede den røde hane atter over København, og det store slot med dets uvurderlige samlinger af kunst og kunstindustri brændte ned, uden at brandvæsenet var i stand til at hindre ildens fremtrængen.³ Trods dette advarende eksempel nærrede man fortsat den bedste tillid til byens ildslukningsmateriel og de mennesker, der skulle betjene det. Man forklarede og bortforklarede dets magtesløshed over for flammerne på slottet. Naturligvis måtte det hos tænksomme gemytter fremkalde tvivl om, hvorvidt brandvæsenet ville kunne løse sine opgaver i tilfælde af en omfattende brand i selve byen. Efter nøje overvejelser kom stadskonduktøren, professor J. H. Rawert, i foråret 1795 til den konklusion, at »det var unægteligt, at brandanstalterne i København er ypperlige i de tilfælde, vi er vant med. Men vi har og set, at når ilden griber mere om sig end sædvanlig, når ilden udbreder sig i det store, da er vore anstalter enten ikke tilstrækkelige, eller og vide vi ikke at anbringe dem. Thi det er spørgsmålet, om der i slige tilfælde aldeles ingen redninger er. Hertil vil vedkommende vist svare: *Nej!*« Og Rawert fastholdt det synspunkt, at det i al bygningskunst burde være en grundregel ikke at bygge højere end sprøjterne kunne række.⁴

Rawerts dystre profeti om brandvæsenets utilstrækkelighed i tilfælde af en storbrand kom kun altfor hurtigt til at gå i opfyldelse. Den 5. juni 1795 om eftermiddagen udbrød der ild, vistnok i noget tømmer, på Gammelholm, og de følgende dage bredte ilden sig, båret af en kraftig vind, langs Kanalen til kvarteret omkring Nikolaj kirke, videre langs Stranden til Gammeltorv, og over Frederiksberggade og Vestergade, for først at standse ved Volden på den anden side af Teglgårdsstrædet den 7. juni ved aftenstid. Den følgende dag, mandag den 8. juni, kunne man i »de til forsendelse med posten alene privilegerede københavnske tidender« læse følgende referat på side 3, *efter* de udenlandske nyheder:

København, den 8. juni

»Den 5te hujus om eftermiddagen kl. 3 $\frac{3}{4}$ opkom på Gammel Holm i det såkaldte Dellehaugc en pludselig og heftig ild, som i en kort tid således greb om sig, at det store hovedmagasin langs Kanalen, Kommissariatet, hele Størrestræde [nuv. Holmens Kanal], Hummergade, Laxegade, Reverentsgade [nuv. Laxegade], Dybensgade, den største del af Ulkegade [nuv. Bremerholm], Skvaldergården [nuv. Nikolajgade], Admiralgade, Boldhusgade, Fortunstræde, Vingårdsstræde blev lagt i aske. Her sås i det østlige spir af Nikolaj Kirke en ild, som næsten på samme tid som i hint spir sås i det vestlige meget højt oppe ligeledes en ild, som det formedelst sin højde var umulig at dæmpe, den greb om sig, opbrændte hele spiret, som ved sit fald satte alle underliggende gader i brand. Store og Lille Kirkestræde, Færgestræderne var i ét øjeblik antændte, formedelst den vedholdende stærke sydøstvind blev og en del af Østergade indtil Sct. Jørgensgade, Højbrostræde, Læderstrædet, hvori jødernes synagoge, Gammel Strand indtil Vcjerhuset, den sydlige del af Amagertorv, deriblandt Petersens Jomfrukloster, Løveapoteket, Hyskenstræde, Vimmelskaftet på den sydlige side, Badstuestræde, Knabrostræde, Snaregadens ene side, Kompagnistrædet, Hestemøllerstræde, den største del af Rådhusstræde, Nytorv, Vajsenhuset, og alle dets bygninger, Rådstuen, Nygade, Skovbogade, Gammeltorv, noget af Skindergaden, Klædeboderne, Dyrkøb, her var Frue Kirke i den øjensynligste fare; noget af Nørregade, Frederiksberggaden, Mikkalbryggersgade, Smedebakken, Store og Lille Larsbjørnstræde, Vestergade, Studiestræde, den største del af Sct. Pederstræde blev rovt for ilden. Desuden er hele Vester- og Nørrevold fra Farvegaden, hvori Vartov blev skånet, indtil Frue sogns arbejds-hus opbrændte. - Den er ej ganske slut idag den 8de. I grundene brænder det især meget stærkt overalt. Skaden er uvurderlig.«

Så kortfattet og lakonisk kunne man altså i 1795 referere en lokal katastrofe i et dagblad!

Af byens 12 kvarterer var således de 5: Øster, Strand, Snaren, Vester og Nørre næsten ganske lagt i aske, og over 950 ejendomme i omtrent 55 gader var blevet hærget af ilden.⁵ Hvor stort de brandlidtes antal har været kan ikke nøjagtigt opgøres. I Kollektkommissionens protokoller over hjælpen til de brandlidte er der ialt opregnet 3442 familier, hvis forhold nærmere omtales, et antal, der vel stort set svarer til mellem 10.000 og 15.000 personer, hvortil så yderligere kommer alle de, der ikke fandt det nødvendigt at henvende sig til det offentlige om hjælp.⁶ Tabenes samlede størrelse lader sig næppe fastslå med større sikkerhed. De afbrændte ejendommers assuranceværdi var over 4 $\frac{1}{2}$ million, som Københavns Brandforsikring skulle udrede, hvilket som omtalt nedenfor kun skete med store vanskeligheder,⁷ medens Brandassurancekompagniet for varer og effekter klarede sine forpligtelser over for de relativt få, der havde været så forsigtige at forsikre deres indbo, med betydelig mindre besvær.⁸

Efter brandens slukning lå den afbrændte by hen som en rygende ruinhob, som vi i dag kun altfor godt kan forestille os det ud fra vort kendskab til bombehærgede byer. I tidsskrifter, breve, dagbøger, og senere i erindringer gav de, der oplevede denne katastrofe, udtryk for, hvor frygtelig ilden havde raset, og hvilke kaotiske tilstande, der havde hersket i byen i disse grufulde junidage. Rygterne om årsagen til brandens opståen var naturligvis hurtigt i omløb, således havde en englænderinde, Mary Wolstonecraft, der opholdt sig i byen, hørt, at den skulle være påsat af en af Pitts agenter, hvilket hun selvfølgelig måtte anse for nonsens.⁹ Andre mente, at det ikke kunne være udelukket, at der foruden engelskmanden kunne være tale om, at »russen var ildens ophav«. Selvom det endnu ikke kunne afgøres, om det var engelsk eller russisk initiativ, der lå bag, så burde det dog tages i betragtning, at »den engelske hovedkarakter er mere åben og plejer at afsky lumskhed«. ¹⁰ Der udsattes en dusør på 1500 rdl. for at få opklaret, om der havde været tale om påsætning, men uden resultat. ¹¹ Ikke alene brandens årsag beskæftigede sindene, men også ledelsen af slukningsarbejdet gav anledning til megen diskussion, og førte til en kritik af brandmajor Boye Junge, hvis optræden og ledelse af kampen mod flammerne kom til undersøgelse i en særlig kommission. ¹²

Ligesom det havde været tilfældet efter branden i 1728 kom der også i 1795 en regn af pjecer, hvis titler alle har noget af den moderne sensationsprægede journalistik over sig, og hvis indhold er af samme betydning. Dels var det skildringer af selve branden og de scener, der havde udspillet sig under denne, og dels var det gode råd med hensyn til, hvilke forholdsregler det offentlige burde tage for at forhindre, at enkelte udnyttede situationen. I tidsskriftet »Minerva«, blev der regelmæssigt givet oversigter over den udkomne ildebrandslitteratur, i årets løb ialt 49 forskellige småtryk. Derefter fortsatte kun G. H. Lund sine »Gode borgeres ædle handlinger« indtil 8. bind, et, tør man roligt sige, ofte ligefremt perfidt bidrag til oplysning om tilstandene efter branden, og forfatterens tone faldt heller ikke i »Minerva«s litteraturkritikers smag. Fælles for alle disse skrifter er deres sentimentalitet, ofte tilsat en god portion moraliseren. Man så det således som Guds personlige straf over for det danske folk, der gennem denne begivenhed burde lære nøjsomhed og tarvelighed. Motto'et i »Den danske tilskuer« var et citat fra Nathan der Weise, »Doch war auch Gottes Rathschluss das«. Christiansborgs slots brand året forud havde ikke været tilstrækkelig en påmindelse, »vi behøvede en ny, en eftertrykkeligere mindelse for at vækkes af vor dvale for at afryste de klæder, vi holdtes i. O, at . . . overdådighedstempler måtte lukkes, dens orgier forstyrres, dens dyrkelse afskaffes, dens følge forjages, og at i dens sted vindskibelighed og tarvelighed og de huslige dyder i hvert borgerhjem måtte finde sin helligdom . . . da var der for Danmarks held, endog blot for dets nationale velstand ved denne ildebrand vundet uendelig merc, end der nu synes at tabes«. ¹³ - Midt i alle klageråbene over ulykken hørtes også toner, der lovpriste den ædelhed og lighedsfølelse, som branden fik frem i den københavnske

befolkning, høj som lav, til hvis samfundssind, der ikke forgæves var blevet appelleret. Således kunne man se »den hulde kække fyrste, hvor kærlig han gik iblandt os, og våndede sig over jamren«,¹⁴ og Knud Lyne Rahbek erindrede senere, hvorledes han kom til at stå ved siden af Reventlow under arbejdet med at række spande med vand til brandfolkene.¹⁵ Som Sjællands biskop Nicolai Edinger Balle, hvis prædikener i anledning af branden blev udgivet, så smukt skriver, »det danske folk har heller ikke her fornægtet sin nationalkarakter: villig og venlig har man rakt de nødlidende hånden, gæstmild har mange af de sparte åbnet deres døre«. ¹⁶ Også i Sverige følte man sorgen over ulykken, der havde hjemsøgt København. Således gav en anonym forfatter i tidsskriftet »Nordica«, i en elegi med titlen »Eldsvådan i Köpenhamn« udtryk for de stemninger, der havde grebet ham ved budskabet om katastrofen. Selv havde han ganske vist aldrig set byen, men oplyste i en note, at han igennem flere år havde »vistas et ort i Skåne«, hvorfra han tydeligt kunne se København.¹⁷ Også i tyske byer gjorde ildebranden indtryk, og gav anledning til videnskabelige drøftelser af, hvordan man kunne hindre en sådan katastrofe,¹⁸ og det danske Videnskabernes Selskab udsatte en prisopgave med samme formål.¹⁹

Klart kom det til udtryk, at det var Guds dom, der gennem branden havde ramt København, i skillingsviserne²⁰. Der er endnu bevaret enkelte, hvis indhold i dag kalder smilet snarere end tåren frem i læsernes øje, når man på melodien »O, fromme Gud«, kan synge:

»Skal jeg igen på ny i sørgesaften dyppe
 »Skal salte dråber nu igen af øje dryppe
 . . . . .
 »Det har behaget Gud, at han os ville prøve
 »Og os, som sine børn, i korsens skole øve,
 »Det må jo trøste os, at det er herrens vis,
 »at han hudstryger dem, han elsker, med sit ris.

En række stik og tegninger med motiver fra ildens hærgen i byen så dagens lys. Af særlig høj kvalitet er disse ofte mere naive end smukke prospekter ikke, men de giver et interessant og levende billede af forvirringen. Kendtest er G. L. Lahdes bog »Branden i København 5.-7. juni 1795«, der også kom i tysk udgave. Den består af 5 illustrerede kobberstik samt et kort med gengivelse af de afbrændte områder i byen. Større stik blev udgivet af J. G. Friederich, C. D. Fritsch og C. F. Stanley. Karakteristisk for langt de fleste af disse er det imidlertid, at de ved nærmere betragtning forekommer én så bekendte i deres motivvalg: Rådhuset, Kanalen, Amagertorv, etc. prospekter, der uden tvivl direkte er gengivet efter J. J. Bruuns »Novus Atlas Daniæ« fra midten af det 18. århundrede. Blot blev der til formålet indtegnet enorme flammer, slikkende ud fra vinduer og tage, samt anbragt figurer og optrin illustrerende de kaotiske forhold under branden.²¹

Hjælpen til de brandlidte

I dagene medens byen brændte, standsede så godt som al offentlig og privat virksomhed både på rådhuset, i kancellierne og kollegierne og de forskellige institutioner rundt omkring i byen. Men efter den 8. juni var maskineriet atter i gang. Det synes således ingen væsentlig hindring at have skabt i magistratens arbejde, at rådhuset var brændt, og møderne derfor måtte holdes andetsteds i byen, nemlig i Generalpostamtets gård på Købmagergade.¹ Også de øvrige institutioner, der havde haft til huse på rådhuset, som f. eks. Københavns Brandforsikring og Overformynderiet, var fortsat i stand til at klare deres daglige virksomhed, der netop øgedes kolossalt i forbindelse med de økonomiske og sociale problemer, som branden havde skabt.

Et godt indtryk af det kaos, der herskede i byen, får man gennem Adresseavisen, hvis indhold i en række særnumre var avertissementer fra folk, fortrinsvis forretningsdrivende, der meddelte deres nye opholdssteder - senere blev der udgivet en speciel vejviser som et nødvendigt tillæg til den eksisterende² - og efterlysninger over bortkomne genstande. Der efterlystes alt, lige fra 2 pund klipfisk, der var forsvundet fra et køkken i Laxegade, til bortløbne hunde, køer, ja endog en ung mand var blevet væk, selvom det i sidstnævnte tilfælde nærmest ser ud, som om han har benyttet lejligheden til at undslippe en for omhyggelig mødrene omsorg.³ Hurtigt syntes imidlertid ro og orden igen at være indtrådt, og byens liv indstilledes på den nye tingenes tilstand.

Et af de første problemer, der meldte sig var naturligvis, hvordan man skulle komme de mange brandlidte til hjælp. Især havde man opmærksomheden henvendt på, at det var i de folkerigeste og fattigste kvarterer af byen, at branden havde hærget heftigst. Den øjeblikkelige hjælp bestod i uddeling af brænde og brød. De kongelige magasiner åbnedes for salg af billigt mel, og det blev befalet bryggerne at lave øl af billigste sorter, således at det kunne være muligt for de ringest stillede at købe det. Ligesom året forud efter slotsbranden gav kongen tilladelse til, at der måtte blive foretaget omfattende landsindsamlinger, og den 1. juli udsendtes en offentlig indbydelse til en indsamling til fordel for trængende brandlidte⁴. Fra alle prædikestole i Danmark og Norge lød der opfordringer til at give bidrag hertil, kollektbøger blev båret omkring, og der opstilledes bækkener ved kirkedørene. Det indkomne, ialt ca. 150.000 rdl., administreredes af Kollektkommissionen, hvis protokoller indeholder omhyggelige oplysninger om de brandlidte familier. Der blev gjort rede for hver enkelt familieforsørgers forhold, hvortil føjedes bemærkninger om, i hvilken form han ønskede at modtage hjælp, og hvorvidt han ønskede at forlade byen.⁵ Så godt som alle foretrak pengehjælp, ligesom de ønskede at forblive i København. Selvom det af flere samtidige kilder fremgår, at der var en del, der midlertidigt tog ophold uden for byens volde, og der i Adresseavisen avvertes med boliger uden for Kø-

benhavn, hvor der helt nutidigt lokkes med gode transportforbindelser, så tror jeg, at man må slutte, at branden i det store og hele ingen betydning fik for byens folketal.⁶

De ved kollekterne indkomne penge anvendtes foruden til den øjeblikkelige hjælp i form af mad og brænde til de brandlidte også til at skaffe tag over hovedet til de mange, der ikke var i stand til selv at finde et sted at bo, medens husene blev genopbygget. Allerede dagen efter at ilden var blevet standset, opfordredes alle husejere, der havde plads, til at overlade den til dem, hvis hjem var blevet ofre for flammerne. Fortrøstningsfuldt udtaltes der, at man »derhos var forsikret, at ingen ved denne lejlighed ville drage fordel af den ulykkelige forleghed, men følge, hvad billighed tilsigter«,⁷ en opfordring, der vist hverken kunne gøre fra eller til. I hvert fald måtte magistraten i den følgende tid mægle i ikke så få tvistemål mellem lejerner, der klagede over ublu lejeforhøjelser eller anden chikane fra husværternes side og ejerne, der i flere tilfælde sagde deres gamle lejere op, hvis de ikke ville gå med til en husleje-forhøjelse.⁸ Disse tilfælde skjuler naturligvis ikke den kendsgerning, at der fandtes enkelte tilsyneladende uhyre opofrende sjæle, der som biskop Balle udtrykte det »villig og venlig« rakte de nødstedte hånden, og tilbød at stille rum til rådighed for de brandlidte. Udover mere eller mindre tilfældig mægling greb det offentlige imidlertid ikke ind, hverken ved forsøg på en husleje-regulering eller ved forbud mod husleje-forhøjelser, omend der ikke manglede forslag i denne retning. Således diskuterede en anonym forfatter i »Opfordring til Overvejendomsretten« problemet »hvorvidt regeringen uden at misbruge overvejendomsretten kan tvinge husejere til at afsige brugen af ejendomsretten ved opsigelse eller pålæg af leje og salg«, og kom til det resultat, at det kun med stor vanskelighed lod sig arrangere, hvor anbefalssesværdigt dette end måtte være.⁹

Men den private foretagsomhed var langt fra tilstrækkelig. Fra det offentlige side var opførelsen af den store teltlejr på Nørre fælled kun som en første nødhjælp at regne. Teltene, ialt et par tusinde, udlåntes fra militæret, og rådmand og kaptajn i brandvæsenet murermester Philip Lange udnævntes til opsynsmand.¹⁰ En københavnsk grosserer, tømmerhandler M. C. Bech, der på dette tidspunkt var en dreng på knap en halv snes år, fortæller senere i sine erindringer om, hvordan lejren var indrettet med regelmæssige gader og torve, hvor der fandtes alle slags håndværksbutikker, slagtere, bagere og detailhandlende. Et stort officerstelt var rejst i midten, ligesom der overalt i lejren var anbragt telte til officerer og menige af borgerkorpserne, der sammen med politiet skulle holde orden blandt de mange mennesker. Også vægtere fra byen havde taget ophold herude, og varetog deres sædvanlige pligter, sang klokkeslettene o. s. v.¹¹

Allerede medens byen brændte var man klar over, at det når ilden var slukket, ville blive nødvendigt først og fremmest på en eller anden måde at skaffe mulighed for de mange næringsdrivende blandt de brandlidte til at komme i gang igen. »Til alt held« som der så hyppigt anføres i forbindelse med hjælpearrange-

menterne efter branden i 1795, var slottet brændt året forud. Derfor kunne man uden at genere nogen anvende slotsruinen som bolig for mange brandlidte, men lige så vigtigt var det, at man kunne benytte slotspladsen til at opføre små træ- og bindingsværkshytter på. Den 10. juni traf magistraten en mundtlig aftale med stadskonduktøren professor Rawert om, at der skulle rejses hytter her, og den følgende dag præciserede rentekammeret nærmere, på hvilke betingelser der kunne gives tilladelse til dette byggeri.¹² Husene skulle opføres i én-etages højde i parallelle rækker med slottets facade, og således at der mellem hver længe blev en gade på 8 alens bredde og 2 hovedgader, der hver skulle være 18 alen brede. Husrækkerne skulle være enten 20 alen dybe med fælles vægge, eller 2 længer skulle stå sammen, hver med 10 alens dybde. Desuden skulle der være en almindelig kørevej langs Kanalen og hytterne måtte ikke opføres nærmere slotsruinen end 12 alen. De, der ønskede at opføre skorstene, var samtidig pligtige til at lade deres huse være af mur- eller bindingsværk med teglhængte tage. Den 17. juli udsendtes der en rådstueplakat om, at brandlidte næringsdrivende for egen regning kunne opføre småhuse og boder på slotspladsen på de ovenstående vilkår.¹³ I løbet af kort tid rejste der sig en lille by, bestående af 85 huse, den såkaldte »Frederiks koloni«, hvor de 2 hovedgader døbt Christiansgade og Frederiksgade. Fra J. G. Friederich's stik fra 1795 får man et glimrende indtryk af, hvordan slotspladsen tog sig ud med disse bindingsværkshuse mod den vældige slotsruin som en dramatisk baggrund. Ser man nøjere på billedet fremgår det, at husene trods deres ensartede præg, alligevel er ret forskellige: her og der rager et enkelt lidt højere op end de øvrige, hvad der strengt taget var imod de oprindelige bestemmelser for byggeriet. I august 1796 blev det da også fastslået, at man ville se igennem fingre med de tilfælde, hvor folk allerede havde opført huse på slotspladsen i 2 etager eller én etage med kvist, men at man for fremtiden ikke ville tolerere, at nye hytter opførtes anderledes end man i sin tid havde bestemt, nemlig i én etage.¹⁴ Den allestedsnærværende hofarkitekt Andreas Kirkerup overkom også at give tegning og overslag til et par af husene her, bl. a. for enken Marie Brinch¹⁵.

Dette ejendommelige byggeri, opstået af den hårde nødvendighed, var trods alt i stand til at give samtiden sentimentale fornemmelser. Således skrev Johann Clemens Tode, en af datidens morsomste skikkelser, i sit skrift, »Sundhedsråd i anledning af ildebranden«, at man ikke kunne se på »de nye huse og hytter på slotspladsen uden at smile med endnu våde øjne«, og sammenligner dem med en »liden småhavn i Norge, som gør det til en sjældenhed, som det er værd at rejse til byen for«. ¹⁶ Et noget mere realistisk indtryk får man af en lille opsats i det menneskekærlige blad »Politivennen«, hvor der under titlen »Svineriet på slotspladsen« findes en beskrivelse af de hygiejniske tilstande, så detaljeret, at man næsten mærker stanken. »Fra de på slotspladsen stående huses små gårde ses mange vandløb, tildels temmelig svangre med dræk, at søge over kørevejen, fortovsstenene ned ad bulværket til. Her bliver urenligheden af mangel på udløb

stående i mange store pøle, hvor den forrådner, og avler utålelig stank. Det synes naturligt enten at det må pålægges beboerne, i kar at samle og bortskaffe denne uhumskhed, eller at der gøres rendestene og skarnkister dertil. At lade pøle uden slamkiste løbe i Kanalen, som på ét sted sker, er at handle overmåde ubesindigt.«¹⁷

Hytterne på slotspladsen var fortrinsvis beregnet for mere velstillede næringsdrivende brandlidte, der var i stand til på egen bekostning at opføre sådanne småhuse. For de ringere stillede måtte der skaffes andre udveje. Den 4. august indsendte politimester Flint til magistraten en fortegnelse over de steder, ialt 13, som han ville anse for egnede til at bebygge med interimistiske boliger for de fattigste blandt de brandlidte.¹⁸ Han foreslog bl. a. Kongens Nytorv, strækningen fra Toldbodvejen til Kastelsvejen, »Grønland«, der var en stor åben plads mellem Citadellet og Nyboder, Bådmandsstræde ved Prinsessegade, Dronningensgade og Prinsessegade samt endelig på Christianshavns torv. Mere end en måned tidligere havde oldermanden for murerlauget, murermester C. C. Martens meddelt, at en mand havde henvendt sig til ham om tilladelse til at opføre et hus til 4 brandlidte familier uden at tage husleje af disse, og den 13. august indsendte Martens sammen med murermester Joh. Vollmeister en tegning og et overslag til et sådant hus¹⁹. To dage senere meddelte hofarkitekt Andreas Kirkerup, at han var villig til at opføre »interimsvåninger« til 50 fattige familier med 1 værelse til hver samt 2 familier om ét køkken. Bygningen skulle være 185 alen lang og ville opført i mur- og bindingsværk komme til at koste 2300 rdl.²⁰ Den skulle ligge ved Østerport, mellem Stokhuset og Krudtmagasinet, og være færdig til indflytning den 14. november. Langs Østervold opførtes yderligere 2 lave længer, også efter Andreas Kirkerups tegninger, med plads til 84 familier, og udgifterne til disse bygninger var 3500 rdl., og den 8. december var disse interimistiske huse parat til at modtage de brandlidte familier. Den årlige husleje for en sådan bolig, der bestod af stue med muret kakkelovn, et loftsrum oven over stuen, samt et køkken tilfælles med nabofamilien, var 12 rdl. der skulle betales i to halvårige rater, hvilket beløb så nogenlunde svarede til, hvad disse familier havde måttet betale i husleje for omtrent samme bekvemmeligheder i de afbrændte huse. Også fra en af byens andre store bygmestre, tømmermester Andreas Hallander indkom der overslag og tegning til et interimistisk hus for 36 brandlidte familier.²¹ Men det synes ikke, som om magistraten har approberet dette forslag, der beløb sig til ialt 5000 rdl., hvad der jo også var en del mere end det af Kirkerup tilbudte.

Som nævnt var Christiansborgs slotsruiner blevet taget i brug som boliger for mange brandlidte. I kældrene indrettedes der efter tegning og overslag af Kirkerup og Martens bolig for 300 familier, og ved Ridestaldene opførtes der desuden en bygning til 80 husvilde familier.²² Det var ikke megen plads, der levedes de, der måtte tage til takke med opholdet i Garderstaldene, hvor »en og anden afdelte et fag vinduer, der løseligt blev tilmuret, og deri indsattes et par vinduesruder«. Sådanne aflukker tjente da en familie som bolig i de følgende par år.²³

I den tidligere omtalte publikation, »Gode borgeres ædle handlinger« findes der en skildring af de elendige forhold, der herskede her, og det var med henblik på dette arrangement, at der i »Iris« fremsattes en indpakket kritik af magistratens hjælp til de brandlidte.²⁴

Mange småhåndværkere havde foruden bolig også mistet deres værksteder under branden. Også, eller måske navnlig, tænkte det offentlige på denne gruppe. Den 23. september resolverede finanskollegiet, at der skulle opføres hjælpeboliger, specielt for disse borgere, ved Kvæsthuset på hjørnet af Toldbodgade og Sct. Annæ Plads.²⁵ Philip Lange leverede tegningerne. Der skulle her opføres 46 boliger for ialt 6500 rdl., dog færre, hvis nogle af rummene skulle indrettes til værksteder. Lejen for 1 værelse plus et halvt køkken skulle være 10 rdl. halvårlig, og for et værelse plus et værksted samt et halvt køkken 20 rdl. halvårligt. Længerne skulle stå i 4 eller måske 5 år, og i tilfælde af, at deres levetid yderligere skulle forlænges, kunne lejen nedsættes. Efter endt brug skulle husene imidlertid ikke helt afskrives som værdiløse. Man havde alle undersøgt vel for øje og fandt, at disse bygninger nok kunne sælges og benyttes som bondchuse.²⁶ I Filosofgangen, den sydligste del af Vestervold, indrettedes der, ligeledes efter tegning og overslag af Andreas Kirkerup, midlertidig beboelse for 52 familier, idet Det Harmoniske Selskab betalte for 40, agent Duntzfeldt for 10 og hofarkitekten selv for 2 familier.²⁵ Firmaet Tutein og Komp. var af magistraten blevet henvist til samme plads, da det »agtede at opføre en bindingsværks teglhængt barak for 4 brandlidte familier«, men Tutein valgte dog Christianshavns Torv, hvor der opførtes en beskeden bygning for 4 familier af den reformerte menighed.²⁶ Etatsråd Cold bekostede indretningen af længer til ialt 93 familier på artilleri-ridebanen ved toldboden, og endelig lod etatsråd Lawaetz opføre en interimisbygning ved Kvæsthuset og Toldbodgade til 30 husstande. Som en sidste udvej toges det oplagte blokskib »Norske Løve« i brug til brandlidte, idet skibets 3 dæk ombyggedes for magistratens regning.²⁷ Det var ikke mindst det sidstnævnte sted, at de fattigste blandt de brandlidte fik husly, og i de følgende år var det ikke ualmindeligt, at velstillede borgere i København gav middagsmad til beboerne herude. Således erindrer den førnævnte tømmerhandler M. C. Bech, hvorledes hans far ved sommertide i anledning af moderens fødselsdag gav et festmåltid for blokskibets indvånere. Familien var selv ombord for at kontrollere, at det givne måltid kom til at bestå af kødsuppe, kød med peberrod, et surbrød samt 1/2 flaske godt øl til hver person uanset alder og køn.²⁸ Ved hjælp af disse interimistiske huse rundt omkring i byens yderkanter, dels bekostet af det offentlige og dels af private, skabtes der således husly omend ikke til alle, så i hvert fald til langt de fleste af de brandlidte, der ikke havde været i stand til at klare sig på anden vis. Om hjælpens tilstrækkelighed tør man slutte e silentio: der findes ingen udtalelser i de følgende år om, at nogen har været husvilde på grund af ildebranden.

I de af magistraten opførte og bekostede boliger og på blokskibet var der ansat

opsynsmænd, der mod 4 mark ugentlig dels tog vare på, at alt gik ordentligt til, og dels indsendte regelmæssige beretninger om beboernes daglige liv og deres småfornødenheder, beretninger, hvor den rådende fattigdom og usselhed gang på gang omtales. Om sundhedstilstanden, sygdomme og disses behandling aflagde forskellige tilsynsførende læger, blandt andre kirurg Chr. Fuchs mod et månedligt honorar af 24 rdl. rapport. Også på børnenes undervisning blev der tænkt. Til skolegangen på blokskibet, hvor der ialt var 19 drenge og 18 piger i alderen fra 6 til 19 år, anskaffedes der 6 abc'er à 4 mark og 10 katekismer, ligeledes à 4 mark, samt 1 salmebog for 2 mark. Skoleholderen fik 1 rdl. ugentlig.²⁹ I de specielt for småhåndværkere opførte boliger ved Sct. Annæ Plads var der ialt 41 af 65 børn, der skulle undervises. Læreren, der her skønnedes at have mere arbejde, fik 100 rdl. årligt for 5 timer dagligt at give børnene undervisning i »bogstavering, læsning, skrivning, regning, kristendom og for de ældste i historie, geografi og naturhistorie, samt dansk ortografi«. ³⁰ Beboerne i de øvrige interimsvåninger har formodentlig selv måttet sørge for børnenes skolegang, i hvert fald foreligger der ingen vidnesbyrd om, at magistraten her er trådt hjælpende til.

Såvel Frederiks koloni på slotspladsen som de fleste af de midlertidige boliger for brandlidte fik en begrænset levetid, således som det også var tilsigtet fra starten. I slutningen af august 1796 bestemtes det, at husene det førstnævnte sted kun måtte stå i godt 3 år endnu,³¹ og af en opgørelse den 8. januar 1800 fremgår det, at kun 4 hytter var beboet, og at de øvrige enten var solgt til nedrivning eller allerede fjernet.³² De andre interimistiske træbarakker blev også forladt på dette tidspunkt, hvor byen næsten var genopbygget, selvom problemet med at finde husrum til rimelig betaling var svært at klare for de ringest stillede, et forhold, som der nedenfor nærmere vil blive omtalt. Andreas Kirkerup, der var en af de stærkest engagerede i byggeriet, foreslog netop med henblik på det høje huslejeniveau efter branden i de nyopførte huse, at nogle af de af ham og Det Harmoniske Selskab opførte interimistiske bygninger langs Volden måtte blive stående endnu en 4 à 5 år. Magistraten var imidlertid kun villig til at lade længen i Philosofgangen få en levetid på yderligere 3 år.³² Den hurtighed og konsekvens, hvormed afviklingen af dette nødhjælpsbyggeri foregik, kan ikke andet end aftvinge en senere tid både beundring og forundring.

Gaderegulering og byggeregler

Ilden kan næppe være helt slukket førend man gik i gang med at gøre gaderne fremkommelige og nedbryde de faldefærdige høje mure eller endnu højere skorstenspiber, der ragede op på de endnu mange uger efter branden varme og glødende tomter og frembød en fare for indbyggerne. Forordninger fastsatte, at grus o. l. fortrinsvis skulle transporteres til de sumpede arealer uden for byens porte. De brandlidte grundejere fik tilladelse til frit at føre det bort, hvilket ellers var i strid med sten- og pramførerlaugets artikler. Dog skulle man nøje påse, at hverken hele eller halve mur- og gesimssten fulgte med gruset ud. En stor del af oprydningen blev fortaget af 500 mand fra ingeniørkorpset samt en kommando nationale soldater, der var kommet til hovedstaden til den sædvanlige årlige exercits, og nu kom til at gøre god fyldest. De, der ikke skulle deltage i oprydningen, fik den næppe uvelkomne ordre at drage hjem for ikke at ligge byens indbyggere til byrde. - Trods den energi, hvormed der blev taget fat, kneb det med at få alt fjernet, der skulle fjernes, og så sent som i 1799 lød der klager over, at der endnu lå ikke så lidt grus i Philosophgangen.¹

Som ovenfor nævnt var ca. 950 ejendomme blevet ildens bytte og over 50 gader lagt i aske. De nøjagtige tal for hvor mange ejendomme og hvilke, der brændte er det imidlertid vanskeligt at komme til klarhed over. Ifølge den opgørelse, som stadsbygmesteren professor Peter Meyn indsendte, vistnok til cancelliet, skulle det være 941 huse og gårde i 55 gader, og det er disse tal, der hyppigst citeres, når branden omtales. Men trods ihærdige forsøg har det hverken været muligt at finde frem til denne liste, eller til den af rådmænd C. Pontoppidan udarbejdede fortegnelse fra slutningen af 1795, hvor samme antal ejendomme angives at være nedbrændt.² Heller ikke grundlaget for disse opgørelser synes længere at være bevaret. Axel Linvald, der ud fra materiale i Københavns Brandforsikrings arkiv har foretaget en beregning over brandens omfang, når til det resultat, at 909 ejendomme totalt nedbrændte, medens 74 kun beskadigedes partielt, og at der ialt anrettedes skader for 4½ million.³

Den eneste samtidige originale opgørelse, der endnu eksisterer, er den »Fortegnelse over Quadrat Målet af de afbrændte Grunde«, som stadskonduktøren professor Rawert på finanskommissionens anmodning udarbejdede i dagene fra den 18. til den 25. juni. Det gik så hurtigt med udarbejdelse, at Rawert end ikke havde tid til at tage en genpart, og måtte aflevere sin fortegnelse i original, hvorfor han bad om at måtte få den tilbage, hvilken bøn åbenbart ikke er blevet hørt, siden fortegnelsen stadig befinder sig som bilag til finanskommissionens protokol.⁴ Det var Rawert, der sammen med Meyn ledede den praktiske side af byens genopbygning, gadenettets regulering og byggereglernes udarbejdelse for de nye huse, hvilket arbejde han grundigt beskrev i sin lille, men indholdsrige bog, »Udførlig beretning om den plan, der blev lagt og udført i anledning af den store ilde-

brand i København 1795«, der udkom i 1800.⁵ Rawerts opgørelse er således først og fremmest foretaget af hensyn til gadereguleringen, og er altså ikke i egentlig forstand en fortegnelse over de afbrændte ejendomme. En sammenligning mellem Rawerts fortegnelse og protokollen over udbetalte branderstatninger fra Københavns Brandforsikring viser imidlertid, at der ingen væsentlige uoverensstemmelser er imellem disse to, bortset fra at den sidstnævnte medtager alle partielt beskadigede ejendomme, hvad Rawert ikke gør.⁶ Med hensyn til totalskaderne er der kun 2 uoverensstemmelser, idet Rawert i sin fortegnelse har medtaget Øster kvarter nr. 128, som oprindeligt også har været opført i Brandforsikringens protokol, men senere er overstreget med en bemærkning om, at denne ejendom var ubeskadiget.⁷ Strand kvarter nr. 36, som findes hos Rawert, er heller ikke medtaget i Brandforsikringens protokol, hvad der kan skyldes, at den ikke har været forsikret.

Følgende liste, der er udarbejdet på grundlag af Rawerts fortegnelse, giver en oversigt over de matrikelnumre, på hvilke ejendommene brændte:

Øster kvarter mtr. nr.	34 - 55 102 - 104 117 - 131 ÷ 128 142 - 406 ÷ 395 (Holmens Kirke) 292	
Strand kvarter mtr. nr.	1 - 81	81
Snarens kvarter mtr. nr.	8 - 15 49 - 166	126
Vester kvarter mtr. nr.	1 - 18 47 - 253	225
Nørre kvarter mtr. nr.	5 - 29 34 - 35 60 - 117 121 - 171 182 - 214 226 - 236 250 - 288	208
Klædebo kvarter mtr. nr.	1 - 7 243 - 245 252 - 253	12
Frimands kvarter mtr. nr.	26 - 33	8

ialt 952

Tallet 952 er et minimumstal, idet mange matrikelnumre var opdelt i litra A, B, C eller D, på hvilke grundstykker, der var selvstændig bebyggelse og forskellige ejere. Den nedenfor gjorte redegørelse for de afbrændte grundes ejerforhold samt de til opførelse af de nye bygninger knyttede problemer er foretaget med denne fortegnelse som udgangspunkt. Overalt, hvor intet andet er nævnt, er de angivne matrikelnumre fra matriklen i 1757.

Allerede dagen efter at ilden var standst blev det bekendtgjort, at der ikke måtte bygges, førend der var udstedt nærmere kongelig resolution herom, og den følgende dag anmodedes Københavns magistrat om at indsende forslag til »hvad der skulle være at iagttages førend der begyndtes at opbygges på tomterne« til kancelliet.⁸

De to mænd, der fremfor nogen andre kom til at planlægge genopbygningen var som nævnt stadskonduktor, professor Rawert og stadsbygmester, professor Peter Meyn. Den 17. juni havde de de første planer klar »til et reguleret anlæg for den afbrændte del af staden«. Heri formuleredes programmet for genopbygningen, »Fatte vi den rette mening af den forelagte opgave, så skulle vi ved at udkaste den generale plan, tænke os gaderne eller de opførende bygninger anlagde, så meget som muligt efter rette og lige linjer . . . en god kommunikation, samt at gaderne til byens brandsikkerhed bekomme tilstrækkelig bredde, og ved åbne pladser afsondre visse dele og strækninger, for derved at standse ildens ellers altfor hastige udvidelse, når den har grebet om sig i det store«. Forfatterne har åbenbart næret visse betænkeligheder allerede fra første øjeblik med hensyn til den mulige iværksættelse af deres radikale planer, eller i hvert fald kendt deres medborgeres sans for ejendomsrettens ukrænkelighed. De kunne ikke »undlade at anmærke en omstændighed, der vil møde ved en del grundens sløjfning, og andres indrykning, at nemlig en stor del af de angående grundejere, vil findes misfornøjede, måske endog uvillige til at forlade deres pladser«, hvorfor de foreslog, at man skulle anvise andre grunde i stedet for de, der ved de forestående ændringer ville blive udlagte.⁹ Den 25. juni forelå der, som omtalt ovenfor, en nøjagtig fortegnelse fra professor Rawerts hånd over hvilke dele af byen, der var brændt, med angivelse af grundenes størrelse etc., hvad der var den nødvendige forudsætning for at man kunne gå i gang med den praktisk løsning af den påtænkte revision af gadenettet og regulering af grundene.

De væsentligste ændringer, Rawert og Meyn havde foreslået var, at en del smågader, bl. a. Hummergade, Dybensgade, Nelligestræde, Smedensgang, Fortunstræde samt Store og Lille Kirkestræde helt skulle nedlægges, samtidig med at andre smågader blev udvidet og reguleret til en bredde af 18 à 20 alen, en meget stor forandring, da ikke så få gader kun var en halv snes alen brede. Husblokken mellem Færgestræde og Højbrostræde skulle helt bortfalde, således at der her blev en åben plads. Desuden ønskede de, at rådhuset ikke skulle genopføres på dets hidtidige plads, hvorved der ved sammenlægningen af Gammel- og Nytorv ville fremkomme endnu en åben plads. Alle de øvrige gader skulle

dels gøres bredere og dels mere lige. Endelig havde man tænkt sig at anlægge en helt ny gade fra Vestergade til Sct. Pederstræde. Men bortset herfra var de ændringer, der skulle foretages op mod Volden ikke betydelige. Een ting havde man fra første færd opmærksomheden henledt på, nemlig problemet med at skaffe husly til de ringest stillede blandt byens indbyggere, der havde boet i det afbrændte område. »Når det ny anlæg og forandringer med smågaderne omkring Nikolaj kirke blev udført kan man vente at sammesteds vil blive opført større og anseligere bygninger end tilforn. Der vil altså blive mindre sted til våninger for fattige familier. For dem vil der derimod blive plads i de gader op mod Volden, hvor grundene, formedelst deres mindre nærsomme beliggenhed ikke vil blive så kostbare«. ¹⁰

Lige som det havde været tilfældet i 1728 blev heller ikke denne gang planerne om så radikale ændringer og udvidelser af gaderne virkeliggjort. De vigtigste forandringer, der fandt sted, var oprettelsen af de to foreslåede pladser, nemlig Højbroplads og Gammel- og Nytorv, samt nedlæggelsen af et par af de smågader, Rawert og Meyn havde ønsket, således Lille Færgestræde og Smedensgang i Øster kvarter, Endeløs i Snarens og Henrik Fyrensgang i Vester. Med hensyn til de øvrige gader måtte man også slå af på idealerne. Man nøjedes med at fastsætte, at de skulle have en bredde fra 14 til 16 alen, og til varetagelsen af udførelsen af disse bestemmelser nedsattes en Reguleringskommission, hvor Rawert og Meyn var selvskrevne medlemmer. Gaderne inddelte i klasser efter deres indbyrdes værdi i henhold til matrikeltaksten, og »i forhold til den tid bekendte gangbare priser«. Der blev 4 klasser, 1. klasse = 6 rdl. pr. kvadrat alen, hvilket var den højeste pris, man vidste var givet før 1795 for nogen grund, 2. klasse = 5 rdl., 3. klasse = 4 rdl. og endelig 4. klasse = 4 rdl., idet der dog betaltes 7 rdl. pr. kvadrat alen for husrækken mellem Højbrostræde og Færgestrædet, hvor Højbroplads kom til at ligge, medens Smedensgang kun vurderedes til 1 rdl. og 3 mark. ¹¹ Til dækning af udgifterne ved denne regulering blev der henlagt forskellige fonds. De væsentligste indtægter skulle komme fra byens gods Bistrup, og ved bortsalg af byens jorde til fæstere, samtidig med at man satte afgiften for vængerne op. ¹² Kongen skænkede, som foreslået af Rawert og Meyn, byen et stykke jord af Rosenborg have, hvor der i 1797 anlagdes en gade, Kronprinsessegade, foruden at majestæten overdrog et par grunde i Hyskenstræde og Gammelstrand, som tidligere havde tjent som boliger for hofpræster. ¹³ Med hensyn til den del af Rosenborg have, der ved denne lejlighed blev givet byen, hed det i reskriptet, at det skulle være til erstatning for de grundejere, der måtte afstå grunde eller grundstykker til gadereguleringen. Men det blev nu ikke disse medborgere, der direkte kom til at nyde godt af den kongelige gave. Foruden professor Rawert var det fortrinsvis en kreds af byens store tømrer- og murermestre, der havde tjent godt på genopbygningen, med tømrermester Andreas Hallander og murermester Johan Martin Quist i spidsen, der kom til at opføre ejendomme her. ¹⁴

Efter Københavns store brand i 1728 havde overlandbygmester Johan Cornelius Krieger udarbejdet et sæt mønstertegninger, »Berechnungen und Dessenins auf 3 differente grundgemauerte Gebäude«, der blev bestemmende for mange københavnske borgerhuse i de følgende år, og helt til vor tid har disse såkaldte »ildebrandshuse«, der omend med modifikationer opførtes efter Kriegers anvisninger, været med til at give vor hovedstad dens særpræg.¹⁵ Men eksemplet fristede åbenbart ikke i 1795 til efterfølgelse. I hvert fald lod man det blive ved at fastsætte nøje regler for de nye bygninger, der skulle bygges i fremtidens København, og afholdt sig fra at udkaste mønstertegninger til disse. Rawert og Meyn foreslog i den forømtalte plan af 17. juni, at de nye huse skulle opføres i grundmur og med brækkede hjørner. Den 24. juni forelå rentekammerets resolution, og den 4. juli udstedtes »Placat angående de regler, som ved bygningers opførelse her i staden bliver at iagttage«.¹⁶ Af dens indhold er der især grund til at hæfte sig ved bestemmelsen om, at der overalt skulle bygges i grundmur til alle sider, og at hjørnerne, hvor husene mødtes i en spids vinkel skulle brækkes på mindst 5 alen, således at der kunne blive plads til et fag vinduer med piller. Husenes højde var afhængig af gadernes bredde, således at intet hus i gader på 18 alens bredde måtte være mere end 18 alen højt foruden taget - så var det iøvrigt bygherren frit, hvor mange etager han ville have. I bredere gader derimod kunne der bygges indtil 24 alens højde. Murene skulle være af en bestemt tykkelse og mindste pillebredde mellem vinduerne være 1 alen. Desuden indeholdt plakaten en række forskrifter, der dels skulle forebygge en eventuel ildsvåde og dels forhindre en opstået brand i at brede sig over et større område.

Ikke mindst i begyndelsen var det af betydning at hævde, at byggeriet skulle ske i overensstemmelse med plakatsens ordlyd, og for ikke at skabe tvivl om ansvarsrets placering i tilfælde af overtrædelse af byggevedtægterne blev det den 9. september bekendtgjort, at bygherrer og bygmestre ville blive gjort indbyrdes ansvarlige for eventuelle opståede fejl eller mangler ved byggeriet. 14 dage senere blev der dog, samtidig med at plakaten af 4. juli indskræpedes, foretaget nogle smålempelser med hensyn til højde og bredde af de brækkede hjørner, idet det tillodes at »brække« på $3\frac{1}{2}$ alen, hvis husene mødtes i stumpe vinkler.¹⁷

Blandt de, der nød godt af de nye bestemmelser, allerede inden de var blevet offentligt bekendtgjorte, var Madam Sundorph, der fik tilladelse til at opføre sin bygning på hjørnet af Boldhusgade og Ved Stranden med en kvist ud mod kanalen. Hun opnåede derimod ikke dispensation med hensyn til bredden på det brækkede hjørne.¹⁸ Det offentlige kendte heller ikke til undtagelse fra reglen af grundmur, selv når det gjaldt mindre bygninger i gårdene. I hvert fald måtte Madam Sundorph lade en sådan i mur- og bindingsværk opført bygning i sin gård nedrive. Problemerne omkring husenes højde opstod især i forbindelse med opførelse af hjørnehuse, hvor den ene længde af huset lå til gade, hvis bredde tilfald en større højde end den tilstødende gades. Her viste byggemyndighederne sig meget principfaste, selvom der også her kendes eksempler på afvigelser fra

reglerne.²⁰ Dispensation blev givet juveler Lindbach, på hjørnet af Laxegade og Admiralgade (nuværende Admiralgade 25) overfor Boldhusgade angående hus-højden. På grund af sidstnævnte gades overordentlige bredde, nemlig 24 alen, mente Lindbach sig berettiget til at opføre den del af sit hus, der vendte ud herimod 21½ alen højt, idet han anførte, at Boldhusgade kunne anses for en plads. I en senere skrivelse henviste han til den medfølgende tegning, der viste, at han »intenderede at opføre en bygning, som altid bliver en zirat for staden«, en formodning, som stadig har sin gyldighed.²¹

Men det var ikke altid lige let at opnå dispensationer fra højdebestemmelserne. Der skulle vægtige argumenter til, plus megen ihærdighed fra bygherrens side. Sådant karakterstyrke var imidlertid højesteretsassessor Niels Hoftved i besiddelse af. Han havde efter branden købt grunden på hjørnet af Vingårdsstrædet og Reverensgaden (nuv. Laxegade), overfor agent Erichsen, og agtede ligesom denne, omend på et beskednere plan, at opføre et hus, der skulle kunne præsentere sig. I kongens håndbibliotek er der blevet fundet en tegning af C. F. Harsdorff til denne ejendom, og man har deraf sluttet, at det var det offentlige og dermed hofbygmesteren Harsdorff, der på en eller anden måde »blandede sig« i dette byggeforetagende. Dette hjørnehus blev, mener man, aldrig opført efter Harsdorffs plan, men et mere jævnt kom til at erstatte det.²² Imidlertid findes der flere skrivelser fra Hoftved, af hvilke det med al tydelighed fremgår, dels at det offentlige »blandede sig«, og dels at det af Harsdorff projekteret hus blev opført. Når det offentlige fandt årsag til at gribe ind, skyldtes det næppe så meget æstetiske fornemmelser hos hofbygmesteren, som stadsbygmesteren Meyns nidkære embedsførelse, der pålagde ham at forhindre, at der blev bygget højere end 18 alen ud til Reverensgaden, der kun var 16 alen bred. Denne anke ville Hoftved ikke lade sig og sine byggeplaner feje til side af, og han forsøgte at overbevise bygningskontoret om sine synspunkters berettigelse, ja opsøgte personligt grev Reventlow, finanskollegiets chef, for at vinde ham for sin plan. Det er yderst sjældent, at det af samtidige dokumenter fremgår, hvem der har givet tegning til husene; bygherrerne har været meget tilbageholdende med at give oplysning herom; selv hvor de søgte om dispensation fra byggereglerne, angav de så godt som aldrig bygmesterens navn, og sædvanligvis må kendskab herom indhentes ad indirekte vej. Men Hoftved har været stolt over at have været i stand til at formå selvste Harsdorff til at give tegning til sit hjørnehus; i hvert fald understregede han meget stærkt i sine ansøgninger, hvem der var arkitekt, ligesom han utrætteligt pointerede, at hans ejendom i virkeligheden havde facade mod Kongens Nytorv, og at hans »agtende nybygning ... dels formedelst retningen og indrykningen af hr. agent Erichsens grund efter Vingårdsstrædets flugt, dels formedelst hjørnebygningernes brækning kommer til at *runde* denne stadens skønne plads, som det yderste punkt i prospekten fra Dronningens Bredgade, hvorhos og 2/3 dele af gårdens hele bøjede facades længde fra dette standpunkt bliver fuldkommen synlig«. Som yderligere argumentation for sit andragende anførte Hoft-

ved, at justitsråd Harsdorff også forestod anlægget af den »næst ved liggende grund, som agent Erichsen ejer«, og hvis de to bygninger skulle kunne komme til at svare i »smag« til hinanden og være »passende i prospekten af denne del af pladsen med andre ældre nærliggende bygninger«, ville det være af betydning, at de to huses facader flugtede, og at højden var ensartet.²³ Skønt sagen i første omgang, den blev ført ved Københavns politiret, gik Hoftved imod, fortsatte han dog ufortrødent med sit byggeri. I slutningen af 1798 kunne han indsende en ansøgning til Kreditkassen for husejerne i København om at opnå et lån på 10.000 rdl. Som den eneste af lånansøgerne, hvis andragender er blevet gennemgået i forbindelse med den nedenfor gjorte redegørelse for prioritetsforholdene efter branden, nævnte Hoftved i sin ansøgning, hvem der var husets arkitekt, og at det var efter Harsdorffs plan, at han nu var ved at fuldføre sin bygning, eller rettere sine bygninger, der i Københavns Brandforsikring var blevet assureret for 40.200 rdl. og vurderedes til 68.000 rdl. i den vedlagte prioritetsfæstretning. Helt efter den af Harsdorff kendte tegning blev Hoftveds gård ikke opført. Det afskårne hjørne flankeret af de 2 pilastre og 1 fag bredt erstattedes af et meget kraftigt hjørnefremspring på 3 fag til hver gade foruden selve hjørnefaget. I stueetagen var vinduerne i dette fremspring »siret med murede kvadrer, derunder solbænke af bornholmersten, og over det runde hjørne et skur hvilende på konsoller af ditto sten, om samme et jergelænderværk«, altså en slags altan, hvortil der fra 1. etagens hjørneværelse var adgang gennem et par glasdøre. De øvrige vinduer i fremspringet havde alle solbænke og segmentfrontoner som stueetagens. Øverst over gesimsen over de 3 midterste fag i »rundingen (var) en altan med jergelænder«. Det var således ikke nogen helt almindelig eller beskeden bygning, som Hoftved opførte, og dens indre udsmykning kom fuldt ud til at svare til det fornemme ydre.²⁴ Bygningen ændredes i midten af det 19. århundrede flere gange, og blev siden revet ned for at give plads til det nuværende hjørnehus.

Ved Københavns politiret blev der ført flere sager mod bygherrer og bygmestre, der havde overtrådt byggereglerne. Det hørte imidlertid til undtagelserne, at en opført, eller delvis opført, bygning måtte brydes ned, således som det blev befalet bagemester Peter Lou, der havde nøjedes med at »brække« sit hus på hjørnet af Kompagniestræde og Badstuestræde i 4 alens bredde.²⁵ Stort set kan det siges, at det offentlige stillede sig mest velvilligt med hensyn til at dispensere, når det gjaldt højdebestemmelserne, og rimelige grunde talte derfor. Tømrermester Kopp, Gammelstrand 13 og 14, Madam Lyngager, Gammelstrand 15, og grosserer Tutcin på Vimmelskaftet 156—158 opnåede alle den ønskede tilladelse til at bygge højere, end plakaten af 4. juli foreskrev.²⁶ Kun når det gjaldt kravet om grundmur var man ubønhørlig. På dette punkt gaves der ingen mulighed for afvigelse fra byggeanordningerne.

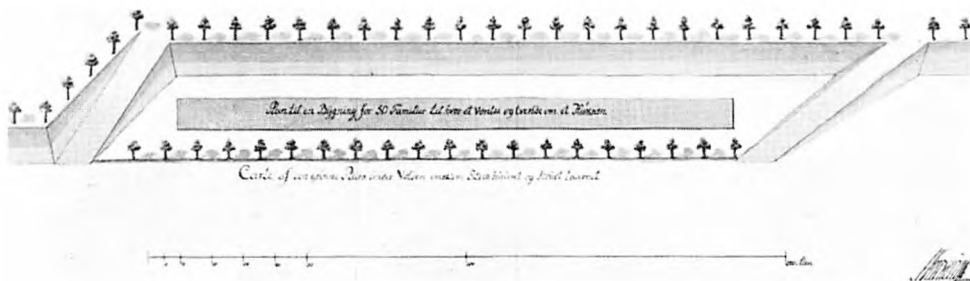
Branderstatningerne

Et af de spørgsmål, der i dagene efter branden satte sindene i heftigste bevægelse hos de brandlidte husejere, var, hvorvidt Københavns Brandforsikring ville være i stand til at udrede erstatningerne og hvordan. Så godt som alle de afbrændte huse var forsikret, og tabene beløb sig til ialt 4.523.225 rdl., deraf 4.501.300 rdl. for totalskaderne og resten 21.925 for de partielle beskadigelser.¹ Københavns Brandforsikring var blevet dobbelt hårdt ramt gennem branden, dels fordi den skulle udrede denne enorme sum, og dels fordi dens formue for størstedelen var anbragt i byens ejendomme, også i de nedbrændte, som prioritet, der naturligvis ikke kunne opsiges, uden at det ville forvolde et økonomisk kaos i byen. Tabene oversteg desuden langt Brandforsikringens midler, der pr. 11. juni 1795 blev gjort op til ialt 2.017.430 rdl., og det måtte da være klart for enhver, at det ville blive umuligt at få erstatninger udbetalt øjeblikkeligt, hvad der naturligt nok skabte uro blandt de mange husejere, der var ivrige efter at komme igang med byggeriet, og havde brug for al den rede kapital, der kunne skaffes.

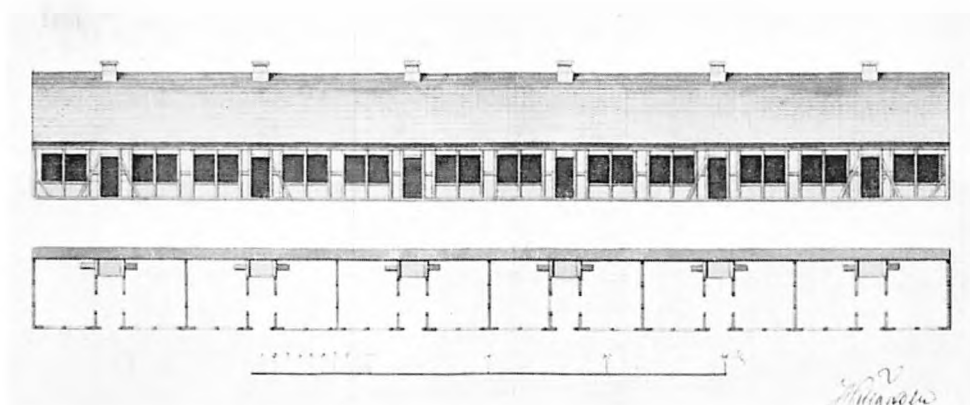
Drøftelserne i Brandforsikringens direktion førte i begyndelsen ikke til noget positivt resultat. Der skabtes først grundlag for ordningen af Brandforsikringens forhold, efter at den den 16. juni var blevet overdraget den i 1787 nedsatte finanskommission under Ernst Schimmelmans ledelse at forhandle med Brandforsikringens direktion, forhandlinger, der absolut ikke fandt sted uden gnidninger.² Til at udrede erstatningerne behøvede Brandforsikringen ca. 4 millioner, og når man trak de 10 % fra, der i overensstemmelse med fundatsen af 1733 skulde fradrages for grund og rudera, samt de prioritetslån, der var anbragt i de afbrændte ejendomme, hvor man delvis kunne udlevere panteobligationerne, kunne man nøjes med 3½ million.

Den 17. juli 1795 kom forordningen, der skulle skabe klarhed omkring forholdet mellem Brandforsikringen og de brandlidte husejere. Den bestod af 4 afsnit. Det første redegjorde for, hvordan Brandforsikringen skulle sikres tilstrækkelige midler til sin fortsatte eksistens. Det blev tilladt, at den udstedte rentebærende annuitetsbeviser på 3 %, og til afholdelse af udgifterne til forrentning og afbetaling fik Brandforsikringen en kongelig gave på 35.000 rdl. årligt. Desuden fritoges den for ¼ % skatten, og der indrømmedes den en kongelig garanti for 500.000 rdl. Anden del af forordningen fastsatte nøjere regler for, hvordan skadeserstatningerne skulle udredes. Som nævnt kunne der fradrages 10 % for grunden og rudera ved horisonten, og dertil føjedes endnu et 10 % fradrag for rudera over horisonten, således at det beløb, der ialt skulle udbetales til hver enkelt assureret, kun blev 80 % af forsikringssummen. Halvdelen heraf skulle da betales kontant, og halvdelen udleveres i annuitetsbeviser over 8 terminer, dvs. 4 år. Renten af den kontante betaling var 4 %, og af annuiteterne 3 %. De vigtigste punkter i forordningens tredje afsnit var, at der indførtes forsikringstvang, sam-

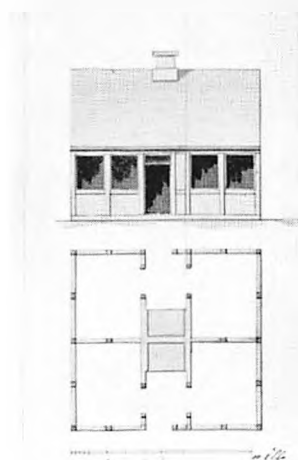

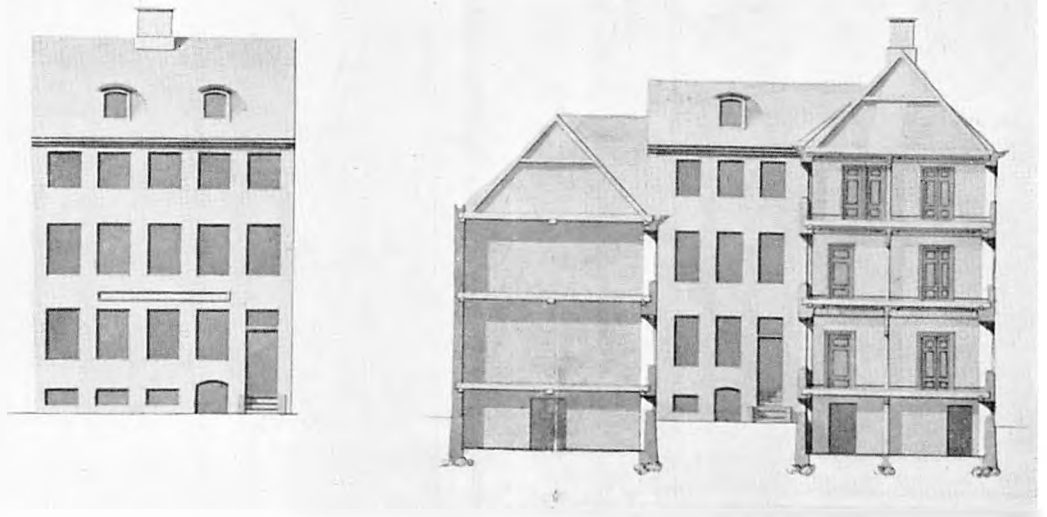
Andreas Kirkerups forslag af 20. august 1795 til nødboliger langs volden ved Stokhuset, mål ca. 1:1500 (Stadsarkivet).

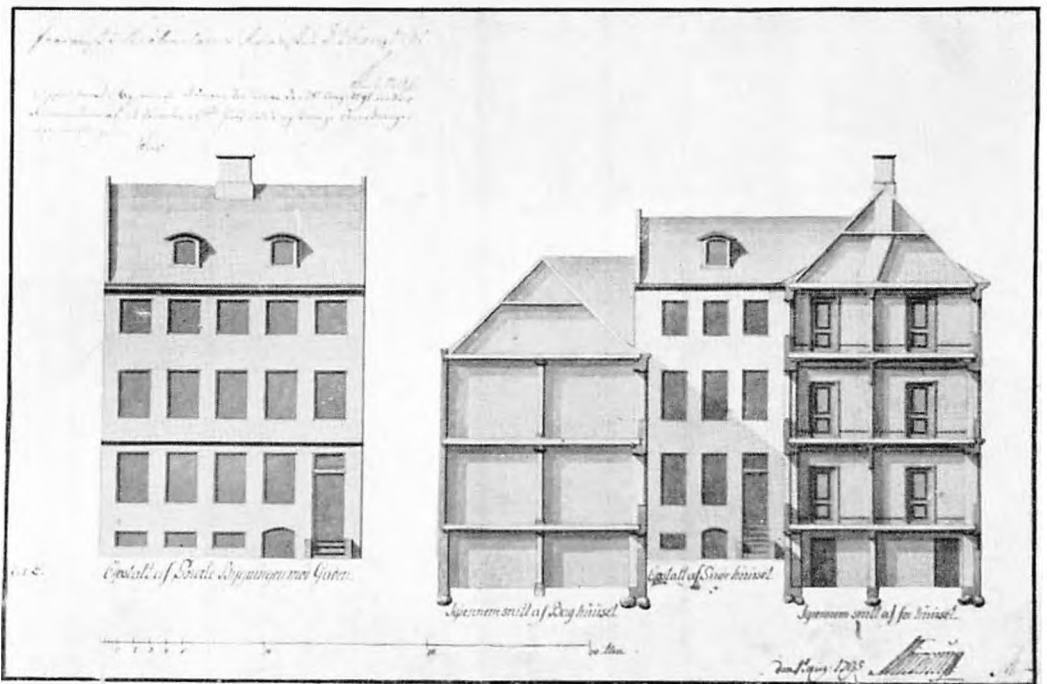
A. Hallanders forslag af 7. september 1795 til nødboliger, mål ca. 1:400 (Stadsarkivet).

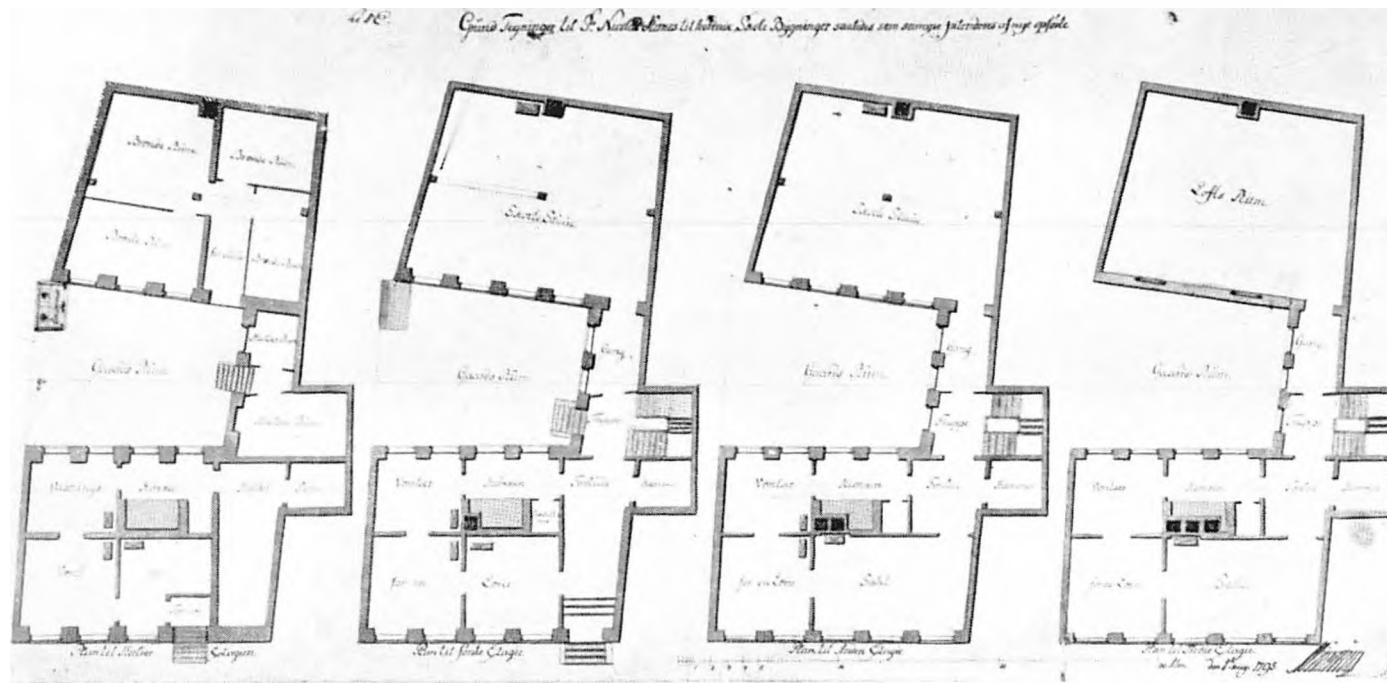
C. C. Martens tegning af 13. august 1795 til en nød bolig, mål ca. 1:250 (Stadsarkivet).

H. C. Schmidts tegning til Nicolaj Kirkeskole, mål 1:300 (Stadsarkivet).

Andreas Kirkerups tegning til Nicolaj Kirkeskole, mål 1:300 (Stadsarkivet).

Andreas Kirkerups planer til Nicolaj Kirkeskole, mål 1 : 300 (Stadsarkivet).

Den nye bebyggelse på Gammeltorv og Nytorv tegnet omkring 1805 (Kobberstiksamlingen).

tidig med, at der pålagdes de forsikrede nogle mindre eengangsafgifter. Den fjerde og sidste del omfattede styret af Brandforsikringen. Tidligere havde det udelukkende været interessenterne, der havde valgt direktørerne, men den kongelige garanti medførte, at direktionen for fremtiden skulle bestå af 6 medlemmer hvoraf de 3 var kongevalgte, og at der årligt skulle sendes indberetninger om Brandforsikringens tilstand til kancelliet.

Erstatningens størrelse, 80 % af assurancesummen, og betalingsmåden fremkaldte mange protester, idet det ikke urigtigt blev fremhævet, at den langsomme betalingsmåde over 4 år ville hindre mange brandlidte i at komme i gang med genopbygningen så hurtigt, som de ellers ville være i stand til.³ Gennemsnits-assurancesummen for de afbrændte ejendomme var ca. 4000 rdl., og erstatningsbeløbet ville da blive $4000 \div 20 \% = 3200$ rdl., og af disse ville der den første termin kun blive udbetalt 200 rdl. i rede penge, medens 200 rdl. blev udleveret i form af annuitetsbeviser. Der udkom i løbet af sensommeren flere pjecer, som var præget af mistillid til Brandforsikringen og utilfredshed med den skabte orden og bragte forslag og gode råd til løsning af problemerne. Blandt bidragerne til denne litteratur finder vi således den geskæftige G. H. Lund og historieprofesoren Abraham Kall, en mand hvem hele den finansielle løsning af genopbygningen lå meget på hjerte, hvad der senere skal omtales nærmere.⁴

De mange indsigelser førte til, at der i løbet af efteråret, delvis på Brandforsikringens direktionens eget initiativ, blev foretaget visse ændringer i betalingsmåden. Således kom der til at stå 4 muligheder åbne for de brandlidte med hensyn til, hvordan de ønskede assurancen udbetalt. De kunne få erstatningerne i løbet af 4 år, 8 terminer, halvdelen kontant og halvdelen i annuiteter, som ovenfor nævnt. Eller de kunne i stedet for den kontante betaling modtage 4 % obligationer, der skulle indfries i løbet af 4 år, eller afstå annuiteterne mod at få udbetalt 85 % af deres pålydende værdi i rede penge. Endelig blev det muligt at overlade Brandforsikringen hele erstatningsbeløbet, eller dele deraf, dog altid halvt i kontant og halvt i annuiteter, mod at få 96 % deraf i rentebærende $3\frac{3}{4} \%$ obligationer, der var uopsigelige fra kreditors side i 31 år. Det viste sig meget hurtigt, at langt de fleste foretrak at få udbetalt de 85 % af annuitetsbevisernes pålydende værdi.

Til de store udbetalinger, som dette arrangement krævede, måtte Brandforsikringen søge hjælp både hos regeringen og banken. Men da dette viste sig ikke at være tilstrækkeligt, blev der udsendt indbydelse til et offentligt 4 % lån, $\frac{1}{4} \%$ skatten blev eftergivet, med 3 måneders opsigelse fra kreditors side. Tegningen af dette lån blev en stor succes, og det udgjorde i 1802, hvor det var højest, over 2 millioner rdl. Endelig blev der også i Hertugdømmerne gennem handelshuset Lawactz i Altona udbudt et lån på 300.000 rdl. (= 375.000 rdl. d. c.) til $3\frac{1}{2} \%$ plus $\frac{1}{2} \%$ til Lawactz. Ved disse to store lån blev det således muligt for Brandforsikringen at komme igennem den første vanskelige tid og få genoprettet tilliden til institutionen.

Byggematerialer og bygningshåndværkere

Så godt som alle, der på en eller anden måde var beskæftiget med byggeriet efter 1795, klagede over, at såvel byggematerialer som arbejds lønninger steg stærkt i disse år, selvom det ingen umiddelbar indflydelse syntes at have haft på tempoet for genopbygningen. Rawert kom i sin ovenfor citerede bog om forholdene efter ildebranden ind på dette problem, og undrede sig over, at det trods alt var muligt i løbet af så kort tid at få opført så stor en del af den nedbrændte by. Han er en af de få, der direkte anfører, hvor stor prisstigningen var. »Man betænke,« skriver han, »at 1000 flensborgermursten, som før branden købtes for 5 à 6 rdl. og derunder gaves 14 à 15 rdl. for, og endnu den dag i dag (1800) betales de med 9 à 10 rdl.«. Samtidig med denne fordyrelse skete der en kvantitativ forringelse af varerne, idet stenene blev mindre. Tømmermaterialerne var derimod ikke udsat for så kraftige prisstigninger som mursten og kalk. Saltholm kalk havde før kostet 12 rdl., nu måtte den betales med 20 rdl. pr. læst, medens den finere sort, Faxø kalk var steget fra 15 rdl. til mellem 24 og 25 rdl. pr. læst. Denne »dyrhed« på materialer bevirkede, at mange huse opførtes af »brokker, murstumper med lidt kalk, omrørt med harpet grus.«¹

Desværre lader det sig ikke ud fra toldregnskaber e. l. fastslå, i hvor store mængder byggematerialer blev ført til København, eller hvor meget der måtte betales derfor. For at lette indførslen blev det tilladt at bringe bygningsmateriel til byen udenom sten- og pramførerlauget, ligesom der blev foretaget forskellige toldlettelser, og upriviligerede skibe fritoges for højere lastepenge, når de bragte de så nødvendige varer til byens genopførelse.²

Rygtet om Københavns brand havde hurtigt bredt sig til udlandets entreprenante forretningsdrivende, der nu så deres fordel ved at bringe leverancer af de nødvendige bygningsmaterialer til København. Allerede den 21. juni kom der fra konsul Koustrup i Danzig et tilbud til den danske regering om at sælge et stort parti tømmer til opførelse af de afbrændte ejendomme. Salget skulle ske på den måde, at det var regeringen, der indkøbte alt det bygningstømmer, som skønnedes nødvendigt til løsningen af dette foretagende. Firmaet Koustrup & Co. fik imidlertid at vide, at Hans majestæt ikke kunne indlade sig på for egen regning at indkøbe disse varer til »private entrepriser«.³ Lige så hurtigt handlende var en købmand fra Memel, James Laurence Drake, der ved underretningen om katastrofen, der havde ramt den danske hovedstad, straks rejste hertil, og opsatte et overslag over en million fod bygningstømmer, som han tilbød at afhænde til den »kongelige højhed for den mest billige pris«.⁴ Heller ikke han fik positivt resultat ud af sin henvendelse til den danske regering, der lige så lidt ønskede at indlade sig på den handel »om adskillige bygningsmaterialers leverance«, som handelshuset Wilcken & Co. i Greifswald havde foreslået, men nøjedes med at videresende det til magistraten med bemærkning om, at priserne var meget høje.⁵

Selvom vi ikke véd, om disse tilbud blev grundlag for forretninger med københavnske murer- eller tømremestre, eller tømmerhandlere, så må de dog være et vidnesbyrd om, at store dele af bygningstømmeret kom fra de tyske Østersø-byer, og at konkurrencen åbenbart allerede i starten har været betydeligt skarpere, end når det gjaldt andre bygningsmaterialer, hvorfor prisstigningen også blev mindre på tømmeret. Fra Sverige og Norge kom der kalk, og fra Slesvig hovedparten af den mursten, der gik under navnet flensborgermursten.⁶ Selv fra England sendtes der tag- og mursten. Den første ladning kom i slutningen af juli måned 1795 med skibet »Delphin«, hvorpå Alexander Hidd var kaptajn. Et selskab af tro borgere og undersætter indstillede i denne anledning til rentekammeret »om det ikke skulle være til Danmarks hæder, og til andre fremmede nationers opmuntning, offentligt at meddele bemeldte kaptajn på regeringens vegne en præmie?«. ⁷

Da der ikke findes regnskaber over udgifter i forbindelse med genopbygningen bevaret i større udstrækning, og ej heller for det øvrige private byggeri, er det meget vanskeligt at kontrollere, om de af Rawert nævnte prisstigninger virkelig fandt sted. I enkelte bilag til skrivelser til og fra magistraten, rentekammeret og bygningsadministrationens kontorer findes der specifikationer over, hvor store udgifterne har været ved forskellige af det offentlige iværksatte foretagender og ikke sjældent endvidere anført, hvilke priser, der blev betalt for de forskellige varer. Der synes at være et holdepunkt for den antagelse, at flensborgermursten pr. 1000 har kostet ca. 7 rdl. i sommeren 1795 og omkring 1790 været endnu billigere, medens samme mængde senere betaltes med 10 til 13 rdl. En systematisk gennemgang af de bevarede regnskaber fra denne periodes offentlige byggerier og reparationsarbejder kunne muligvis give tilstrækkeligt fyldigt materiale til bedømmelse af den prisstigning, der især ramte mursten. Den eneste varegruppe, som det er muligt at opstille en prislister for, er kalken, nemlig på grundlag af nogle i murerlaugets arkiv bevarede protokoller fra Østre Kalkværk. Denne fabrik blev drevet som en slags aktieselskab, hvor murerlauget, eller nærmere betegnet en kreds indenfor dets ledelse, deltog med en fjerdedel, et foretagende, som man imidlertid kun havde ringe økonomisk glæde af.⁸ De eksisterende protokoller, såkaldte »Contrabøger«, fra Østre Kalkværk er udførlige løbende konti over, hvad forskellige af byens murer- og tømremestre samt enkelte ikke bygningshåndværksmestre som Peschier og Erichsen har købt fra fabrikken. Ved en gennemgang af disse konti viser det sig, at der kun er tale om meget få og små svingninger i priserne indenfor de enkelte år. Det synes ud fra en beregning af de dominerende priser, som om der allerede i foråret 1795 var en prisstigning på vej, og at denne naturligvis ikke standsede efter branden. Den fortsatte det følgende år, hvorefter priserne lå nogenlunde fast indtil 1799, hvor der skete en kraftig forhøjelse, der stort set holdt sig til 1803, fra hvilket år regnskaberne hører op.⁹

At det enorme byggeri naturligvis måtte betyde gode tider for alle slags håndværkere, der havde del i bygningernes opførelse, er indlysende, ligesom det ikke

kan have været uden betydning for en række smådetailhandlende, at der var et købedygtigt publikum. Allerede inden udgangen af 1795 skrev en anonym forfatter i »Iris«, at »Middelstandens folk uden formue har over alt lidt mest ved branden. De fleste håndværkere stå sig såre vel derved og mangen svend tabte om han i denne tid, byttede med en kontorchef. Enhver arbejdsdygtig har kunnet og kan få overflødig at fortjene«. ¹⁰ I 1800 klagede Rawert ligeledes over, at arbejdslønnen var steget »uhørt«. »Hvad svendene foreskrev måtte bygherrerne rette sig efter, og betale, hvad der forlangtes, og endda være vel tilfreds, at de ikke forlod arbejdet, når den sålunde hjemsogte bygherre ikke gav drikkepenge og brændevin, lige så meget som i daglønnen. Og endda ville mur- og tømrerfolk ikke entrere i noget arbejde uden akkord . . . og ingen svend indgik nogen akkord, når han ikke forudså at kunne tjene 9 à 10 mark (1 rdl. = 6 mark) om dagen«. ¹¹ Ikke underligt at de, der først kom igang med byggeriet, var brændevinsbrænderne. Da Peter Meyn i slutningen af december 1798 indsendte en opgørelse over byggeriet i byen, var i løbet af disse 3 første år næsten alle afbrændte brændevinsbrænderier og bryggerier genopførte. ¹² Rawert fortsatte sine betragtninger over, hvad denne ekstraordinære efterspørgsel af arbejdskraft har betydet. Ikke mindst hæftede han sig ved de moralske aspekter. De forøgede indtjeningsmuligheder havde ført til, at mange håndværkssvende indgik ægteskab tidligere, end de måske ellers ville have gjort, og han spåede da som en naturlig konsekvens af dette, at »arbejdets standsning ville forvolde mange skilsmisser«. Heller ikke indvandringen af de mange udenlandske svende, mente han, var til fordel for nogen. Alt i alt konkluderede han, at det havde været bedre, om alt det, der var blevet opført i løbet af 3 år, »havde kunnet ske i 10 år«.

Ikke mindst for murere og tømrere havde der været gode muligheder for store fortjenester, hvad der trak mange fremmede håndværkere til byen, og det var med henblik på disse, at det i september 1795 blev bestemt, at håndværkssvende ikke måtte stå under udenlandske laugsvedtægter. ¹³ Også antallet af mestre steg, og til magistraten indkom der flere anmodninger om mesterskab uden aflægelse af mesterprøve, og om tilladelse til at holde svende og drenge, således bl. a. fra Laurits Thrane og Caspar Fr. Hollander, ¹⁴ to af de bygmestre og bygherrer, der i de følgende år skulle komme til at medvirke meget aktivt ved stadens genopbygning. På baggrund af den store efterspørgsel efter arbejdskraft, ser det lidt forunderligt ud, at en tysk tømrermester bad magistraten om at få anvist noget arbejde i København. ¹⁵ Mange af de tømrersvende, der årt i forvejen i forbindelse med tømrerstrejken havde forladt byen, vendte efter branden tilbage og tog igen arbejde. ¹⁶ Foruden de to nævnte Thrane og Hollander fik en række af de murer- og tømrermestre, hvis navne man hyppigst støder på under genopbygningen, og senere blandt fallitboerne, mesterskab i disse år. Således Michael Bælchow, Christoffer Chrane, Joh. Wilh. Steenberg og Christoffer Kern, den sidste kom fra Tyskland. Enkelte benyttede lejligheden til at skifte fra et fag til et andet, f. eks. fra møller til murermester, hvad der var tilfældet for Joh. Wilh.

Steenbergs vedkommende, eller fra øltapper som C. Wittus og L. Blom.¹⁷ Der findes flere samlede opgørelser over, hvor mange håndværkere, der var beskæftiget i København. Politiet udarbejdede årligt generaltabeller over laugene, ligesom der i laugsarkiverne førtes lister over antallet af aktive medlemmer. Men intetsteds findes der en talrække, der dækker alle årene, hvor genopbygningen stod på, og dertil kommer yderligere, at tallene fra de forskellige opgørelser ikke er identiske, hvad der i høj grad gør det vanskeligt at give de absolutte tal for de håndværkssvende og -mestre, der arbejdede i København. Generelt kan man sige, at antallet af samtlige håndværkere steg kraftigt i de første år efter branden, og at langt den største stigning fandt sted indenfor murer- og tømmefaget. Fra 1798 stagnerer tallene, og fra omkring 1800 er der en dalende tendens.¹⁸

Ligesom det var tilfældet med bygningsmaterialerne, mangler der også for arbejds lønningernes vedkommende konkrete oplysninger. Hyppigst ser man i overslag og regninger på byggearbejder kun angivet, at det samlede murer-, tømrer-, blytækker-, smede- og snedkerarbejde etc. vil komme til at koste eller har kostet den og den sum. Resultatet af en gennemgang af magistratprotokoller, forskellige bilag vedrørende forholdene efter branden, samt bygningskontorets og -administrationens arkivalier, plus flere andre kildegrupper, bl. a. skifter, hvor der omend sporadisk nævnes nøjagtige time- og daglønninger for svende, håndlangere og drenge, synes stort set at blive, at arbejds lønnen er steget med op til 50 %. For tømrersvendenes vedkommende synes lønnen at være steget fra mellem 2 og 3 mark, medens murersvendenes dagløn, der omkring 1795 androg ca. 3 mark, i de følgende år gik op til 4 mark,¹⁹ den højeste dagløn som direkte figurerer i regninger o. l., hvortil så yderligere kom »fritimer«, d. v. s. overarbejdstimer à 6 til 8 skilling. At arbejdsmarkedet forhold har været til gunst for arbejderne kan næppe betvivles. Det lykkedes dem i flere tilfælde at gennemføre, at de betaltes timevis med 8 skilling eller efter akkord, istedet for dagløn, eller forlangte 1½ dags betaling pr. dag.²⁰ Selvom de af Rawert nævnte daglønninger på 9 til 10 mark ikke i regnskaber o. l. ses at have været udbetalt til nogen håndværkssvend, så må man dog ikke udelukke muligheden af, at det er lykkedes mangen en dygtig og hurtig murer- eller tømrersvend ved akkordarbejde at komme op på den dobbelte dagløn. En vanskelighed ved bedømmelsen af, hvor store lønninger der blev givet, er, at det kun sjældent meddeles, hvorvidt arbejdet har været givet i akkord, og at denne formodentlig er inkalkuleret på andre poster, - udgifterne til materiale og arbejds løn angives meget hyppigt under ect, både i overslag og i regninger - eller ydet som et særskilt tillæg i form af dusører og gratifikationer. Regnskaberne giver naturligvis heller ingen oplysning om, hvorvidt det har været nødvendigt at lade brændevinsflasken cirkulere til stadighed mellem de arbejdende. De ændrede forhold måtte naturligvis medføre, at de fleste af de kontrakter, der var indgået om opførelse af bygninger eller reparationer af samme mellem det offentlige og forskellige af byens håndværksmestre, ikke kunne udføres i overensstemmelse med de i sin tid før 1795 truffede aftaler. Det

offentlige viste da også megen forståelse og tillod, at regningerne oversteg overslagene med indtil en trediedel, da man fuldtud forstod, at murer- og tømrermestrene var nødt til at betale deres svende lige meget, hvad enten de arbejdede for private eller for det offentlige.²¹

Medens det kan konstateres, at Rawerts opgivelser med hensyn til priserne på bygningsmaterialer repræsenterer sjældent forekommende yderpunkter, så er det vanskeligt at fastslå, om de arbejdslønninger, han anfører som gængse, også har været det, eller i det hele taget er blevet udbetalt. Rawert byggede selv, omend ikke i de brandhærgede områder, og han må derfor anses som havende haft et førstehåndskendskab til forholdene på byggepladserne, både med hensyn til lønninger og byggematerialer. Men på den anden side må man også regne med, at den megen tale om det høje lønniveau, både af Rawert og andre, sikkert også skal ses på baggrund af, hvem der fremsatte dem, nemlig fortrinsvis bygherrer og bygmestre, og måske ikke mindst sættes i relation til tilstandene blandt byens håndværkssvende, der året før branden under tømmerstrejken havde vist sig meget opsætsige, set fra et arbejdsgiversynspunkt.

Der kan imidlertid ikke herske den ringeste tvivl om, at genopbygningen må have medført en ihvert fald midlertidig forbedring for byens håndværkere, svende som drenge og håndlangere, omend udstrækningen af denne forbedring næppe lader sig præcisere nærmere. Især murer- og tømrersvendene nød godt af den store efterspørgsel efter arbejdskraft, ligesom der var fuld beskæftigelse til alle. Hvorvidt denne kortvarige højkonjunktur har været efterfulgt af en desto større depression og fattigdom for netop disse befolkningsgrupper, efter at genopbygningen var sluttet, er muligt, men vanskeligt at påvise. Da M. L. Nathanson i 1834 skrev »Om klager over næringsløsheden« fremhævede han, at en af grundene til, at fattigvæsenet havde haft så store udgifter i begyndelsen af 1800-tallet, netop var, at der efter de hektiske byggeår med nok arbejde og fortjeneste til alle, kom magre år, hvor mange svende, der havde indgået ægteskab, rejste fra kone og børn, medens andre, der blev i byen, ikke kunne tjene tilstrækkeligt til familiens ophold, så resultatet blev, at fattigvæsenet søgtes mere end tidligere.²² - Om branden og den efterfølgende genopbygning foruden at medføre forhøjelser af udgifterne til byggematerialer og lønninger, også har bevirket en almindelig stigning af prisniveauet, skulle være muligt at konstatere, når de tabeller, der er udarbejdet af Instituttet for historie og samfundsøkonomi til brug ved det pris-historiske arbejde, bliver publiceret.²³

Finansieringen

Når man beskæftiger sig med problemerne ved genopbygningen af en katastroferamt by, rejser sig naturligt spørgsmålet om, hvem der bygger den op, altså i første række hvorfra pengene kommer.

Først efter at det praktiske grundlag var skabt med plakaten af 4. juli om gadernes udvidelse og regulering og de nye byggercglar samt forordningen af 17. juli om branderstatningernes udbetaling var kommet, kunne de brandlidte ejere for alvor tænke på at gå i gang med at genopføre deres nedbrændte ejendomme. I langt de fleste af de brændte gader måtte grundejerne finde sig i, at deres tomter blev beskåret, når gaderne skulle gøres bredere eller rettes ud. Dette betød for mange af de mindre grundenes ejere, at det, der blev tilbage, var for småt eller irregulært til at bebygge. Rawert og Meyn forudså ganske rigtigt, at det ville sætte »gemytterne hos en stor del i bevægelse« og fremkalde protester og ønsker om at blive fri for »at rykke ind«. Men skønt disse omfattende eksproprieringer skete »på en tid, da frihed var i alles munde, og ethvert individ troede sig berettiget til at pokke og modsætte sig hver anordning, der sigtede til at røre noget af deres ejendom, var det endog som her til det almindelige bedste«, så gik det hele langt bedre, end man havde turdet vente, ligesom »dette virkelige indgreb i enkeltmands ejendom ikke nævntes eller påanktes i noget offentlig blad eller på noget sted, da man dog ellers ikke tav til nogen offentlig bestyrelse, der i ringeste måde opvakte misnøje.« Næppe uden spænding har man afventet, hvad der ville ske første gang, en grund, der skulle bebygges, måtte afgive et betydeligt stykke til gadens udvidelse. Rawert, der i embeds medfør var mødt frem ved denne lejlighed, fandt mange af naboerne forsamlede som tilskuere, da han skulle anvise den nye gadelinje. Det hele kom imidlertid til at foregå værdigt og uden noget sammenstod eller kommentarer, således at »den mest trodsige stod der stum og måløs«. Som en reverens overfor det enevældige styre kan Rawert da også uddrage følgende lære af dette eksempel, at det »grangiveligen viser os, at når ikkun handlingerne fører præget af billighed og retfærd, da kan de souvereæne myndigheder handle frit og vente trofast lydighed«. ¹

En opgørelse over de afbrændte grundenes ejerforhold i årene medens genopbygningen stod på er vedlagt som bilag II. Det ved en gennemgang af skødeprotokollernes oplysninger om køb og salg af ejendomme tilvejebragte materiale falder i 4 grupper, idet man kan skelne mellem de grunde, hvor ejerne fra før branden selv genopbyggede deres nedbrændte huse og gårde, og de grunde, hvor ejerne benyttede lejligheden til at købe stykker af nabogrundene, hvor disse var blevet for små til at bebygge selvstændigt, eller hvor den hidtidige ejer af andre årsager solgte. Den tredje gruppe indeholder de grunde, der skiftede ejere uden at der skete nogen udvidelse af grunden, og den fjerde og sidste gruppe er de tilfælde, hvor en ny ejer købte to eller flere grunde og lagde dem sammen for at

opføre een eller i enkelte tilfælde flere sammenstødende ejendomme. Af bilaget fremgår det, at henholdsvis 27 %, 18 %, 23 %, 31 % og 28 % af grundene i de 5 afbrændte kvarterer, Strand, Øster, Snaren, Vester og Nørre, beholdt de hidtidige ejere. Resten skiftede enten ejere eller størrelse, eller begge dele. Når antallet af sammenlægninger varicerede så stærkt fra kvarter til kvarter, skyldtes det, at de hyppigst fandt sted ved de mindre grunde, der for det meste lå dels i Øster kvarter omkring Nikolaj Kirke og dels i Nørre kvarter i gaderne op mod Volden.

En stor del af grundene erhvervedes af murer- og tømmere, der enten endnu medens grunden var bebygget eller efter at have opført en ejendom forholdsvis hurtigt solgte videre. Af bilagene II og III ses det, at det drejer sig om ca. en fjerdedel af samtlige afbrændte grunde, hvor bygmester og bygherre var forenet i samme person. Over 40 af byens murer- og tømmere var på den måde engageret dobbelt i byggeriet. Det er sædvanligvis de samme navne, der går igen fra kvarter til kvarter. Blandt disse foretagsomme bygmestre og bygherrer er der især grund til at fremhæve Andreas Hallander, Casp. Fr. Hollander, Philip Lange og Laurits Thrane - de to arbejdede som regel i fællesskab - oldermanden i murerlauget C. C. Martens, Johan Martin Quist og Anth. Christoffer Wilcken foruden Michael Bælckow, Christoffer Chrane, hofarkitekten Andreas Kirkerup og H. C. Ondrup. Bortset fra Philip Lange og Laurits Thrane var der kun sjældent tale om kompagniskab, selvom der kendes andre tilfælde, f. eks. murermester C. Jennerich og tømmere J. C. Møller.² Derimod har hverken Rawert eller Meyn købt grunde eller på anden måde været engageret i byggeriet i den afbrændte del af byen. Deres stilling som embedsmænd og ledere af den praktiske side af genopbygningen har været dem til hindring derfor. I Skydeselskabet og borgerkorpserne samt brandvæsenet havde datidens murer- og tømmere rig anledning til at drøfte de fælles problemer,³ men deres fællesskab ses sjældent at have strakt sig videre end til medlemskab i de nævnte organisationer, der vel på mange måder har svaret til vor tids Rotary-klubber o. l. Der kendes derimod nok eksempler på, at en håndværksmester og en borger af et andet erhverv i fællesskab købte en grund og indgik den kontrakt, at den førstnævnte forpligtede sig til at opføre en ejendom og siden mod opfyldelse af visse nærmere betingelser, ofte fremskaffelsen af en 1. prioritet, skulle overdrage det nyopførte hus til medejeren. I den første tid efter branden var det heller ikke usædvanligt, at den tidligere ejer ved salg af grunden til en murer- eller tømmere beholdt 1. prioriteten i grunden med rudera. Efterhånden som byggeriet skred frem slettedes denne prioritet, og en ny større 1. prioritet blev optaget i en af de »publikke stiftelser«, hvorefter ejendommen solgtes tilbage til den tidligere ejer, og håndværksmesteren blev da ofte 2. eller 3. prioritethaver.⁴

Kun få, der ikke var håndværksmestre, det vil i dette tilfælde sige enten murer- eller tømmere, prøvede at drage fordel af byggesituationen. Et af de få eksempler er hørkræmmer Thomas Gjørup, der købte en række grunde langs

Vestervold fra Vestergade til Studiestræde, Nørre kvarter nr. 266-275, samt nogle enkelte andre grunde, alle i denne del af byen. Efterhånden som ejendommene stod færdige, solgte han dem igen. At Gjørup har tjent ved dette foretagende kan næppe betvivles, selvom hans eget skrift til sine efterkommere, hvor disse transaktioner omtales, er meget ydmygt i tonen og fyldt med smukke forklaringer på, hvorfor han påtog sig dette så utaknemmelige arbejde for almenvellets skyld. Samtiden har måske haft samme opfattelse af hørkræmmer Gjørups nyttige virke for byens genrejsning som han selv, i hvert fald opnåede han, som måske den eneste ikke-manufakturist eller fabrikant et lån på 5000 rdl. fra finanskollegiet, der motiverede det med, at udelukkende hans driftighed i byggesagen havde gjort ham fortjent til denne gunst.⁵ I sit andragende til Kreditkassen for husejerne i København anførte han sine nærmere bevæggrunde for at bidrage til at byen blev genopført så hurtigt som muligt. Han nævnte således, at da de tomter, som han ejede på grund af gadernes udvidelser var blevet for små til at bebygge, måtte de forenes med naboens, hvoraf naturligt fulgte, at han enten måtte sælge eller købe af de andre. Disse var imidlertid folk, der ikke var i stand til »at bebygge deres egne eller endnu mindre købe andres grunde«. Den nidkære primus motor i Kreditkassen, Abraham Kall gav ham da også et pænt skudsmål, og anbefalede lånet.⁶

Lystestøber Jens Almind var derimod ikke så heldig med sine bestræbelser på at hjælpe til byens genopbygning gennem grundopkøb. Han ejede i forvejen flere ejendomme i byen og købte efter branden grundene på hjørnet af nuværende Dybengsgade og Nikolajgade, Øster kvarter nr. 207, 208 og 209. »Endskønt jeg heller ønskede for eftertiden at være befriet for at opføre flere bygninger end jeg allerede har,« skriver Almind til Kreditkassens direktion, »så nødes jeg på en vis måde dertil, da jeg endnu har nogle grunde liggende ubebyggede på hjørnet af Dybengsgade og Skvaldergården, hvilke jeg engang har ladet stille til auktion for om muligt at sælge dem, og på denne måde blive fritaget for de besværligheder og store udgifter, som sammes bygning ville medføre,« men forgæves. Samtidig indsendte han tegning og overslag til bygningen af Andreas Kirkerup, men desværre er ingen af delene bevarede. Om det skyldtes, at lånet, forøvrigt i overensstemmelse med Kreditkassens praksis kun at låne til allerede forsikret byggeri, blev ham nægtet, eller andre nu ukendte årsager, måtte han i hvert fald i 1799 sælge de ubebyggede grunde til murermester Wilcken, der heller ikke fik meget glæde af dem, idet de blev solgt ved hans fallit i 1800.⁷

Priserne på grundene varierede efter hvor i den afbrændte del af byen de lå. Som tidligere nævnt i forbindelse med kommissionen til gadernes regulering var grundene billigst i gaderne op mod Volden, medens de dyreste strøg var Vimmelskiftet og Frederiksberggade, Vestergade, samt gaderne langs Kanalen. Medens der af staden betaltes mellem 3 og 6 rdl. pr. kvadrat alen for inddragne grundstykker, var det kun yderst sjældent, at der af private blev givet over 4 rdl. pr. kvadrat alen. Det almindeligste var en pris omkring 2 rdl. Selvom der ikke

kan siges at have været tale om grundspekulation, så synes der dog at være foregået en vis stigning i priserne på de ubebyggede grunde. Enkelte grunde gik fra hånd til hånd, og hver gang øgedes prisen.⁸

Når så mange grunde som det var tilfældet skiftede ejere efter branden, kan det have flere årsager. Ovenfor er allerede nævnt, at ved gadeudvidelserne etc. blev mange grunde så beklippede, at de var for små og irregulære til at bebygge. Men den væsentligste årsag har sikkert været, at de ejere, hvem de næste års virksomhed ikke gav mulighed for forøgede indtægter, ikke har haft råd til at begynde et byggeri, idet udbetalingerne af branderstatningerne ikke just begunstigede dem, der havde brug for kontanter. Desuden har det også været vanskeligt at opnå lån. Til den gruppe af husejere, der mere eller mindre har været nødt til at sælge deres grunde, hørte først og fremmest enkerne, hvis eksistens i mange tilfælde var afhængig af indtægterne fra cjendommene, og som ofte sad i gamle delvis uprioriterede, men lavt brandassurerede huse. Herfra må man naturligvis undtage de, der var i stand til på en eller anden måde at videreføre deres afdøde ægtefælles forretning, som f. eks. Madam Sundorph. Det er derimod vanskeligt at skille andre grupper af sælgere ud. Selv i tilfælde, hvor man er i stand til at konstatere deres erhverv, er det umuligt at drage generelle slutninger. Dog kan det siges, at branden for mange husejere, der ikke havde selvstændig virksomhed eller kapital i baghånden, betød, at de ikke længere havde midler til at have hus i byen. Det var efter branden fortrinsvis handelsfolk og håndværksmestre, der ejede de nyopførte gårde, og kun sjældent folk af beskeden profession eller håndværkssvende.

Genopbygningen af København fandt sted på et tidspunkt, hvor de økonomiske konjunkturer var meget gunstige. Det var den »glimrende handelsperiode«, og det må sikkert i høj grad tilskrives denne kendsgerning, at byggeriet foregik med så stor hast. »Som en fugl Phønix i en ny og herligere skikkelse« rejste byen sig, og »det vil erfares, at det ikke blot er i henseende til bygninger den er blevet fornyet, men at den mod århundredets ende har i alle henseender gjort det stærkeste fremskridt til at vorde et mønster for mange andre af Europas store stæder«.⁹ Også Rawert var tilfreds med byens new look og fandt, »at det udvendige af vore nye bygninger vidner i det hele om en regelret bygningskunst, en soliditet, og en god inddeling af partier, og på nogle få nær, en god proportion«, selvom han »ikke just er af den mening, at det er politisk rigtigt at opføre bygninger for evigheden, hvorved industri tabes af sigte og bygninger går ud af smag«.¹⁰

Navnlig i de første år blev der bygget stærkt, og fra stadsbygmesterens hånd foreligger der årlige opgørelser over, hvordan byggeriet skred frem i byens forskellige gader og kvarterer.¹¹ Allerede i december 1795 kunne han meddele bygningskontoret, at adskillige huse var under tag, og mange næsten færdige. Meyns lister giver foruden antallet af de opførte for-, side- og baghuse oplysninger om, hvor brede de nye gader blev. I ortegnelserne viser måske et noget mere

jævnt billede af genopbygningen, end det egentlig var tilfældet, idet tidspunktet for opgørelserne var ultimo december, og angav hele årets produktion af huse. Tallene afspejler derfor ikke de svingninger, byggeriet var underkastet i løbet af året. Sammenholder man disse lister med de til magistraten og bygningskontoret indsendte anmodninger om byggetilladelser, kan der ikke herske tvivl om, at det i efteråret 1795 var de velstillede handelsfolk, der byggede, og at der i foråret 1796 viste sig en forbigående stagnation i byggeriet, der først rigtig kom i gang hen på efteråret, for derefter at fortsætte med stigende tempo og kulminere i 1797, hvor ikke mindst oprettelsen af Kreditkassen for husejerne i Kjøbenhavn betød en fornyet stimulans for byens genopbygning. Derimod fremgår det tydeligt af Meyn og de i Kollegialtidende opgivne tal, at der i 1799 indtrådte en stilstand, og fra dette tidspunkt kan man se, at byggeriet i den øvrige del af København var mindst lige så omfattende som i den nedbrændte del, muligvis større.

	forhuse	sidehuse	baghuse
1795	163	124	94
1796	172	86	63
1797	130	45	41
1798	74	32	16
1799	40	16	10
	579	303	224

Når man tager i betragtning, at mange grunde var faldet bort, var byen o. 1800 stort set genopbygget. Der manglede kun ca. 70 spredt rundt omkring i byen, hvor de fleste ubebyggede dog lå i Studiestræde og Kattesundet. For de følgende år offentliggjordes i Kollegialtidende antallet af de årligt opførte nybygninger. I 1802 var ialt 610 grunde bebygget, og der var foruden almindelige beboelsesejendomme opført 41 brændevinsbrænderier, 27 bryggerier, 10 bagerier, 4 farverier, 2 sukkerraffinaderier og endelig 2 apoteker, medens der endnu lå 44 ubebyggede tomter, og af disse var de 12 købt af Kommissionen til et nyt Råd- og Domhus. I 1804 var tallet dalet til 17, men med disse sidste grunde trak det i langdrag, og der var endnu langt ind i det 19. århundrede huller i de ellers så smukke gaderækker.

I forbindelsen med omtalen af ejerforholdene er det allerede nævnt, at mange ejendomme før 1795 var uprioriteret, eller kun meget lavt prioriterede. Efter branden var det almindelige, ja næsten en regel uden undtagelse, at de husejere, der opførte bygninger i den afbrændte del af byen, måtte have ret store lån i deres ejendomme. Såvel før som efter branden var det først og fremmest en række store »publikke« institutioner, der havde 1. prioriteter i de københavnske huse og gårde, således Overformynderiet, hvis tab ingenlunde havde været så store efter branden, som det i første omgang var blevet frygtet. Blandt de øvrige insti-

tutioner, hvis midler var anbragt sikkert i fast ejendom, var Den kgl. Kreditkasse, General-Land-Oeconomie- og Commercekollegiet, Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, Enkekassen, Missionskollegiet, Søkvæsthuset, Generalpostamtet, Universitetet samt en række milde stiftelser som Frederiks hospital, Vartov, Det kgl. Opfostringshus, Vajsenhuset og flere kirker. Sidst men ikke mindst havde Københavns Brandforsikring haft sin kapital anbragt som prioriteter i byens huse og var ved siden af Overformynderiet og Enkekassen den største låneinstitution, hvorfor netop dens svigtende evne til at yde lån i de første år efter branden blev af afgørende betydning for nødvendigheden af et nyt låneinstituts oprettelse. En systematisk gennemgang af panteprotokollerne for disse år viser, at private kun sjældent havde penge investeret som 1. pant i fast ejendom, hvorimod det var ret almindeligt, at enkeltpersoner havde en mindre 2. eller eventuelt en 3. pant i en ejendom. Årsagen til dette forhold var formodentlig af dobbelt natur. Prioritetstageren var kun sjældent tjent med de penge, han kunne få hos private, fra hvis side der kunne komme en uventet opsigelse, selvom afdrag og renter faldt i rette tid. Anderledes med de »publikke stiftelser«, hvorfra pludselig opsigelse ikke truede, så længe afgifterne svarede til de retmæssige terminer, og pantet blev holdt i en forsvarlig stand. For prioritetsgiverne gjaldt det, at kun de færreste ville lade sig nøje med de $3\frac{3}{4}$ % i rente, som det officielt var muligt at opnå, da rentefoden kun måtte være 4 %, og kreditor i så fald skulle betale $\frac{1}{4}$ % i skat til det offentlige. De fleste foretrak derfor at anbringe deres midler på andre og mere profitable, men mindre kontrollable måder.¹²

Det viste sig som sagt meget hurtigt efter branden, at de sædvanlige låneinstitutioner var ude af stand til at dække efterspørgslen efter »faste penge«, ikke mindst var det mærkbart, at Brandforsikringen helt var udelukket fra at drive nogen form for lånevirkksomhed de første år. Der udsendtes da også efter 1795 flere forslag til lånekasser, men først 1. marts 1797 blev en sådan stiftet, den tidligere flere gange nævnte Kreditkasse for husejerne i København. Formålet med Kreditkassens oprettelse var ifølge fundatsen at hjælpe brandlidte husejere i København, og fortrinsvis de, der ingen anden udvej havde for at få lån.¹³ Da den officielle rente på grund af kvartprocentsskatten var låst fast på $3\frac{3}{4}$ %, måtte en af hovedbetingelserne for kassens start og succes være, at den blev fritaget for denne afgift, hvad der også blev tilfældet, i begyndelsen kun for 300.000 rdl. og kun for udlån til bebyggelse af de afbrændte grunde. I de følgende år forhøjedes dette beløb ved flere kgl. resolutioner, og i 1803 var kassens udlånsvirksomhed udvidet til 1.540.000 rdl. Året forinden var begrænsningen, at fritagelsen for kvartprocenten kun gjaldt de brandlidte husejere, bortfaldet, således at Kreditkassen var berettiget til at yde lån til alle husejere i hovedstaden, dog skulle nybyggeri stadigvæk have fortrinsret. Ifølge fundatsen kunne der normalt gives lån på indtil $\frac{3}{4}$ af brandassurancen, der dannede vurderingsgrundlaget, enten lånet blev givet som 1., 2. eller 3. prioritet. I lånepolitikken gik man i de første år kun meget sjældent med til at optage større prioriteter end indtil $\frac{3}{4}$ af

assurancen, omend der kendes enkelte eksempler på, at der ydedes lån på op til 100 % af denne.

Selvom det var finansdeputeret Nicolaj Tetens, der tog initiativet til Kreditkassens oprettelse, så var det dog for samtiden Abraham Kall, der kom til at stå som den ledende i denne institution, og først en senere tid har påpeget, at det var Tetens og bogholder i kommercekollegiet Ole Pedersen Holm, fra hvem planerne udgik, og at Kall først kom til, efter at det teoretiske grundlag var skabt.¹⁴ Kreditkassen var fra starten nært knyttet til Brandforsikringen, et forhold der kommer klart til syne, når man ser, at der blandt Kreditkassens 3 første obligationskøbere og 5 garantier var ikke færre end 5 medlemmer af den reorganiserede direktion for Københavns Brandforsikring.

Medens det har vist sig vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at finde frem til enkeltpersoner eller grupper, der har investeret penge i byggeriet efter branden - når man ser bort fra murer- og tømrermestrenes opkøb af grunde - er det ganske givet, at der stod en stærk mand bag Kreditkassen for husejerne i København. Skønt det ikke var Abraham Kall, der var den ledende ved dens oprettelse, så var det dog ham, der muliggjorde dens start, idet han indskød de første 80.000 rdl. antagelig som repræsentant for en større kreds, og senere ialt overtog obligationer for 197.500 rdl. og derigennem meget hurtigt blev den, der ledede lånepolitikken som en af Kreditkassens 3 direktører.¹⁵ Abraham Kalls interesse for byggesagen havde imidlertid givet sig udslag længe før de første svage spirer til dannelsen af Kreditkassen så dagens lys.¹⁶ Fra efteråret 1795 optrådte han som en af Den dansk-norske Speciebanks største lånere, et forhold, der er så meget desto mere interessant, som han inden dette tidspunkt kun en gang havde optaget et lille lån i banken. Ved Speciebankens generalforsamling den 30. juli 1795 var det blevet vedtaget, at der for fremtiden kunne ydes lån mod sikkerhed i de af Brandforsikringen udstedte afregningsbeviser og annuiteter samt dets obligationer, idet der dog skulle svares fuld rente deraf.¹⁷ Gennem bankens kvartalsopgørelser kan man følge størrelsen af udlåne på brandkassebeviserne og annuiteterne. Ved årsskiftet 1795/96 var der ialt udlånt 14.815 rdl. mod sikkerhed i ovennævnte panter, og deraf tegnede Kall sig som låntager for de 12.975. Et halvt år senere var det samlede udlån på disse panter 47.832 rdl., hvor Kall stod for de 20.900 rdl.¹⁸ Kall optog således meget store og kortfristede lån i Speciebanken, og stillede udelukkende Brandforsikringens beviser, annuiteter eller obligationer som sikkerhed. De største lån optog han imidlertid på et tidspunkt, da Kreditkassen var kommet igang, nemlig i august 1797, hvor han ialt lånte for 37.900 rdl.¹⁹ muligvis på Kreditkassens vegne for at skaffe likvid kapital til dens virksomhed. At Kall også i Speciebanken har virket som mellemmand synes sikkert, idet det af og til anførtes, på hvilke ejendomme Brandkassens afregningsbeviser etc. var givet, samt at disse tildels var overdraget ham ved transport.

Af dette må man slutte, at Kall for mange af de brandlidte har stået som manden, til hvem man kunne henvende sig om hjælp i form af rede penge mod at

overdrage ham værdipapirer, d. v.s. fortrinsvis krav på Brandforsikringen. Dette forhold må have været bekendt for alle interesserede parter, altså også for Tetens og Holm, der begge var kongevalgte direktører i Brandforsikringen i henhold til den nye ordning af 1795, men medførte på sin side ikke nødvendigvis, at Kall havde kontakt med Brandforsikringens direktion. Kall følte sig i hvert fald foranlediget til at give sit besyv med, da Brandforsikringens forhold skulle drøftes i finanskollegiet, hvortil han indsendte et forslag til en ændring med hensyn til udbetalingsmåden af erstatningerne til de brandlidte indbyggere. Forslaget lå åbenbart på linje med de forandringer, der allerede var blevet foreslået af Brandforsikringens direktion, og som også var blevet approberet af myndighederne. Finanskollegiet meddelte Kall dette og takkede ham for hans »patrotiske« hen-sigt«.20

Først med sin deltagelse i Kreditkassen har Kall antagelig fået fuldt afløb for sin virketrang og -evne i de finansielle forhold efter branden.²¹ Inden fundatsen forelå, var der til Kall »på Kreditkassens vegne som til nytte for husejere oprettes« afgivet 17 panteforskrivninger, fortrinsvis 2. prioriteter i københavnske nyopførte ejendomme,²² og det var til ham at ansøgerne gang på gang henvendte sig, hyppigt på hans landsted ude i Holte. Man kan roligt sige, at Kreditkassens lånepolitik var identisk med Kalls, og den var ikke alene dikteret af økonomiske motiver. Hver eneste lånesag blev forelagt alle 3 direktører, Kall, Tetens og Holm, men det var Kall, der afgav de fyldigste responsa, som næsten undtagelsesløst blev taget til efterretning og fulgt af de to andre. Kalls notitser var ofte lange redegørelser, hvor ansøgernes etiske habitus også bliver trukket frem. Byen var ikke større, end at det var muligt at have et personligt kendskab til de fleste lånere. Karakteristisk er da også Kalls bemærkninger, når han ønsker et lån bevilget til folk, hvor Kreditkassens praksis ellers ikke tillod det, at det burde ydes, da »manden er ærlig, arbejdsom og i mange henseender agtværdig«. Men alle kunne selvfølgelig ikke kendes værdige. Da værtshus- og bordelindhaver Andreas Nielsen Winther fra Ulkegade anmodede om et lån i Kreditkassen, blev hans ansøgning kort og godt affærdiget af Kall med ordene »fortjener ikke at hjælpes«.23 Ansøgere, hvis vandel i økonomiske affærer ikke stod for den Kall'ske kritik, fik også prompte afslag med en kort bemærkning om, at »manden er en bekendt ågerkarl« e. l. Dog, Kalls betænkligheder kunne vige, når de økonomiske fordele var øjensynlige, hvad følgende omtale af brygger Rindom i Brolæggerstræde viser, »at denne blodsuger og værste ågerkarl som jeg kender, kan være så meget trængende, kan jeg ikke formode . . . imidlertid, da pantet er godt, kan lånet tilstås«.24 Hensynet til de værdigt trængende lå i høj grad Kall på sinde, også hvor det gjaldt håndværksmestre. Han kunne imidlertid ikke bifalde, »at en murer-mester (Anth. Christoffer Wilken) vrager private penge«.25 Om Kalls forbindelse med og betydning for Kreditkassen er det træffende sagt, »uden Kall ingen Kreditkasse«. Men lige så sikkert det er, at det var ham, der skaffede pengene og indskudene, lige så klart synes det at fremgå, at han også handlede i kommis-

sion for andre; han taler selv derom. Men hvem det var, der gav ham disse kommissioner, synes der ingen mulighed for at få opklaret.

Som det var almindeligt, ydedes der kun lån, såfremt der forelå en brandforsikringspolice enten for hele ejendommen, eller dele deraf, et såkaldt interimisbevis. Først når byggeriet havde nået et vist omfang eller var fuldendt, var det muligt at komme i betragtning som låner i Kreditkassen. Det var altså ikke tilstrækkeligt blot at indsende tegninger og overslag. De enkelte, der prøvede at opnå lån, inden de begyndte at bygge, fik alle uden undtagelse kategoriske afslag. Ernst Andersen skriver i forbindelse med hvem og hvorfra ideerne til Kreditkassen kom, at »man ikke behøver at udfolde megen fantasi for at forestille sig, at de brandlidte husejere og de håndværksmestre, der skulle leve af at bygge, i forbindelse med mange protester, som de fremsatte om den erstatningsordning, der gennemførtes ved anordningen af 17. juli 1795, har besværet sig til Brandforsikringens direktion over, at den normale udlånsvirksomhed var standset«. ²⁶ Gennemgangen af skodeprotokollerne viser, at det først var efter 1797, at håndværksmestrene i større omfang erhvervede grunde i byens afbrændte del. Der er sikkert mere end een grund til at formode, at Kreditkassens oprettelse har imødekommet et ønske fra byens bygmestre. - Fra regnskaberne fra Østre Kalkfabrik véd vi, at varerne ikke betaltes umiddelbart ved leveringen, men først betydeligt senere, oftest ved årets udgang, eller i mindre beløb f. eks. 100 eller 200 rdl. à conto, indtil regningen var betalt. Blandt kalkfabrikkens kunder var meget få ikke-håndværksmestre, vel egentlig kun enkelte store handelsmænd som Peschier, Erichsen og Tutein, der købte direkte fra fabrikken. Selvom der intet direkte oplyses om, hvorvidt denne betalingsmåde var almindelig andre steder, er der dog grund til at formode, at det også med hensyn til andre bygningsmaterialer har været relativt let for murer- og tømrermestre at få kredit eller henstand med betalingen, hvorfor de nemmere end mange husejere har kunnet komme igang med byggeriet og derfor været i stand til at præsentere et interimisbevis fra Brandforsikringen. Dette var jo ikke afhængigt af, hvad der var betalt af udgifterne til husets opførelse, men af hvad vurderingsmændene takserede det, som stod på grunden, til. Så godt som alle murer- og tømrermestre, som opførte ejendomme, søgte og fik lån i Kreditkassen, der med bestemmelsen om, at det var på grundlag af brandassurancen, at lånene skulle ydes, med eller uden hensigt har begunstiget denne gruppe af bygherrer, hvis mange grundkøb og byggeforetagender efter 1797 sikkert skal ses på baggrund af Kreditkassens oprettelse. At den kom som en nødvendig hjælp for mange bygmestre ses også af, at flere skodebreve eller købekontrakter indeholdt forpligtelser for bygmesteren til at skaffe den nye ejer et lån i en af de før branden eksisterende »publikke stiftelser«, men hypigst i Kreditkassen, der således kom til at stimulere byggeriet på et tidspunkt, hvor der havde vist sig en stagnerende tendens. Generelt kan det siges, at det var meget sjældent, at murer- eller tømrermestre ikke opnåede en 1. prioritet hos de offentlige institutioner. Der findes ikke mange eksempler på, at de blev nødt til

at nøjes med »private mænds penge« som 1. prioritet, hvor det da ikke var den tidligere ejer, der lod prioritetet blive stående i den ubebyggede grund med »der-på opførende bygninger«. Langt mere almindeligt var det, at 2. og 3. panthaverne var enkeltpersoner, også hvor det var en murer- eller tømrermester, der ejede ejendommen.

Det var imidlertid ikke alle murer- eller tømrermestre, der kom helskindet ud af deres byggeforetagender. Medens det før 1795 hørte til undtagelserne at denne del af befolkningen gik fallit, så kom der i årene 1799—1801 ikke mindre end 10 murer- og tømrermesterfallitboer til behandling ved Københavns skifteret, hvortil yderlige kom 2 i 1803 og 1804.²⁷ Blandt de, der måtte anmode om at få deres bo behandlet, var Michael Bælchow og hans stedfader H. C. Ondrup, foruden Anth. Christoffer Wilcken, Christoffer Chrane, H. C. Schmidt og Casp. Fr. Hollander. For nogles vedkommende blev der sluttet forlig, medens de fleste fik deres bo delt mellem kreditorerne. En gennemgang af disse fallitboer viser, at vel havde fallenterne indbyrdes krav på hinanden, men kun i tilfældet Michael Bælckow og H. C. Ondrup kan det siges, at den enes fallit trak den andens med sig, og selv i dette tilfælde må der tages forbehold, da Ondrups finansielle forhold formodentlig var blevet overanstrengt af andre projekter, bl. a. hans ejendom udenfor Østerport, »Nøjsomheden«.²⁸ Hvorvidt den almindelige likviditetskrise, der i sommeren 1799 via Hamborg ramte København, og hvis årsager først og fremmest skyldtes udenlandske forhold, var medvirkende til, at det gik så galt for nogle af bygmestrene, er det vanskeligt at fælde dom over. Kun i et enkelt tilfælde synes et handelshus fallit at have været dråben, der fik bægere til at flyde over for en i forvejen hårdt trængt murermester.²⁹ Kreditorerne var ikke de samme i de forskellige fallitboer; selvom oberst Alexander Ross og tømmerhandler Andreas Colstrup har krav i et par af dem, drejer det sig dog kun om mindre poster. Rawerts ord om, at mange klarede sig ved et »slags kunstspil med ideale penge, bestående af vœxler, kautioner, disconter, krediter . . . indtil disse titulære værdier skulle realiseres, (så) fulgte bankerotten spekulanterne i hælene«,³⁰ synes at få sin bekræftelse gennem de mange fallitter, der især ramte de mindre bygherrer, og betegnende er det, at det fortrinsvis var de nye mestre, der måtte indgive falliterklæringerne. Kun få endte i økonomisk så trist en situation som Christoffer Chrane, der foruden at have sine ejendomme prioriteret til op over skorstenen måtte give foromtalt hørkræmmer Gjørup panteforskrivning på 1. panteret i alle sine møbler samt øvrige effekter. En lignende stilling befandt Christoffer Kern sig i, da han måtte give Samuel Moses generalpant i sine ejendele.³¹

Tilbage bliver spørgsmålet om, hvormeg det kostede at genopføre det afbrændte København. Et konkret tal vil det naturligvis aldrig være muligt at nå frem til, da der ikke eksisterer og vel aldrig har eksisteret tilstrækkeligt materiale til oplysning herom. Kun i enkelte tilfælde véd man udfra tilfældigt bevarede overslag, hvormeg det har kostet at bygge et hus af den mindre type. Således er der bevaret som bilag til Kreditkassen et overslag over et forhus i Sct. Peder-

stræde, mtr. nr. Nørre kvarter 168 (nu nedrevet). Huset ejedes af underopsynsmand ved brolæggerne J. Chr. Steglich, og tegningen (ikke bevaret) samt overslaget til forhuset blev udfærdiget af murermester C. Taubert. Hvorvidt de stipulerede priser blev overholdt, vides ikke, men da Kreditkassen ydede lån 2 gange, og det i det andet låncandragende ikke er anført noget, der kunne tyde på, at forhuset har været dyrere end det først meddelte overslag, må man formode, at dette så nogenlunde dækker, hvad Steglich har måttet betale. Det færdigt opførte hus var et af de almindelige små, yderst enkle og beskedne huse, der navnlig blev bygget i dette kvarter. Facaden var 5 fag, og forhuset 4 etager højt, baghuset lidt lavere. Forhuset blev assureret for 4000 rdl. det øvrige for 900 rdl. + 200 rdl. ialt for 5.100 rdl. Overslaget, der består af 8 punkter: murerarbejde, tømrerarbejde, snedkerarbejde, blytækkerarbejde, smedearbejde, glarmesterarbejde, malerarbejde, alle incl. materiale og arbejds løn og transport, samt transport af grus etc., beløb sig til 4.500 rdl.³² Forskellen mellem overslaget og brandassurancen var i dette tilfælde ca. 10 %. - For Nikolaj Kirkeskole er vi så heldige at have bevaret hele to overslag plus tegninger, der endnu findes, nemlig dels fra Andreas Kirkerup og dels fra tømrermester Kopp, hvor murermester H. C. Schmidt leverede tegningen. Den førstes overslag var på 6.581 rdl., medens det sidstnævnte var på 6.776 rdl. Skolens kuratel foretrak det billigste, d. v. s. Kirkerups, hvilket blev antaget for 6.500 rdl., og af regnskaberne kan det erfares, at denne kontrakt overholdtes.³³ Skolebygningen assureredes, efter at den var bygget helt færdig, i sept. 1796 for 6.800 rdl., altså ca. 4 % mere end udgifterne til dens opførelse. Vi har derfor ud fra disse eksempler anledning til at tro, at byggeomkostningerne har svinget omkring det beløb, som Brandforsikringens vurderingsmænd takserede en ejendom til; snart har de været lidt højere, snart lidt lavere.

De nyopførte bygningers samlede assurancesum viser altså den omtrentlige størrelse af investeringen i byggeriet. I 1800 var denne omkring 8½ million rdl., hvilket beløb var ca. 4 millioner rdl. større end de i 1795 afbrændte ejendommers assurancesum. Årsagen til differencen kan dels være de nyopførte huses bedre kvalitet, dels at de var forsikret i overensstemmelse med deres faktiske værdi - mange ejendomme havde i 1795 givet været underforsikrede - og endelig, at der har været anvendt kostbarere byggemåder end tidligere. Således betød kravet om grundmur en forøgelse af byggeomkostningerne. Måske havde mange også været fristet til at bygge over evne, i hvert fald bebrejdede man siden byens indbyggere, at de havde investeret mere, end de havde burdet gøre, i ejendomme, og at kapitaler på den måde var bundet på ufrugtbar vis.³⁴

Huslejeniveauet efter genopbygningen

Efterhånden som byggeriet skred frem, skulle det vise sig, om de, der havde boet i de nedbrændte ejendomme, også havde råd til at flytte ind i de nyopførte. Allerede i løbet af efteråret 1795 henledte Tode opmærksomheden på spørgsmålet i sine »Sundhedsråd«. Han skrev bl. a., at »har København nogensinde behøvet, at der byggedes våninger for småfolk, ja for den ringe almue, så er det nu. . . . Der begyndes vel at bygge, men da de små gader, hvor den ringe mand boede, nu er gået ind, og der rimeligvis opbygges igen i de reelle gader, som nu bliver til idel sådanne huse og gårde, som vare til stadens forskønnelse, og giver tillige håb om at nyde en god husleje, så ser man ikke, hvor den største del af de forrige indbyggere af Nellike-, Smedens- og Henrik Fyhrengang, af Ulke- og Skvaldergade, Dybens- og Mikkellbryggersgade, af Thejlgårds-, Larslejl- og Larsbjørn- og Lavendelstræde og andre flere ville få lejligheder, som er efter deres evne«, hvorfor Tode foreslog, at magistraten købte grunde op i byen og lod opføre boliger for almuens.¹

I begyndelsen af 1797 var problemet atter genstand for offentlig debat i »Iris og Hebe«, hvor »xzy« i en artikel »Om de nybygte huse i København« fremsatte en række principielle betragtninger angående dette emne.² Han fremhævede, at de nye ejendomme, fordi de gennemsnitlig var en etage højere end de gamle, burde have givet plads til nogle hundreder familier mere end før, men at dette langt fra havde været tilfældet. Årsagen hertil lå først og fremmest i, at huslejerne i de nyopførte bygninger var mere end halvanden gang højere end tidligere, således at, hvor der tidligere betaltes 200 rdl., måtte der nu gives mellem 250 og 300 rdl. årligt. Helt umuligt var det derfor for de ringest stillede at få husly til overkommelig pris, d. v. s. mellem 5 og 15 rdl. halvårlig. Ejerne begrundede de nye høje huslejer med materialernes og arbejdslønnens »dyrhed«, men dette argument forkastede »xzy« som lejerne uvedkommende. Disse var »alene pligtige til som gode kristne at tilønske (ejerne) en sådan erstatning«. Husejerne havde, mente han, bygget for fint. Ringere kunne have gjort det. »Dette er en sørgelig betragtning ved de nye prægtige huse, som bygges allevegne. Endogså i gader, som formedelst deres beliggenhed, synes at være bestemte ene og alene til fattige folk, opføres nu en art palæer, og Amalienborgs alterum extremum spiller nu store boligernes rolle«. Artiklen mundede naturligt ud i et krav om, at der på en eller anden måde tilvejebragtes muligheder for at opføre huse specielt for uformuende familier, idet forfatteren sluttede med at bemærke, at kongen, magistraten og forskellige selskaber allerede havde tænkt på disse medborgere.

Det offentlige interesserede sig næppe for denne sag tidligere end forsommeren 1797, hvor hofarkitekten Andreas Kirkerup henledte dets opmærksomhed på problemet. Den 12. juni indsendte han til bygningskontoret et allerunderdanigst forslag om, at nogle af de byggregler, der var blevet fastsat efter branden 1795 »for

en del måtte modificeres«. Årsagen til Kirkerups henvendelse var, at det efter hans opfattelse var altfor dyrt at bygge i overensstemmelse med 4. juli plakaten, og at de bygninger, der indtil da var blevet opført, derfor kun rummede lejligheder for borgere, der var istand til at betale de store huslejer på mellem 100 og 500 rdl. årligt. For mindre formuende, hvis økonomiske omstændigheder ikke tillod dem at give mere i husleje end mellem 20 og 40 rdl. årligt, var der sågodt som intet bygget. Han fremsatte en række konkrete forslag til ændringer eller lempelser, som man mente det nødvendigt og forsvarligt at indføre i byggeanordningerne, såfremt omkostningerne på byggeriet skulle komme ned på et rimeligere niveau. Samtidig indsendte han tegninger til huse efter de af ham foreslåede retningslinjer. Han foreslog myndighederne at tillade opførelse af mindre solide mure, hvis højden til gengæld reduceredes. Sagen blev forelagt stadsbygmesteren Peter Meyn til overvejelse, og han meddelte allerede den 22. juni, på hvilke punkter der efter hans opfattelse kunne ske ændringer i plakaten af 4. juli i henseende til murtykkelse og bygningshøjde. Derimod var han ikke videre glad for at skulle tage stilling til, i hvilke gader man burde anbefale eller tilskynde til et sådant byggeri, da han var klar over, at det ville medføre misfornøjelse, hvis man gjorde bestemmelser herom. Men skulle det være nødvendigt, mente han dog, at sådanne huse burde opføres på »den ubebygte plads i Sct. Pederstræde og efterfølgende gader, nemlig Teglgårdsstræde, strækningen langs med volden, Larslejrstrædet, Kattesundet, Peder Madsensgang med dertil stødende små gader og den nye gade, som formentes at anlægges ved Rosenborg have« (sic!).

Byggeadministrationens embedsmænd var imidlertid ikke helt tabt bag af en vogn. De var måske også mere uhildede i deres betragtningsmåde. I hvert fald kom de til den konklusion, at miseren havde flere årsager end murtykkelse og pillebredden. De anførte en række momenter, der bidrog til, at »bygningerne, som i almindelighed opføres, koster ulige mere, end om de blev indrettet til simple folk. Hertil kommer vel og, at *det er meget sikrere, og mindre byrdefuldt at have folk til huse af middelstanden end af de ringere klasser: værelserne konserveres bedre, betalingen, som skulle haves for 3 à 4 familier, tages nu hos een, til bestemt tid, og uden øvrighedens hjælp!*« - Dog afviste man ikke det af Kirkerup indsendte forslag til billigere byggeri uden grundig prøvelse, idet man lod beregninger foretage over priser på en facademur på 5 fag bygget dels i overensstemmelse med plakaten af 4. juli, dels efter det fra Meyn indkomne forslag og endelig efter de forslag, Kirkerup havde fremsat. Resultatet af denne kalkyle blev, at kun det ene af Kirkerups forslag, efter beskrivelsen at dømme et korridorhus, betød en virkelig billiggørelse. Samtidig undlod man dog ikke at gøre opmærksom på, at dette Kirkerup'ske projekt var behæftet med alvorlige ulemper og »ville medføre en del ulejligheder, blandt andre, at den igennem hele bygningen løbende mørke gang af 47½ alen lettelig kunne give anledning til uorden blandt de mange i en sådan bygning ikke altid rolige beboere«. I bygningsadministrationen havde man også selv ladet foretage overslag og tegning til et hus, og dette

forslag fandt man ejendommeligt nok så afgjort mest fordelagtigt, når man tog kvalitet og priser i betragtning. Iøvrigt understregede administrationen, at den væsentligste årsag til manglen på lejligheder til fattige familier i de nyopførte huse var, at der var blevet bygget med for store bekostninger, og at plakaten af 4. juli altså ikke kunne bære al skylden herfor.³

Skønt Kirkerup således ikke havde held med sine forslag, fortsatte han ufortrødent sit arbejde på at skabe grundlag for et byggeri specielt for de ringest stillede af byens indbyggere, muligvis tilskyndedes han fra anden side. I hvert fald er det værd at lægge mærke til, at Københavns magistrat syntes velvilligt stemt overfor hans planer, og at Philip Lange, der var rådmand, nærede omtrent samme ideer som han. Den 9. september indsendte hofarkitekten igen et andragende vedlagt tegninger, denne gang til kancelliet, som han anmodede om et lån på den ikke ubetydelige sum af 100.000 rdl. til køb af grunde, hvorpå der skulle opføres huse for »300 familier af de uformuende og ringere klasser«. Lånet skulle forrentes med $3\frac{3}{4}$ % og afdrages med 2 % årlig af kapitalen. Hans forslag havde naturligvis i bygningsadministrationen, hvor man måtte tage stilling til sagen.⁴ Dels lod man lige som i juni måned beregne, hvor meget det ville koste at opføre lejligheder for ialt 300 familier, og dels skaffede man sig oplysning om, hvor mange familier der overhovedet var tale om, der stod uden lejligheder, når de skulle forlade de interimistiske boliger. Endvidere udbad man sig magistratens betænkning om foretagendet. Her anbefalede man fuldtud en långivning på ovenstående vilkår, således at det måtte blive muligt at opføre bygninger med huslejer på 6 à 8 rdl. halvårlig. De samme tanker kom til udtryk i et pro memoria fra Philip Lange til magistraten.⁶ Philip Lange var en af de mænd, der havde størst indsigt i byggesagen. Han var medlem af Brandforsikringens direktion, hvor han også fungerede som vurderingsmand, foruden at han deltog som garant ved Kreditkassens stiftelse, og samtidig byggede han ikke så få ejendomme, dels alene og dels sammen med Laurits Thrane. Som rådmand havde han desuden andel i byens styrelse. Hans pro memoria var et svar på en mundtlig forespørgsel fra magistraten, og det indeholdt en redegørelse for de forhold, der efter hans mening var årsag til manglen på lejligheder for de fattige familier, der stod for at skulle forlade de forskellige midlertidigt opførte barakker. Sålænge materialerne var i så høj pris, troede han ikke, at der ville blive bygget for almuen, ej heller så længe bygningsanordningerne ikke blev ændret, »medmindre der kunne findes udveje til at opmuntre een eller flere entreprenører til at bygge sådanne, at der kunne udvirkes fritagelse for nogle pligter, bygningsanordningen påbyder. Ved opmuntring for entreprenører forstår jeg ikke videre end at de, når de selv havde formue til at købe grunde, kunne få vished om at få så meget på 1. prioritet i bygningen, som den blev assureret udi Brandforsikringen med nogen moderation i den sædvanlige rente, samt at kapitalen uopsagt måtte blive stående i bygninger, dog på de vilkår, at debitor årligt afbetalte noget på kapitalen, svarede rigtig rente og holdt pantet i forsvarlig stand«. Med hensyn til de ændringer, Philip

Lange anså for nødvendige at foretage i byggereglerne, bemærker man, at han foreslog det samme, som Kirkerup havde gjort i sit forslag af 12. juni samme år, nemlig: mindre murtykkelse samt dispensation vedrørende bygningshøjden. Et par bygninger af denne art var imidlertid ikke nok til at dække behovet; efter Philip Langes opfattelse skulle der mindst bygges 6 til 8, hvis manglen på billige og rimelige boliger skulle afhjælpes.

Skønt der næppe kan være tvivl om, at Kirkerup talte ikke blot på egne, men på mange af byens murer- og tømrermestres vegne - eller måske netop derfor, - afslog bygningskontoret og dermed finanskollegiet at anbefale lånet til Kirkerup. Det skete med følgende kølige betragtninger: »Så længe endnu familier af de mere formuende klasser trængte til værelser, er det naturligt, at de byggende indrettede deres bygninger for disse, til hvilke de især i mange henseender heller ønske at kunne bortleje deres værelser end til de fattige, men da der til førstnævnte folkeklasser uden tvivl nu er værelser i overflodighed, kan det ikke fejle, at de byggende må forandre deres spekulation og heller indrette lejlighed, som til uformuende kan ventes bortlejede, end opføre bygninger, som de sandsynlig må befrygte at stå ledige, og således skulle vi tro, at den mulige nærværende mangel på simple værelser, efterhånden af sig selv bortfalde«. Desuden havde man modtaget efterretning om, at der i løbet af det sidste halvår var opført ikke så få boliger for de fattige familier. Til slut benyttede man lejligheden til atter at understrege det uheldige ved det Kirkerup'ske forslag, »alene at opføre bygninger til familier af de ringere klasser, at en sådan samling af disse folk forøger farlighed ved ild og lys, formerer urenligheden til en høj grad, hvorved boligerne gøres desto usundere, og kan have skadelig virkning på sædeligheden«. Til slut motiverede man afslaget med, at fik først een bygherre sådanne faciliteter, ville det medføre misfornøjelse hos andre, især de, der allerede havde opført bygninger for fattige familier, og tillige fremkalde flere ansøgninger om lignende fordelagtige lånevilkår. Derimod stillede man sig mere forstående overfor at udvirke lån af kongens kasse i mindre summer til forskellige entreprenører, og uden generelt at foretage ændringer i byggereglerne.⁷

I løbet af efteråret 1797 var der opført flere ejendomme for fattige familier. Således fik Laurits Thrane, Philip Langes kompagnon, i slutningen af oktober tilladelse til at mindske pillernes tykkelse i 2 bygninger, han agtede at bygge i Sct. Pederstræde mtr. nr. 157—158 for 16 fattige familier i hver, og den årlige husleje skulle være 12 rdl. Oldermænden i murerlauget C. Martens, der samtidigt havde indsendt ansøgning om dispensation fra højdebestemmelserne angående en ejendom i Studicstræde mtr. nr. 114 og 115, fik imidlertid afslag uden nærmere begrundelse.⁸ I Teglgårdsstræde opførte murermester Niels Kurtzhals i løbet af vinteren en bygning for 28 »små« familier, et foretagende, hvortil han havde anmodet om magistratens hjælp, men var blevet henvist til Kreditkassen, hvor han da også opnåede lån i denne ejendom flere gange.⁹ Endelig kan det nævnes, at Admiralitets- og Kommissariatskollegiet indgik en kontrakt med murermester

Johan Christian West den 3. oktober 1797 om for »40 familier af Holmens håndværkerstok« at opføre lette og sunde logier i Studiestræde mtr. nr. 83, 84, 85, 90 og 91 til en rimelig leje, og de skulle være færdige til indflytning til påsken det følgende år. Kollegiet forpligtede sig til at hjælpe ham med de fornødne penge og senere give en 1. prioritet.¹⁰ Og i december måned lod assessor Horn på Kultorvet opføre nogle 2-etages grundmurede huse i sin have for fattige familier.¹¹

Men trods disse foranstaltninger var der stadig mangel på ejendomme med værelser til rimelig husleje for dårligt stillede. I hvert fald var det i foråret 1799, da beboerne i de af magistraten og andre opførte interimsvåninger blev sagt op, et stort problem, hvor man skulle anbringe dem, idet det høje huslejeniveau i den nyopførte del af byen forhindrede mange af dem i at flytte tilbage til deres tidligere bopæl. Det bestemtes derfor, at hver familie skulle have en huslejhjælp på 8 rdl. halvårlig - netop hvad man fra mange sider hævdede var det meste, disse fattige familier kunne sætte sig for i husleje. I denne anledning blev der udfærdiget lister over, hvor beboerne flyttede hen, og hvem, der var deres husværter. Af 71 familier fra længerne ved Østervold tog kun 10 ophold i de nye huse, og af disse 10 flyttede de 9 enten til Studiestræde, Sct. Pederstræde eller Larsbjørnstræde, mens 1 familie søgte til Dybensgade. Den tilsvarende liste fra Garderstalden viser, at af 57 familier havde de 8 fået lejlighed eller værelser i de ovennævnte gader i Nørre kvarter, medens 5 flyttede til Lavendelstræde 84 og 88, og 1 til Dybensgade og endelig 1 til en baggård i Vimmelskaftet.¹² Som man ser, var det fortrinsvis til de gader, som der i de fremkomne forslag var betegnet som egnede boliger for fattige, at disse familier flyttede. At kun forholdsvis få af de allerfattigste flyttede til de nybyggede huse er tilstrækkeligt bevis på, at huslejen i disse har været højere end i de afbrændte. Imidlertid gik der næppe mange år, førend de nyopførte kvarteres indbyggere havde samme sociale sammensætning som før branden. Af folketællingen for 1801 fremgår det, at gaderne op mod Nørrevold var meget tætbefolkede, og at den gamle garde af »sypiger« atter havde taget fast ophold i kvarteret omkring Nikolaj Kirke. Rådmand Carl Pontoppidan, der var meget virksom indenfor Københavns fattigforsorg, udarbejdede en liste over, i hvilke københavnske ejendomme der boede mere end 100 personer. I den nyopførte del var dette kun tilfældet med Larsbjørnstræde mtr. nr. 190, Sct. Pederstræde mtr. nr. 157—158, ejerne var her Philip Lange og Laurits Thrane, og Studiestræde mtr. nr. 142, som tømrermester Kernn ejede, endvidere Studiestræde mtr. nr. 77—79, og 114—115, den sidstes ejer var C. C. Martens, samt Lavendelstræde mtr. nr. 87—89.¹³

Men endnu ind i det nye århundrede manglede der huse, hvor huslejen kunne betales af fattige familier. I 1803 udsendte admiral Wintherfeldt »En plan til huse opbyggede for ganske uformuende familier, som ej hører under fattigvæsenet«, d.v.s. de, der ikke var almissemedlemmer.¹⁴ Det var hans plan at indsamle penge til opførelse af sådanne huse, hvert til 16 familier, der skulle have 1 stue og 1 kammer, plus et halvt køkken, en betydelig forbedring i forhold til det al-

mindelige for sådanne fattige husstande, hvor man både i de af Kirkerup og andre gjorte overslag og tegninger havde regnet med 1 værelse og et halvt køkken, undertiden kun et kvart til hver familie. Efter Wintherfeldts beregninger skulle et sådant hus koste 7.240 rdl., »hvilken sum dog ville have været mindre for 3 år siden«. Regnede man med at få de investerede penge forrentet med 2 %, kunne den årlige husleje for hver familie sættes til 18½ rdl., medens en 4 % forrentning ville give en årlig husleje på 28 rdl. Nøjagtig efter dette projekt blev den Wintherfeldtske stiftelse i Nyboder imidlertid ikke opført, da planerne omkring 1805 realiseredes.¹⁵

Arkitekturen

Det var på få undtagelser nær almindelige beboelsesejendomme, der var brændt, og det blev i første række også sådanne, der genopførtes. Der synes ikke på noget tidspunkt at have været tale om at skabe monumental anlæg, og bortset fra anlægget af Højbro plads og sammenlægningen af Gammel- og Nytorv til een plads, - begge foranstaltninger er mere dikteret af praktiske end af æstetiske hensyn, - skete der næsten ingen større forandringer i den bebyggelsesmæssige disposition. Det nye Råd- og Domhus opførtes efter århundredskiftet for en stor del på det gamle Vajsenhus grund, og Nikolaj tårn blev brandstation - omkranset af slagterboder.¹ - Mange husejere benyttede lejligheden til at købe tilstødende grunde, eller dele deraf, og opføre større huse end de nedbrændte. Kun få byggede dog med så stor pragt som agent Erichsen og grosserer Peschier, der begge fik hofbygmester C. F. Harsdorff til at give tegninger til deres palæer langs Kanalen, medens grosserer Tutein lod sit hus på hjørnet af Vimmelskaftet og Badstuestræde bygge efter planer af Johan Martin Quist, og grosserer Friderici sluttede kontrakt med Andreas Hallander om opførelsen af sin gård på Højbroplads.² Harsdorff gav så vidt vides selv kun tegning til få af de nye huse, bortset fra de to nævnte vistnok kun til apoteker Mantheys hus på hjørnet af Vimmelskaftet og Hyskenstræde, og til Niels Hoftveds tidligere omtalte ejendom på hjørnet af Vingårdsstræde og Reverensgade, og muligvis også til sin svoger, urmager Petersens yderst beskedne hus,³ Holmens Kanal 36, et af de huse, der indenfor den allersneste tid er blevet revet ned. Johan Martin Quist var også bygmester for den svenske konsul Gustmeyer, da denne opførte sin statelye gård ud mod Kanalen, Ved Stranden 14, hvor nu Københavns Brandforsikring har til huse. Som det eneste af alle de nyopførte huse fik det kobbertag, idet svensk kobber blev importeret specielt til dette formål af Gustmeyer.⁴

Imidlertid var det ikke så meget de store anselige bygninger ud mod hovedstrøgene, langs Kanalen, på Nytorv og i Vestergade, der kom til at bestemme indtrykket af det klassiske København. Det blev de i så stort antal opførte almindelige borgerhuse, der skulle vise datidens byggekulturs høje stadi. At mange forskellige bygherrer og bygmestre løste opgaverne kom ikke til at virke forstyrrende for helheden. Trods bebyggelsens ensartede præg, er det imidlertid sjældent at husene blev tro kopier af hverandre. Snart kan højden divergere en kende, snart findes på en facade en frise med en mæander- eller à la greque bort, og snart er midterpartier svagt forsænket, eller sidepartierne fremhævet, ved at der er anbragt en trekants- eller segmentfronton over beletagens vinduer, eller disse blot indrammet af sandstenskvadre. Hvor store udsving, der kunne være, viser husrækken langs Kanalen, Ved Stranden 10 til 18. Dagens Nyheders hjørnehus, muligvis efter tegning af Rawert, er opført i en stil, som kendes fra Rawerts palæer på Sct. Annæ Plads med pilastre i stor orden og markerede sidepartier.

Nabohuset fik samme facade, som det havde haft i det 18. århundrede, medens Gustmeyers foromtalt gård, bygget af Quist, fik en facade, der med et vældigt søjlepar foran en dyb niche kom til at virkeliggøre Harsdorffs klassiske idealer fra 1760'erne og 70'erne. Den næste ejendom, Ved Stranden 12, er en typisk repræsentant for husene efter 1795. Facaden er pudset, og dens eneste arkitektoniske virkemidler er det vandrette sandstensbånd mellem stue- og 1. etage og en frise mellem 1. og 2. etage. Endelig afsluttes rækken af Madam Sundorffs hjørnehus, opført af røde mursten med mansardtag og afvalmede kviste.

C. F. Harsdorff kom mere end nogen anden til at sætte præg på de nye bygninger, ikke så meget på grund af de få huse, han selv gav tegning til, som fordi mange af de håndværksmestre, der i disse år virkede som bygmestre havde været hans elever på Akademiet, og der var blevet skolet i hans stil.⁵ Karakteristisk for de nyopførte københavnske ejendomme var betoningen af de vandrette linjer, de forsænkede midtpartier, eller accentueringen af sidefagene ved hjælp af risalitter eller segment- eller trekantsfrontoner over »salens« vinduer. Det almindelige hus i 5 fags bredde var sjældent mere end 3 etager højt plus kælder. De nye dekorative elementer var fortrinsvis af antikiserende art: guirlander, mæander- eller à la greque friser, relieffer og triglyfkonsoller og som et specielt københavnsk fænomen de mange store afdækningssten (»skur på konsoller«) anbragt over kælderedgange eller over indgangsdøre. Et af de mest karakteristiske træk ved den nyopførte del af byen var de knækkede hjørner, som plakaten af 4. juli havde gjort obligatoriske, hvor gaderne stødte sammen i spidse eller rette vinkler. De ottekantede »pladser«, der derved opstod, var en ejendommelighed, som allerede samtidige turister hæftede sig ved.⁶ Om de københavnske bygmestres forhold til læremesteren Harsdorff er det træffende sagt, at de vel aldrig nåede ham »i kunstnerisk finhed, men de tilegnede sig en stille simplicitet i udtrykket og en forbavsende modenhed i stilen«.⁷

Byggereglerne fastsatte bl. a., at alle tegninger til nye huse skulle godkendes af byggemyndighederne, inden der kunne gives tilladelse til byggeriet. Bygherrerne måtte derfor indsende tegningerne til de planlagte huse til stadsbygmesteren Peter Meyn, der lod dem gå videre til bygningsadministrationen, hvor den endelige approbation blev påtegnet. Derefter returneredes de til Meyn, der udleverede dem til bygherren. Således har tegninger og planer til alle ejendomme efter 1795 både passeret magistratens og centraladministrationens kontorer, men uden at der i et eneste tilfælde ses at være gjort bemærkning om, hvilke bygmestre der havde udfærdiget de indsendte tegninger og planer. Desværre bestemtes det først i midten af 19. århundrede, at magistraten også skulle have en tegning af bygningen. De fleste tegninger er formodentlig enten blevet slidt op under arbejdet med ejendommens opførelse eller blevet kasseret efter endt brug, og kun enkelte findes i dag bevarede, f. eks. de fleste af Harsdorffs tegninger. Det er således ikke muligt ad denne vej at løse problemet, hvem der var arkitekter for de forskellige huse, og i langt de fleste tilfælde er bygmestrene forblevet anonyme.

En systematisk gennemgang af skødeprotokollerne har vist, at en fjerdedel af de afbrændte grunde erhvervedes af murer- eller tømrermestre, der hurtigt bebyggede dem og solgte ejendommene videre. Det må vel i disse tilfælde med rimelighed kunne antages, at bygherren og bygmesteren har været samme person. Af pantebøgerne kan man i flere tilfælde konstatere, at 1. eller 2. prioritet i en nyopført bygning er givet til en murer- eller tømrermester, som formodentlig da må have været engageret i byggeriet, højst sandsynlig som bygmester. I »Proklamata« findes der flere tinglyste bygningskontrakter, af hvilke det med al tydelighed fremgår, hvem der har givet tegning og overslag, og samme sikre viden får man af de tinglyste kombinerede bygnings- og købekontrakter. Endvidere kan man ud fra enkelte vurderingsforretninger, men derimod sjældent ud fra brandtaxationerne skaffe oplysning om bygmestrenes navne. Som en i denne forbindelse vist hidtil upåagtet kildegruppe kan man henvise til Københavns politirets arkiv. Alle sager, der anlagdes af stadsbygmesteren for overtrædelse af byggeanordningerne, skulle føres for politiretten. Plakaten af 23. september 1795 gjorde bygherrer og bygmestre gensidige ansvarlige for eventuelle fejl og mangler ved husenes opførelse, hvorfor bygmestrene da også måtte give møde og forklaring for retten i de tilfælde, hvor den opførte bygning ikke fandtes i overensstemmelse med byggesreglerne.

Selvom man således ad forskellige indirekte veje skulle være i stand til at fastslå med sikkerhed, hvem der har været arkitekt for en ejendom, så kan det ikke siges at have nogen større betydning som grundlag for en stilanalyse.⁸ Individuelle gennemgående træk lader sig næppe påvise. Selv hvor så kendte arkitekter som Andreas Kirkerup og Andreas Hallander var bygmestre synes deres arbejde nok så meget at bære spor af bygherrens behov, som bygmesterens kunstneriske intentioner. Som kuriosum kan nævnes, at de fleste huse, hvor Christoffer Chrane vides at have medvirket, er blevet smykket med solbænke, yderst sikkert og smukt placeret, som f. eks. Teglgårdsstræde 7—9.⁹

Ganske naturligt blev facaderne på de gårde, der opførtes af den mere velhavende del af den københavnske borgerstand, udsmykket med rigere detaljer end de beskedne huse, bestemt til at rumme fattigfolk. Her kom facaderne ofte til at stå helt glatte. Måske ikke hvide eller gyldent pudrede som vi i dag er tilbøjelige til at forestille os de lange let buede gader i den indre by, men malede i forskellige kulører, snart blå, snart brunt, snart gult og snart rødt.¹⁰

Slutning

Da en femtedel af København i junidagene i 1795 brændte, var det en katastrofe. Overalt standsede arbejdet. Titusinder mistede deres arbejde, og hundredvis af familier stod uden tag over hovedet; mange havde ikke det nødvendigeste til livets opretholdelse. Med en forbløffende energi tog det offentlige, det vil i første række sigt byens magistrat, fat på de økonomiske, sociale og praktiske problemer, der med eet skulle løses. I den nærmestfølgende tid forsøgte man ved forordninger, reskripter o. l. at bringe byen tilbage til såvidt muligt normale tilstande. Først og fremmest gjaldt det om at skaffe husly til de brandlidte, og allerede i slutningen af 1795 var de interimistiske huse færdige rundt omkring i byens yderkvarterer, og på slotspladsen lå Frederik koloni. Siden hørtes ikke om folk, der manglede steder at bo på grund af ildebranden. Den umiddelbare nød, den ødelagte by med de mange barakker og skure, og de i mange uger efter branden rygende og ufremkommelige gader fastholdt længe indtrykket af katastrofens enorme omfang. - Bemærkelsesværdigt er det, at dette nødhjælpsbyggeri afvikledes allerede efter 4-5 års forløb.

Det var imidlertid kun i kort tid, at branden og dens følger beskæftigede centraladministrationens embedsmænd, der i denne store reformperiode havde meget andet at tage vare på. Derimod betød genopbygningen øget arbejde for magistraten, og især for stadskonduktøren, professor Rawert, der forestod hele byplanlægningen, og stadsbygmesteren, professor Meyn, der skulle godkende alle tegninger til de nyopførte huse. Selv efter at genopbygningen stort set var afsluttet, kunne stadskonduktøren og hans medhjælper ikke hvile. De omfattende gadeudvidelser havde bevirket, at ikke få grunde var blevet for små og irregulære til, at et selvstændigt byggeri kunne betale sig, og var derfor blevet lagt sammen med tilstødende grunde. De gamle matrikelnumre fra midten af det 18. århundrede kunne da heller ikke længere siges at svare til de faktiske forhold, og en revision var derfor påkrævet. Arbejdet hermed var færdigt i 1806, og denne matrikel gælder endnu i dag.

Et forhold, som samtiden mere end rigeligt havde opmærksomheden henledt på, var de høje priser på materialer og arbejdskraft, en prisstigning, som man udelukkende tilskrev branden og genopbygningen. Da det ikke synes muligt at opstille pris- eller lønningstabeller, endside et prisindeks, må formodninger om denne side af forholdene i de hektiske byggeår blive meget løse. Men ud fra de oplysninger, som det er muligt at skaffe, forekommer det dog rimeligt at antage, at byggeriet ikke var den igangsættende faktor, men kom til at virke akcellerende for den tendens i retning af højere priser, der havde vist sig allerede inden 1795, og som naturligvis ikke standsedes af genopbygningen. Den kraftigste stigning fandt imidlertid sted i sommermånederne 1799 på et tidspunkt, hvor den store udenlandske krise kom til København.

Branden medførte såvidt det kan skønnes ikke arbejdsløshed for de mennesker, der havde haft deres daglige dont i de nedbrændte virksomheder. Der blev fra det offentliges side da også i vid udstrækning sat ind på gennem fordelagtige lån at hjælpe fabrikanter, manufakturister, småhåndværkere og andre erhvervsdrivende, der havde arbejdere beskæftiget. For håndværkerne, især bygningshåndværkerne, betød genopbygningen fuld beskæftigelse i de kommende år, og omend lønningerne næppe blev drevet så højt i vejret som angivet flere steder, så kan der ikke herske tvivl om, at der i hvert fald var tale om en midlertidig forhøjelse af lønniveauet, ikke mindst til fordel for murer- og tømrersvende. Genopbygningen har højst sandsynligt også haft den indirekte virkning at hindre flere tumulter som tømrerstrejken i 1794, der nok så meget havde lønningsmæssige motiver som andre. At der i de følgende år var beskæftigelse og dermed for tjeneste til netop disse grupper af den københavnske befolkning, har ikke været uden betydning for roen på arbejdspladserne.

Ingen synes at have bemærket, at så mange af de afbrændte grunde skiftede ejere efter branden. Dette gjaldt især de grunde, der var blevet stærkt beskåret ved gadereguleringerne, og derfor ikke velegnede til selvstændig bebyggelse. Det var da også de mindre grundenes ejere, som regel også de dårligst økonomisk stillede, der solgte. Ikke i et eneste tilfælde var det de mindre grundejere, der købte. I alt en fjerdedel af samtlige afbrændte grunde købtes af murer- eller tømrermestre, der efter at have bygget, hurtigt solgte videre, i mange tilfælde endog allerede medens bygningen stod under opførelse. At netop denne del blandt byens indbyggere var i stand til at bygge er nærliggende. Dels havde de netop i disse år store indtjeningsmuligheder, og hvad var rimeligere, end at de selv søgte at drage fordel af situationen. Dels havde de langt lettere adgang til at få kredit og lån, hvad der i den første tid efter branden var uhyre vanskeligt for mange husejere at opnå, da byens normale låneinstitutter, af hvilke Københavns Brandforsikring helt var sat ud af spillet, ikke kunne efterkomme den forøgede efterspørgsel efter likvide midler, og private penge ikke var eftertragtede som 1. prioriteter. Oprettelsen af Kreditkassen for husejerne i København i marts 1797 var nøje knyttet til løsningen af disse problemer, og i forbindelse med denne institution må Abraham Kalls indsats fremhæves. Kreditkassens oprettelse imødekom et behov, både hos dem, der ved indskud af kapital, der her kunne forrentes med fulde 4 %, muliggjorde dens start, og hos de husejere, der ikke tidligere havde kunnet gå i gang med byggeriet af angst for ikke at kunne få prioriteter i ejendommene. Betingelsen for at kunne komme i betragtning som låntager var her som andre steder, at brandassurancen for det nyopførte hus, eller dele deraf, var i orden, hvilket naturligvis begunstigede de, der lettest var i stand til at begynde at bygge uden at låne den nødvendige startkapital, hvad der i mange tilfælde netop vil sige murer- og tømrermestrene, der da også efter oprettelsen af Kreditkassen i stort omfang påtog sig rollen som bygherrer.

De radikale planer, som stadskonduktøren i de første dage havde næret med

hensyn til gadebredden og -linjen, blev langt fra virkeliggjort. Dertil var betænkelighederne hos myndighederne mod at gribe for kraftigt ind i ejendomsretten for store, og man nøjedes med mindre trods alt ikke uvæsentlige ændringer, hvorved gaderne dels blev gjort bredere og dels rettet ud, hvad der skete uden større protester fra grundejernes side. Plakaten af 4. juli havde nøje fastsat regler for kvaliteten af det nye byggeri - den æstetiske side af sagen overlod man imidlertid til bygherrerne selv - og i det store og hele blev disse forskrifter overholdt. Dispensationer gaves, men ikke i stort omfang, og kravet om grundmur var ufravigeligt. Efterhånden som byggeriet skred frem, viste det sig, at huslejeniveauet i de nyopførte huse lå betydeligt over, hvad det var muligt for fattige familier at betale. Fra forskellige sider gav man forordningerne skyld herfor og fremsatte ønsker om lempelser i disse, men uden positive resultater. Det offentlige, især regeringskollegierne, fandt imidlertid ingen årsag til at gribe ind i forhold, der måtte bevirke, at de »små« familier ikke kunne flytte tilbage til deres gamle kvarterer og gader. Man befandt sig i den gryende liberalismes tidsalder, og iøvrigt havde bygningsadministrationens embedsmænd utvivlsomt ret i deres påstand, at ikke blot de nye bygningsanordninger var årsag til de høje huslejer, men at ondets rod lige så meget skulle søges hos bygherrerne, som fandt det mere fordelagtigt at bygge for et betalingsdygtigt publikum end at opføre boliger for folk af almuestanden, der var nok så tvivlsomme lejere. Hele hjælpen fra det offentliges side bestod i meget beskedne huslejetilskud. Hvorvidt huslejeniveauet var rimeligt, kan kun bedømmes ud fra omkostningerne ved byggeriet, men da disse ikke med større sikkerhed lader sig fastslå, må man afstå fra at udtale sig eksakt herom. Eet punkt synes alle kilder at være enige om: det har været dyrt at bygge, selvom det er svært at dokumentere hvor dyrt.

Medens der i løbet af de første 3-4 år efter branden opførtes fire femtedele af den afbrændte by, synes det, som om der i 1799 indtrådte en stilstand. Det kneb med at få de sidste tomter op mod Nørrevold bebygget. Genopbygningens hastige, for ikke at sige hektiske tempo i disse få år har måske ikke udelukkende været af det gode. Når det senere i det 19. århundrede fremhævedes, at antallet af fattige, der måtte have offentlig hjælp, steg stærkt i de første år af århundredet, har dette sikkert været forårsaget af reaktionen oven på den økonomiske anstrengelse, det var i løbet af så kort tid at foretage et så omfattende byggeri. Den store investering, som dette krævede, var et tegn på de gode konjunkturer, der herskede i den danske hovedstad, men den medførte utvivlsomt også, at byens økonomiske ressourcer blev beslaglagt for år frem i tiden og berøvede næringslivet mulighed for nye driftskapitaler. Når krisen i 1799 fik så alvorlige følger for mange københavnske købmænd og bygmestre - blandt de ramte var også Peschier - så har det sikkert også stået i forbindelse med de ekstraordinære forhold, der havde rådet i København siden 1795, selvom det er vanskeligt, her som altid, at skelne, hvad der var årsag og hvad der var virkning. Overvandt København tilsyneladende ret hurtigt krisen, så var byen dog mindre modstands-

dygtig i de magre år, som fulgte i begyndelsen af det 19. århundrede, og da kan det ikke have været uden betydning, at så store summer var bundet i byens ejendomme, hvoraf mange allerede fra starten var belånte med indtil tre fjerdedele af assuranceværdien eller derover.

På de foregående sider er det forsøgt at belyse en række af de problemer, der knyttede sig til genopførelsen af København efter den store brand i 1795. Selvom mange punkter langt fra er undersøgt til bunds, så har det dog været muligt at drage visse konklusioner. Een ting falder den nutidige iagttager i øjnene, nemlig hvor lidt det offentlige fandt anledning til indblanding. Devisen var tydeligvis: jo mindre staten blandede sig, des bedre. Selv hvor der forelå direkte opfordringer til offentlig aktion, forholdt man sig passiv. Kun ugerne forsøgte man at gribe ind i ejendoms- eller dispositionsretten, og man overlod det ganske til »de frie kræfters spil« at skabe balance på de områder, hvor tyngdepunktet måtte have forskudt sig til ugunst for de i økonomisk henseende svagere stillede befolkningsgrupper. En sammenligning med aktuelle tilstande forekommer naturlig, og bedømmer man det praktiske resultat: den nedbrændte femtedel af København genopbygget i løbet af 5 år, må prisen tildeles samfundet omkring 1800. En sådan præstation frygter man, at vor tid ikke ville være i stand til at gentage. Det enevældige styres tillid til, at det hele nok af sig selv ville trække sig i lave, og bolig manglen bortfalde, kan forekomme lidt kynisk, men blev ikke skuffet. Alle kom imidlertid ikke til at bo lige godt - eller dårligt - og der måtte betales for bekvemmelighederne.

Genopbygningen af København var stort set afsluttet i de første år af 1800-tallet. Den kan betragtes som en episode i byens lange historic, men de huse og gårde, der opførtes og som for manges vedkommende endnu er i behold i dag, bevarede til eftertiden mindet derom. København vil blive fattigere og miste meget af sin specielle charme, hvis ikke disse huse fortsat får lov til at præge den gamle bydel.

Bilag

Bilag I

Priser fra Østre Kalkfabrik. »Contrabog over ugentlige indtægter og udgifter, samt månedlig balance for samtlige interessenter udi den Østre Kalk-Fabriek«.

Protokol B: 1788-1799

Protokol C: 1800-1803.

	Faxe kalk	Saltholm kalk	melkalk	
1788	14 rdl. 64 sk.	12 rdl. 64 sk.	4 rdl.	16 sk.
1789	14 64	12 64	4	16
1790	14 64	12 64	3	48
1791	14 64	12 64	3	48
1792	14 64	12 64	3	64
1793	14 64	12 64	3	64
1794	15 64	13	3	48
1795	17 64	15 64	3	48
1796	19 64	17 64	5	64
1797	19 64	17 64	5	64
1798	19 64	17 64	5	64
1799	22 64	20 64	5	64
1800	23	21 64	6	
1801	23	21	7	48
1802	23	22	7	48
1803	23	23	7	48

Prisen er årets dominerende pris, og er overalt angivet for 12 tdr. (= 1 læst). Saltholm kalk var langt den almindeligste vare. Kun Peschier, Erichsen og enkelte andre købte Faxe kalk.

Bilag II

Samlet opgørelse over sammenlægningen af grundene i den afbrændte del af København og disses ejere.

	Strand	Øster	Snaren	Vester	Nørre
Ingen ændringer	20 = 27 %	53 = 18 %	31 = 23 %	60 = 31 %	58 = 27 %
Sammenlægning v.					
køb af nabogrund	15 = 20 %	69 = 24 %	23 = 17 %	44 = 23 %	21 = 10 %
Ejerskifte	27 = 36 %	27 = 9 %	39 = 29 %	34 = 17 %	45 = 21 %
Ejerskifte					
+ sammenlægning	13 = 17 %	141 = 49 %	43 = 31 %	57 = 29 %	91 = 42 %
	75 ¹⁾ = 100 %	290 = 100 %	136 = 100 %	195 = 100 %	215 = 100 %

Deraf købt og opført af murer-
el. tømrermestre

18 = 24 %	82 = 28 %	35 = 26 %	48 = 24 %	58 = 26 %
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

1) Til de her nævnte totaltal for hvert kvarter må lægges de matrikelnumre, der udlagdes til eller allerede var offentlige bygninger, eller på anden måde var uden for almindelig handel og vandel, for at nå til det samlede antal af ejendomme, der var nedbrændt.

Bilag III

Fortegnelse over de af murer- og tømrermestre købte og bebyggede grunde. Matrikelnumrene er fra matriklen 1806, og de kursiverede gadenavne angiver, at ejendommene endnu eksisterer uden væsentlige forandringer i det ydre. Byggeåret er angivet i parentes.

J. D. Bachhausen	Øster 171, Øster 180, Vester 126, Vester 127, Nørre 186,	<i>Dybensgade 16 (1798).</i> hj. af <i>Dybensgade 1</i> og <i>Asylgade 8.</i> <i>Farvergade 14 (1798).</i> <i>Farvergade 16 (1798).</i> <i>Larsbjørnstræde 22 (1797).</i>
Fr. Bechman	Øster 42,	hj. af <i>Lille Kirkestræde 8</i> og <i>Højbroplads 1 (1798).</i>
Lars Blem	Nørre 190, Nørre 201,	<i>Teglgårdsstræde 9 (1797).</i> <i>Teglgårdsstræde 4 (1799).</i>
Joh. Ernst Burmeister	Øster 149, Snaren 75, Snaren 120, Snaren 121, Nørre 10,	<i>Fortunstræde 3 (1796).</i> hj. af <i>Knabrostræde 9</i> og <i>Brolæggerstræde 7 (1799).</i> <i>Brolæggerstræde 10 (1797).</i> <i>Brolæggerstræde 12 (1800).</i> <i>Vestergade 8 (1798).</i>
J. Bøncke	Øster 203, Øster 207,	<i>Laxegade 8 (1797).</i> <i>Laxegade 9 (1801).</i>
Michael Bælckow	Snaren 8 + 52, Snaren 67, Nørre 57, Nørre 120,	<i>Kompagnistræde 17</i> og <i>Snaregade 14 (1798).</i> <i>Kompagnistræde 14 (1797).</i> <i>Studiestræde 9 (1798).</i> <i>Sct. Pederstræde 35 (1799).</i>
Mathias Casse	Strand 146, Nørre 128, Nørre 129,	<i>Hyskenstræde 14 (1798).</i> <i>Sct. Pederstræde 53 (1799).</i> hj. af <i>Sct. Pederstræde 55</i> og <i>Vestervoldgade 5 (1799).</i>
Christoffer Chrane	Strand 11, Strand 32 A, Øster 209, Øster 236, Nørre 95, Nørre 187, Nørre 188, Nørre 189,	<i>Gl. Strand 42 (1798).</i> hj. af <i>Læderstræde 36</i> og <i>Hyskenstræde 9 (1798).</i> hj. af <i>Asylgade 12</i> og <i>Laxegade 13 (1798).</i> hj. af <i>Asylgade 14</i> og <i>Hummergade 2 (1798).</i> <i>Studiestræde 10 (1798).</i> <i>Teglgårdsstræde 3 (1799).</i> <i>Teglgårdsstræde 5 (1799).</i> <i>Teglgårdsstræde 7 (1799).</i>
Jens Dahl	Øster 165, Øster 166, Nørre 94,	<i>Dybensgade 24 (1797).</i> <i>Dybensgade 22 (1797).</i> <i>Studiestræde 12 (1797).</i>

P. Eegerod	Vester 1, Frimanden 27,	Frederiksberggade 7 (1798). Skovbogade 6 (1798).
Joh. Frost	Nørre 92, Nørre 93, Nørre 181,	Stuediestræde 16 (1798). Stuediestræde 14 (1798). Lille Larsbjørnstræde 19 (1798).
Georg Adam Groes	Øster 174, Øster 257, Nørre 54,	hj. af <i>Holmensgade</i> 27 og <i>Dybensgade</i> 10 (1796). hj. af Holmens Kanal 16 og Hummergade 1 (1796). Stuediestræde 3 (1799).
Andreas Hallander	Øster 46, Øster 47, Øster 101, Øster 102, Øster 104, Snaren 46, Snaren 114, Vester 68, Vester 120, Vester 121,	<i>Højbroplads</i> 19 (1798). hj. af <i>Højbroplads</i> 21 og <i>Ved Stranden</i> 20 (1798). hj. af <i>Lille Kirkestræde</i> 1 og <i>Admiralgade</i> 6 (1795). <i>Admiralgade</i> 8 (1795). hj. af Admiralgade 12 og Fortunstræde 2 (1796-98). hj. af <i>Brolæggerstræde</i> 13 og <i>Rådhusstræde</i> 1 (1798). <i>Knabrostræde</i> 15 (1796). Vestervoldgade 65 (1796). hj. af <i>Rådhusstræde</i> 6 og <i>Farvergade</i> 2 (1797). Farvergade 4 (1797).
Caspar Fried. Hollander . .	Snaren 84, Snaren 85, Snaren 106, Snaren 123, Vester 3, Vester 4, Vester 5, Vester 27, Vester 35,	hj. af <i>Brolæggerstræde</i> 16 og <i>Nytorv</i> 13 (1798). <i>Nytorv</i> 11 (1798). Knabrostræde 4 (1798). hj. af <i>Brolæggerstræde</i> 1 og <i>Badstuestræde</i> 16 (1797). <i>Nytorv</i> 29 (1796). Frederiksberggade 1 (1797). Frederiksberggade 3 (1797). Frederiksberggade 24 (1798). Frederiksberggade 6 (1797).
Henr. Keyser	Strand 23,	Læderstræde 7 (1798).
Christoffer Kern	Nørre 134, Nørre 218, Nørre 219, Nørre 220, Nørre 221,	Sct. Pederstræde 34 (1797). hj. af Vestervoldgade 1 og Nørrevoldgade 2 (1798). Nørrevoldgade 4 (1798). Nørrevoldgade 6 (1798). Nørrevoldgade 8 (1798).
Andreas Kirkerup	Øster 170, Vester 2,	hj. af <i>Nikolajgade</i> 5 og <i>Dybensgade</i> 18 (1795). <i>Nytorv</i> 27 (1796).

Andreas Kirkerup . . . . . (fortsat)	Vester 42, Nørre 130, Nørre 191, Frimanden 28,	<i>Vestergade 7 (1797).</i> hj. af Vester Voldgade 3 og Sct. Pederstræde 40 (1797). <i>Teglårdsstræde 11 (1800).</i> hj. af <i>Skovbogade 8</i> og <i>Skindergade 41 (1797).</i>
J. Kopp	Strand 21 + 22A,	Læderstræde 11 (1798).
Niels Kurtzhals	Nørre 198,	<i>Teglårdsstræde 10 (1798).</i>
Philip Lange	Snaren 98, Vester 89,	Gammeltorv 4 (1796). hj. af Mikkalbryggersgade 18 og Lavendelstræde 14 (1801-02).
Jacob Lynge	Øster 214, Øster 217, Øster 196,	Laxegade 23 (1799-1800). hj. af Nikolajgade 12 og Laxegade 31 (1797). hj. af Laxegade 20 og Dybensgade 11 (1798).
C. C. Martens	Strand 43, Øster 211, Øster 218, Øster 261, Øster 262, Vester 95, Nørre 63, Nørre 96, Nørre 98, Nørre 175,	Amagertorv 15 (1799). hj. af <i>Bremerholm 33</i> og <i>Laxegade 17 (1796-97).</i> Laxegade 31. Holmens Kanal 8 (1798). Holmens Kanal 6 (1798). hj. af <i>Lavendelstræde 2</i> og <i>Kattesundet 18 (1801).</i> Studicstræde 21 (1796). Studicstræde 8 (1796). Studicstræde 4 (1796). hj. af <i>Store Larsbjornstræde 16</i> og <i>Studiestræde 23 (1798).</i>
J. M. Mcier	Strand 30, Strand 37,	Læderstræde 30 (1797). Amagertorv 27 (1797).
J. C. Murbeck	Vester 100,	Mikkalbryggersgade 8 (1797).
H. C. Ondrup	Strand 16, Strand 17, Strand 18, Snaren 102, Snaren 136,	hj. af <i>Gl. Strand</i> og <i>Nabolos 5 (1797).</i> <i>Nabolos 3 (1797).</i> hj. af <i>Nabolos 1</i> og <i>Læderstræde 19 (1797).</i> Skindergade 49 (1796). hj. af Vimmelskafte 45 og Badstuestræde 1 (1797).
J. C. Petersen	Øster 121,	hj. af Vingårdsstræde 16 og Holmensgade 23 (1798).
Johan Martin Quist	Strand 44,	hj. af Amagertorv 13 og <i>Læderstræde 14 (1798).</i>

Johan Martin Quist . . . . . (fortsat)	Øster 183, Øster 220, Øster 221, Snaren 10, Snaren 51, Snaren 92, Snaren 113, Nørre 64, Nørre 65,	hj. af Holmensgade 29 og Dybensgade 7 Laxegade 35 (1797-1798). hj. af Admiralgade 13 og Laxegade 27 (1797). Snaregade 10 (1797). hj. af Kompagnistræde 19 og Knabrostræde 19 (1797). hj. af Nygade 1 og Knabrostræde 2 (1797). <i>Knabrostræde 21</i> (1797). Stuיעstræde 27 (1797). Stuיעstræde 29 (1797).
Math. Robertsson	Vester 131, Nørre 83, Klædebo 7,	Farvergade 24 (1797). Stuיעstræde 34 (1796). hj. af Skindergade 36 og Dyrkøb (1797).
H. C. Schmidt	Øster 140, Øster 143, Øster 169, Snaren 91,	Bremerholm 26 (1798). Vingårdsstræde 19 (1798). <i>Nikolajgade 3</i> (1798). Nygade 5 (1798).
Joh. Steenberg	Vester 25, Vester 52, Nørre 62,	Frederiksberggade 28 (1797). Vestergade 27 (1799). Stuיעstræde 19 (1796).
J. C. Suhr	Strand 8, Øster 148,	<i>Gl. Strand 36</i> (1800). hj. af <i>Admiralgade 14</i> og <i>Fortunstræde 1</i> (1797).
J. C. Taubert	Strand 14, Snaren 132,	<i>Gl. Strand 48</i> og <i>Læderstræde 15</i> (1797). Badstuestræde 5 (1798).
Laurits Thrane	Strand 40, Øster 209, Snaren 61, Snaren 63, Vester 72, Vester 125,	Amagertorv 21 (1796). hj. af Asylgade 12 og Laxegade 13 (1798). hj. af <i>Kompagnistræde 2</i> og <i>Hyskenstræde 18</i> (1798). Kompagnistræde 6 (1797). Vester Voldgade 70 og Lavendelstræde 21 (1797). Farvergade 12 (1798).
J. L. Thrane	Snaren 13,	hj. af <i>Snaregade 4</i> og <i>Nabolos 4</i> (1803).
Henr. Thybjerg	Øster 230,	hj. af <i>Nikolajgade 14</i> og <i>Hummergade 14</i> (1800).

J. C. Wahl	Øster 182, Nørre 169, Frimanden 30,	<i>Dybensgade 5 (1799). Store Larsbjørnstræde 5. Skindergade 37.</i>
P. Wangede	Snaren 145,	<i>Hyskenstræde 12 (1797).</i>
Hans Weile	Snaren 64, Snaren 66,	<i>hj. af Kompagnistræde 8 og Badstuestræde 19 (1797). Kompagnistræde 12 (1797).</i>
Joh. West	Øster 233, Nørre 139,	<i>hj. af Holmensgade 36 og Hummergade 8 (1797). Sct. Pederstræde 24 (1797).</i>
Anth. Chrif. Wilcken	Øster 168, Snaren 78, Snaren 103, Vester 77, Nørre 9, Nørre 16,	<i>hj. af Nikolajgade 6 og Dybensgade 20 (1799). Brolæggerstræde 4 (1796). hj. af Skindergade 43 og Skovbogade 5 (1797). Hestemøllestræde 6 (1797). Vestergade 6 (1798). Vestergade 20 (1797).</i>
Conrad Wist	Nørre 28 A,	<i>hj. af Nørregade 9 og Studiestræde 1 (1797).</i>
Niels Zimmer	Nørre 59,	<i>Studiestræde 13 (1797).</i>
Philip Lange og Lauritz Thrane	Øster 221, Øster 225, Snaren 60, Snaren 100, Snaren 141, Vester 46, Vester 79, Nørre 121 A, Nørre 121 B, Nørre 178, Nørre 179,	<i>hj. af Admiralgade 13 og Laxegade 37 (1798). hj. af Boldhusgade 1 og Admiralgade 24 (1797). hj. af Naboløs 2 og Kompagnistræde 1 (1797). Skindergade 49 (1797). hj. af Hyskenstræde 2 og Vimmelskafte 35 (1798). hj. af Kattesundet 2 og Vestergade 15 (1797). hj. af Lavendelstræde 1 og Hestemøllestræde 2 (1797). Sct. Pederstræde 37 (1798). Sct. Pederstræde 39 (1798). St. Larsbjørnstræde 8 (1797-98). St. Larsbjørnstræde 6 (1797-98).</i>
Casp. Fr. Hollander og Lauritz Thrane	Nørre 14,	<i>hj. af Vestergade 16 og St. Larsbjørnstræde 3 (1796).</i>
C. Jennerich og J. C. Møller	Vester 86,	<i>Lavendelstræde 17 (1797).</i>
J. C. Schottmann og Hans Weile	Snaren 126,	<i>Badstuestræde 17 (1798).</i>

Bilag IV. Eksempler på huslejer efter branden.

Strand kvarter.

Gl. Strand 46, mtr. nr. 13, ass. 15.400 rdl. K. A. A/167, 1797, 1. sept.	Kælder ..... stuen ..... 1. sal ..... 2. sal ..... for nogle kamre og værelser uden møbler	200 rdl. 350 - 430 - 220 - 40 -
		årligt .... 1240 rdl.

Læderstræde 34, mtr. nr. 31, ass. 5.500 rdl. K. A. A/15, 1797, 16. feb.	Kælder ..... stuen ..... 1. sal ..... 2. sal	80 rdl. 90 - 90 - 80 -
		årligt .... 340 rdl.

Øster kvarter.

Højbroplads 5, mtr. nr. 39, ass. 10.100 rdl. K. A. A/56, 1797, 7. april.	Kælder ..... stuen ..... 1. sal ..... 2. sal ..... 3. sal	200 rdl. ejeren 200 rdl. 150 - 120 -
		årligt .... 670 + ejeren

Vingårdsstræde 23 og Nikolajgade 1, mtr. 144, ass. 16.300 rdl. K. A. A/224 og 245 1797, 4. og 12. dec.	Kælder til Vingårdsstræde ..... hjørnekælder ..... kælder til Nikolajgade ..... stue til Vingårdsstræde ..... hjørnestue ..... stue til Nikolajgade ..... 1. sal til Vingårdsstræde ..... hjørnesalen ..... salen til Nikolajgade ..... 2. sal til Vingårdsstræde ..... hjørnesalen ..... 2. sal til Nikolajgade	64 rdl. 140 - 52 - 120 - 140 - 80 - 140 - 160 - 80 - 100 - 130 - 66 -
		årligt .... 1272 rdl.

Ved Stranden 6, mtr. nr. 158, ass. 17.100 rdl. K. A. A/10 og 92 1797, 28. juni.	Kælder ..... stuen til gaden ..... 1. sal helt rundt ..... 2. sal helt rundt ..... 6 kamre til gården à 4 mark ugentligt ..... 4 kamre til gaden à 4 mark ugentligt	200 rdl. 125 - 300 - 260 - 208 - 208 -
		årligt .... 1301 rdl.

Snarens kvarter.

Kompagnistræde 5, mtr. nr. 58, ass. 5.000 rdl. K. A. A/149 1798, 11. dec.	Stuen og kælder	80 rdl.
	1. sal	70 -
	2. sal	60 -
	3. sal	50 -
	6 små kamre à 16 rdl.	96 -
		<hr/>
	årligt	356 rdl.

Nygade 8, mtr. nr. 96 ass. 6.000 rdl. K. A. A/147 1797, 18. aug.	Stuen (3 værelser)	140 rdl.
	1. sal -	140 -
	2. sal -	120 -
	3. sal -	100 -
		<hr/>
	årligt	500 rdl.

Vester kvarter.

Frederiksberggade 13 og Nytovr 29, mtr. nr. 3 + 4 A, ass. 14.800 rdl. K. A. A/35 1797, 24. maj.	Kælder til 3 familier	400 rdl.
	hver af de øvrige etager til 2 familier stuen til Gl. Torv	200 -
	1. sal - -	200 -
	2. sal - -	160 -
	3. sal - -	120 -
	stuen til Frederiksberggade	180 -
	1. sal -	180 -
	2. sal -	140 -
	3. sal -	100 -
		<hr/>
	årligt	1680 rdl.

Nørre kvarter.

Sct. Pederstræde 34, mtr. nr. 134, ass. 13.100 rdl. K. A. A/267 1798, 7. marts.	Forhus:	
	2 kældre à 34 rdl.	68 rdl.
	2 stue à 28 rdl.	56 -
	2 1. sal à 38 rdl.	76 -
	2 2. sal à 36 rdl.	72 -
		<hr/>
	forhus	272 rdl.
	Sidehus:	
	kælder	14 rdl.
	stuen	13 -
	1. sal	12 -
	2. sal	11 -
	3. sal	10 -
		<hr/>
	sidehus	60 rdl.
		<hr/>
	Forhus + sidehus	halvårligt .... 332 rdl.
		årligt .... 664 rdl.

Noter og henvisninger

Branden 1795

1. Det er udelukkende det private byggeri, der skal gøres til genstand for behandling. Det offentlige byggeri efter branden, bl. a. opførelsen af Råd- og Domhuset, vil ikke blive omtalt, heller ikke planerne ang. den nye Nikolaj kirke.
2. Om ildebrandslitteraturen efter 1728, Københavns bibliografi, 1955, pag. 222.
3. A. G. Hassøe, Københavns Brandvæsen, 1931.
4. J. H. Rawert, Om brandanstalter, 1795, pag. 9 ff.
5. Selve branden og dens bekæmpelse er skildret mange steder, jvf. f. eks. Carl Bruun, København, III, 1901, Axel Linvald, Københavns Brandforsikring 1731-1911, 1913, og Harald Jørgensen i Fra Boplads til Storby, 1947. Se også København fra Bispetid til Borger-tid, samt Danmarks Hovedstad fra Landsby til Storstad, 1947, og i de fleste værker, hvor Københavns historie i denne periode behandles.
6. Stadsarkivet. Kollektkommissionens arkiv. - Regnskabsprotokoller over brandlidte.
7. Axel Linvald, op.cit. pag. 218 ff.
8. Det kongl. octroierede københavnske Brandassurancekompagnie for varer og effekter, 1898, pag. 24-26.
9. Hist. Med. om København, I, pag. 387. Også Werlauff kendte rygtet, jvf. samme tids-skrift, IV, 4, pag. 255.
10. Fra hoffet og byen. Stemninger og tilstande, pag. 23.
11. Schous forordninger, pag. 300.
12. R. A. Kommissionen til at undersøge Boye Junges forhold under ildebranden i Køben-havn 1795.
13. Den danske Tilskuer, 1795, nr. 43. Tidsskriftet kom normalt 2 gange om ugen, men på grund af ildebranden udkom intet nummer fra torsdag d. 4. juni til mandag d. 15. juni.
14. Iris, 1795, II, pag. 352-354. - Til minde om kronprinsens hjælp til de brandlidte blev der senere slået en medaille, »De reddede borgeres tak«, jvf. Hassøe, op.cit. pag. 246.
15. Edv. Holm, Danmark-Norges Historie, VI, 2, pag. 342.
16. Den danske Tilskuer, 1795, nr. 50 og 54, 29. juni.
17. Nordica, 1795, II, pag. 248.
18. Ernst Aug. Chr. Straszer, Von den zweckmässigen Brand-Lösch- und Rettungsanstalten, 1798. Eine von der köngl. Dän. Soc. der Wissenschaften zu Kopenhagen gekrönte Preiß-schrift.
19. Københavns lærde Efterretninger, 1795, jvf. Bibliotheca Danica, II, pag. 380. - Univer-sitetsprogrammerne for 1795 og 1796 behandlede brandslukningsmidler.
20. Kort beskrivelse over den sørgelige ildebrand . . . tillige med en klagesang. Dansk Folke-minde-samling 1929/130.
21. Svend Emerson Bremer, Københavnske brandbilleder, 1941.

Hjælpen til de brandlidte

1. Schous forordninger, 1795, 8. juni.
2. Bopælsforandringer, som den store ildebrand . . . foranledigede. Findes ikke på det kgl. bibliotek, og heller ikke på Kraks Vejvisers kontor.
3. Adresseavisen, 1795, nr. 174. - En anonym forfatter udsendte en pjece, Et forslag til at hjælpe de brandlidte, hvori han opfordrede til at indføre en hundskat ud fra den moti-vering, at når folk var villige til at betale dusør for en bortkommen hund, ville de sik-kert også med glæde betale skat af at holde samme. Beløbet, der måtte indkomme ved denne foranstaltning, skulle tilfalde de brandlidte.
4. Schous forordninger, 1795, 1. juli.

5. Stadsarkivet. I Kollektkommissionens protokoller, nr. 1-5, er der udførlige oplysninger om de brandlidtes forhold. I 1799 afsluttede kommissionen sit arbejde, og i Kollegialtiden 1801, pag. 17 og 33-39 offentliggjordes det aflagte regnskab for de af kollektfonden anvendte midler.
6. Jvf. Frederik Thaarup, Journal og håndbog for Københavnerne, 1797, pag. 159, hvor der findes en opgørelse over folketallet i København fra 1784 til 1795. Af denne fremgår det, at byens indbyggertal pr. 1. okt. 1794 var 86.133, medens det pr. 1. december 1795 var dalet til 81.132, en nedgang der vel ikke kan forklares anderledes end at de, der midlertidigt havde taget ophold uden for voldene ikke var medregnet. De interimistiske boliger var knap færdige på dette tidspunkt, og teltlejren på Nørre fælled endnu ikke nedlagt.
7. Schous forordninger, 1795, 8. juni.
8. Stadsarkivet. Mag.res. nr. 46, pag. 335.
9. op.cit. pag. 6-7.
10. R. A. Finanskol. res.prot. 1796, 19. oktober. 1747 telte à 10 rdl. - jvf. Penia, 1809, IV, pag. 99, hvor tallet af benyttede telte angives at have været 2052.
11. En københavnsk grosserers ungdomserindringer 1787-1816, pag. 17 ff.
12. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1795, 10. og 11. juni.
13. Schous forordninger, 1795, 17. juli.
14. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1796, 22. august.
15. L. A. Proclamata, 1794-1796, pag. 439, 1795, 7. dec. Bygningskontrakt mellem Andreas Kirkerup og Madam Marie Brinch om at bygge og istandsætte et hus på den plads, der var blevet anvist hende på Christiansborg slotsplads. Det skulle bestå af mur- og bindingsværk og være 14 alen langt, 9 alen bredt og 4 alen højt med vinkeltag, der var teglhængt. I dette skulle der indrettes 1 spisestue, 1 køkken, 1 forstue, 1 spisekammer, 2 mindre værelser samt 2 kvistværelser. Tegningen og overslaget var dateret 18. juli. Prisen var 350 rdl., og dette beløb skulle betales Kirkerup i 3½ på hinanden følgende år fra 11. december 1795 at regne. Kontrakten dateredes 5. sept. 1795. Tinglysningen skete den 7. dec. 1795. Foruden dette hus opførte Kirkerup et par hytter for egen regning.
16. op.cit. 1795, nr. 5, pag. 72, og nr. 9, pag. 129.
17. Politivennen, 1795, nr. 3, pag. 49.
18. Stadsarkivet. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV, 1795, 4. august.
19. Ibid. Mag.res. nr. 46, 1795, 24. juni. - Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV, 1795, 13. august.
20. Ibid. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. I, 1795, 15. august.
21. Ibid. pk. IV, 1795, 7. sept.
22. Ibid. pg. I, 1796, 26. feb.
23. Gode borgeres ædle handlinger, I, pag. 11-47.
24. Iris, 1795, IV, pag. 315, Breve fra København.
25. R. A. Finanskol. res.prot. 1795, 23. sept. jvf. grev Schimmelmann til hertug Frederik Christian af Slesvig-Holsten 1795, 13. jan., Efterladte papirer fra den Rewentlowske familiekreds, VII, p. 50.
26. Stadsarkivet. Mag.res. nr. 46, 1795, 5. august.
27. Ibid. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. III, 1795, 4. dec. Regning over udgifterne til indretningen af »Norske Løve« til de brandlidte.
28. En københavnsk grosserers ungdomserindringer, 1787-1816, pag. 17.
29. Stadsarkivet. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. III, 1795, 28. dec.
30. R. A. Kommercekollegiet, 1795, 16. dec.
31. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1796, 22. august.
32. Stadsarkivet. Mag.res. nr. 50, 1798, 15. og 24. august.

Gaderegulering og byggergler

1. Stadsarkivet. Mag.res. 1795, 17. juni. - Schous forordninger, 1795, 1. og 6. juli. - R. A. Finanskol. res.prot. 1795, 1. juli, Rentekammerets danske res.prot. 1799, 9. jan.
2. C. Bruun, op.cit. III, pag. 711, samt Stadsarkivet Collectanea, X, pag. 178.
3. Axel Linvald, op.cit. pag. 218 ff.

<i>Pontoppidans liste</i>		<i>Linvalds liste</i>	
Øster	298	279 total	18 partielt
Strand	81	79	-
Snaren	123	125	7
Vester	206	204	11
Nørre	209	202	22
Klædebo	14	12	2
Frimanden	10	8	12
Købmager	-	-	2
<hr/>		<hr/>	
941		909 +	74 = 983

4. R. A. Finanskommissionens protokol og sager vedr. det kgl. rescript af 16. juni 1795, ang. Københavns Brandforsikring.
5. J. H. Rawert, Udførlig beretning om den plan, der blev lagt og udført i anledning af den store ildebrand i København 1795, 1800. - Rawerts bog må i høj grad ses under den synsvinkel, at den i første række er en gennemgang af det arbejde, Kommissionen til gadernes regulering og planlægning udførte. Endvidere må den opfattes som et forsvar mod eventuel kritik over for Kommissionens værk, jvf. pag. 125, »den opmærksomme tilskuers, som er uvidende om alle de mødende og ofte uovervindelige hindringer, om alle de vanskeligheder og anstødsstene, der skulle ryddes af vejen, kan og have grund til at standse ved mangt, som man med føje kunne have ønsket anderledes. Jeg vil derfor søge at oplyse om en og anden omstændighed, der er mødt ved udførelsen, og som har forvoldet det, der har tiltrukket nogle og måske alles misnøje. Jeg vil og kan kun anføre nogle, dem nemlig, hvorom man har spurgt mig og forlangt forklaring. Før denne ildebrand forundrede alle sig meget over, hvorfor de meget skæve gader og grunde udi den 1728 afbrændte del af staden ikke var blevet rettede og gjort mere regulære... men også denne gang forblev alt lige så skævt og ureglet som tilforn«.
6. L. A. Københavns Brandforsikrings arkiv. VI, 1795, I, H. 2.
7. Når Rawert medtager denne, kan det skyldes, at han først senere har fået kendskab til, at den var ubeskadiget. Overstrøgningen i Brandforsikringens protokol kunne jo også tyde på, at man der i første omgang regnede denne ejendom for nedbrændt.
8. Schous forordninger, 1795, 9. og 10. juni.
9. Rawert, op.cit. pag. 22-32.
10. Ibid. pag. 28.
11. Ibid. pag. 80-84.
12. Bestemmelser vedr. Københavns Kommune, pag. 233, 1796, 26. april.
13. Fogtmans rescriptsamling, 1795, 11. sept.
14. Jvf. Chr. Elling, Det Klassiske København, pag. 56 og 86. Fr. Weilbach, Dansk Bygningskunst i det 18. århundrede, pag. 224, samt Harald Langberg, C. L. Davids Samling, (I), pag. 13 og Hist. Medd. om Kbh. 4, II, p. 340. - At det ikke i de første år udelukkende var tanken her at opføre fornemme huse, må man slutte ud fra Peter Meyns skrivelse til bygningskontoret, 1797, 22. juni, hvor han blandt de gader, der måtte egne sig

- til bebyggelse for fattige familier anbefalede »den nye gade ved Rosenborg have« på linje med Studiestræde og Sct. Pederstræde.
15. Harald Langberg, Danmarks Bygningskultur, 1955, I, pag. 264-267.
  16. Schous forordninger, 1795, 4. juli.
  17. Ibid. 9. og 23. sept.
  18. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1795, 15. sept. - Jvf. Chr. Elling, Danske Borgerhuse, 1947, p. 142.
  19. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1798, 24. april. Madam Sundorph fik 2 års respit, så skulle det være nedrevet, og samme ordre fik brændevinsbrænder Ravn, Vestervold 189, Vester kvarter, i et lignende tilfælde.
  20. R. A. Da tømrermester C. F. Hollander i 1797 ansøgte om tilladelse til at opføre sin bygning i Frederiksberggade i samme højde som nabobygningen, der også opførtes af C. F. Hollander, på hjørnet af Gammeltorv og Frederiksberggade, Vester kvarter 140, fik han afslag med henvisning til, at det var blevet afslået adskillige andre. Bygningskontorets kopibog, 1797, 23. febr.
  21. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1795, 15. sept. samt bygningskontorets journalsager, litr. D. nr. 1995, 1797, 15. febr. jvf. Chr. Elling, Danske Borgerhuse, pag. 141 og København før og nu, II, pag. 208.
  22. Chr. Elling, Det klassiske København, pag. 26 ff.
  23. R. A. Bygningskontorets journalsager, litr. D. nr. 2032 med bilag, 1797, (26.) jan., 6. febr. og 22. marts.
  24. K. A. Låncandragende A/400, 1798, 14. nov. - L. A. Brandtaxation, Øster kv. 145 (nyt nr. 133a og b), police 3995 (senere 4547 og 4548). 1798, 20. nov. for den fuldfærdige bygning.
  25. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1795, 12. nov.
  26. Ibid. 1796, 15. og 23. jan. og 1797, 1. sept. - Rentekamrets danske res.prot. 1799, nr. 124, 253, 256, 257 og 445.

Branderstatningerne

1. Dette kapitel bygger på fremstillingen hos Axel Linvald, Københavns Brandforsikring 1731-1911, 1913, pag. 218 ff.
2. R. A. Finanskommissionens protokol og sager vedr. det kgl. rescript af 16. juni 1795, ang. Københavns Brandforsikring.
3. R. A. jvf. Finanskol. mis.prot. 1795, 30. juli.
4. G. H. Lund, Tanker om den gamle Brandkasse og Plan til en ny Brandkasse, samt Abraham Kall, Hvor meget kan Brandkassen betale?.
5. R. A. Kgl. rescript af 1795, 6. nov. - Jvf. Finanskol. mis.prot. 1795, 7. nov. skrivelse til Abraham Kall.

Byggematerialer og bygningshåndværkere

1. Rawert, op.cit. pag. 16 ff.
2. Schous forordninger, 1795, 25. sept. - Det blev ophævet 1800, 22. august. - Om toldlettelser, jvf. Schous forordninger, 1795, 3. juli, 1798, 13. august og 1799, 7. august, og Aage Rasch, Dansk Toldpolitik, 1760-1797, 1956, pag. 261.
3. R. A. Bygningskontorets journalsager, litr. C. nr. 1247 med bilag, 1795, 21. juni og 25. juli.
4. Ibid. litr. C. nr. 1240, 1795, 13. juli.
5. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1796, 13. august.
6. Jvf. A. S. Ørsted, Af mit liv og min tids historie, II, p. 16. - Apoteker Ludv. Manthey (Løveapoteket) skrev i Todes tidligere omtalte Sundhedsråd, »Iblandt dette er de sten.

- som vore holstenske landsmænd forsyner os med, særdeles værd at omtale. Deres beskaffenhed er ualmindelig slet, og den nærværende pris (november 1795) fuldkommen dobbelt overstegen den«. - Marcus Rubin, 1807-1814, pag. 66, »1798 ankom halvsjette tusind skibe til staden (hvoraf) en stor mængde med alle slags bygningsmaterialer«. - Af Michael Bælckows fallitbo (omtalt nedenfor) fremgår det, at han købte tømmer i Stetin.
7. R. A. Bygningskontorets journalsager, litr. C, nr. 1248, 1795, 27. juli.
  8. C. Nyrop, Københavns Murer- og Stenhuggerlav, 1907, pag. 210 ff.
  9. Contrabog over ugentlige indtægter og udgifter, samt månedlig balance for samtlige interessenter ud i den Østre Kalk-Fabrique. B. 1788-1799 og C. 1800-1803. Murerlaugets arkiv, Murerlauget. Jvf. bilag I.
  10. Iris, 1795, IV, pag. 317.
  11. Rawert, op.cit. pag. 19.
  12. R. A. Bygningskontorets journalsager, litr. D. nr. 2878, 1798, 31. dec. - Lignende fortegnelser i Stadsarkivet, Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV. Allerede pr. 31. december 1796 var der bygget 31 brændevinsbrændrier og 21 bryggerier.
  13. Schous forordninger, 1795, 11. sept. - Jvf. R. A. Laugskommissionen af 1794. Forhandlingsprotokollen, pag. 122, 1795, 25. sept. Man foreslog, »At ved en plakat måtte bekendtgøres, at for desto mere at befordre stadens afbrændte bygningers hastige opbygelse, måtte være håndværkssvende af alle dertil hørende professioner tilladt at komme hertil staden og tage arbejde«, endvidere at svendeprover ikke skulle være strengt nødvendige, hvis ellers en mand havde erhvervet duellighed og var sædelig.
  14. Stadsarkivet. Mag.res. 1795, 16. juni og 6. juli.
  15. Ibid. 1796, 26. juni.
  16. Ibid. 1795, 29. dec. - Flere af dem tog arbejde hos C. F. Hollander. - Tømmerstrejken og dens lønningsmæssige baggrund er behandlet af Albert Olsen, Hustømmerfaget gennem tiderne, 1940, p. 111 ff.
  17. Stadsarkivet. Borgerskabsprotokollerne 1795-1804 under følgende datoer, 1795, 20. juli og 28. oktober, og 1796, 21. april, 1. august og 30. september og 1797, 6. marts.
  18. Generaltabellen for 1795 på Det kgl. bibliotek, for 1797 på Universitetsbiblioteket. Tal-lenc for 1794, 1800 og 1802, jvf. Nyrop, op.cit. pag. 162, og for tømmerens vedkommende 1794-1798, samme, Tømmerlauget, 1887, pag. 183. - Desværre er opgivelserne ikke ens, således er de af Nyrop anførte tal betydeligt lavere end generaltabellernes, hvor de findes for samme år.
  19. 4 mark er den højeste dagløn, jeg har set opført i regninger som udbetalt til murer-svende, og kun til disse. Ved spørgsmålet om bedømmelse af lønsatserne rejser sig også problemet om mestersalærets størrelse og indregning i daglønnen.
  20. R. A. Bygningsadministrationens journal, 1798, 26. juni, og bygningskontorets journalsager litr. C. nr. 2127, 1797, 12. maj, og bygningskontorets kopibog, 1799, 4. juni.
  21. R. A. Bygningskontorets journalsager litr. E. nr. 119, 1799, 20. april.
  22. M. L. Nathanson, Om klagerne over Næringsløshed, 1838, pag. 13 ff.
  23. Jvf. A. Friis and K. Glamann, A History of Prices and Wages, 1958.

Finansieringen

1. Rawert, op.cit. pag. 12-15. - I magistratens resolutionsprotokol er der refereret mange andragender fra husejere om at blive fri for »at rykke ind«. - Amtskirurg J. Ryger m. fl. foreslog, »at der måtte blive pålagt de beboere som ikke ville bygge straks igen, at overlade deres grund for en billig pris til naboen, og at enhver som ville sælge måtte være forbundet til først at tilbyde naboen grunden.« mag.res. 1795, 20. juli. Stadsarkivet.
2. K. A. Låncandragende A/705, 1800, 1. okt., hvor Jennerich omtalte sit ønske om »på en formelig måde at komme ud af det fællesskab, i hvilket han for tiden er i med tømmer-

- mester J. C. Møller«. Ved en enkelt lejlighed har Trane og Casp. Fr. Hollander bebygget en grund i fællesskab i Nørre kvarter.
3. H. Langberg og H. E. Langkilde, Dansk byggesæt omkring 1792 og 1942, 1942, note til pag. 34, hvor H. Langberg omtaler en endnu ikke publiceret afhandling om skydebancbrødrene. Mange blev medlemmer af dette selskab jvf. N. P. Jensen, Det danske Skydebrosdelskab, pag. 114 ff. netop i disse år. Således i 1797 Lauritz Thrane, Anth. Wilcken og H. C. Schmidt, og det følgende år Chrf. Chrane, og i 1802 Andreas Hallander. Andreas Kirkerup havde været medlem siden 1786, og Philip Lange siden 1790.
  4. R. A. Bog over Den dansk-norske Speciebanks debitorer B. 1791-1798 og 1798-1816. Her fremgår det tydeligt af kontierne over de diskonterede vekslere, hvilke håndværksmestre, der gensidigt udstedte vekslere på hinanden.
  5. Thomas Gjørup, Skildringer af mit liv, pag. xlix ff. og R. A. Finanskol. res.prot. 1796, 28. sept.
  6. K. A. Låneandragende A/36, 1797, 25. marts.
  7. K. A. Låneandragende A/300, 1798, 8. maj. - L. A. Skødeprotokollen, 1799, 9. nov.
  8. Således Vester 171, Mikkelsbryggersgade. 1797 erhvervedes de af Andreas Hallander for 10½ mark pr. kvadrat alen, 1798 solgte han den for 2 rdl. pr. kvadrat alen til tømrermester Joh. Wilh. Steenberg, der atter i 1800 afhændede den til murermester J. C. Murbeck for 2 rdl. 5 mark pr. kvadrat alen. L. A. Skødeprotokollen 1797, 11. august, 1798, 12. nov. og 1800, 19. december. - Da Rawert og Hallander i 1799 gav 4 rdl. pr. kvadrat alen for et stykke af Bernstorffs Palæts have, betragtedes det for en meget høj pris. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1799, 20. sept.
  9. R. Nyerup, Beskrivelse af København, 1800, pag. 209.
  10. Rawert, op.cit. fortalen og pag. 16 ff. - I 1808 efter bombardementet havde man en anden opfattelse, idet man ønskede »et mere smagfuldt og økonomisk byggevæsen samt bedre og bekvemmere bygninger, såvel offentlige som private, end de, der i almindelighed blev opførte efter ildebranden i 1795«, Marcus Rubin, op.cit. pag. 8, Om den »glimrende handelsperiodes« betydning for byggeriet jvf. også J. Schovelin, »Fra den danske handels empire, II, pag. 244. - Da Rawert og Meyn indleverede deres »plan til et reguleret anlæg for den afbrændte del af staden« den 17. juni 1795 fremhævede de udtrykkeligt, at de »funderede en plan for evigheden som vore efterkommere enten vil yde os og vore børn tak for eller bebrejde os for evig at vore hensigter ikke strakte videre.« Jvf. Rawert, op.cit. 25.
  11. Indberetningerne sendtes både til magistraten og rentekammeret. Det første sted findes de nu i Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV, og det sidste sted som bilag til bygningskontorets journalsager. - Opgørelsen 1799, 31. dec. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV. - Kollegialtidende 1801, pag. 62 og for 1804, Axel Linvald, op.cit. 257.
  12. Philopatricia, Hvorfor er det så vanskeligt at få prioriteter i fast ejendom?
  13. Denne bestemmelse toges meget nøje efterretteligt. Gang på gang afviste man låneandragender med henvisning til at ansøgeren kunne få lån andet sted. Da justitsråd Hartvig Frisch i februar 1803 anøgte om et lån, anmodede han netop Kreditkassens direktion om at fravige dette princip i hans tilfælde. Låneandragende A/964 og A/993. - Grosserer Peschier, der selv var garant for 5000 rdl. i Kreditkassen, anbefalede snedkermester Es-manns andragende med henvisning til, at Kreditkassen blev stiftet for »stræbsomme ... professionister«, idet Peschier tilføjede, at havde Esmann været en kapitalist, så skulle Peschier så vist ikke have anbefalet ham. K. A. A/390, 1798, 5. oktober.
  14. Ernst Andersen, Kreditkassen for Husejere i København 1797-1947, 1947. - Edvard Holm, Danmarks-Norges historie VI, 2, pag. 350, fremhæver også Tetens indsats og det samme gør Carl Thalbitzer i sit festskrift, Kreditkassen for Husejere i København 1797-

- 1922, 1922, pag. 12 ff. - Som bilag til Finanskollegiets missiveprotokol, 1797, 29. august, under nr. 1350 findes vedlagt en skrivelse ang. Kreditkassens forhold, foruden fundatsen for samme, 2 obligationsbeviser, der må betragtes som værende kreditforeningsobligationer af ældste type. Desuden findes som bilag til samme sag et interimsgarantibevis. R. A.
15. Da skiftet efter Abraham Kall er bortkommet engang i forrige århundrede, synes der ikke ad denne vej mulighed for at finde frem til, hvilke personer eller kredse, der lod Kall handle for sig. - Den 7. marts 1797 anførte Kall i en skrivelse til Kreditkassen, at man kunne regne med et yderligere tilskud til Kreditkassen »af 20.000 rdl. som jeg professor Kall har i kommission at indbetale«. Kreditkassens kopibog, under nævnte dato, pag. 31. K. A.
16. Allerede september 1795 havde han rådspurgt rentekammeret i anledning af sine planer om at udlåne 60.000 rdl. til brandlidte, i mindre summer og mod pant i annuiteter, og hans virksomhed som låner i Den dansk-norske speciebank viser, at han realiserede sine planer. - R. A. Rentekammerets danske res.prot. 1795, 29. sept. nr. 291.
17. R. A. Den dansk-norske speciebank. Dokumenter til Speciebankens repræsentanters resolutionsprotokol, nr. 123, 1795, 30. juli.
18. R. A. Kvartalsopgørelser over udlånskonti. Dokumenter til Speciebankens repræsentanters resolutionsprotokol, nr. 136, 1795, 31. dec., og nr. 162, 1796, 30. juni. Kalls lånekonto i »Alfabet til Udlånsprotokollen, 1791-1797«.
19. R. A. Speciebankens »Alfabet til udlånsprotokol, 1797«, 1., 14., 17. og 26. august. For de 27.900 rdl. stilledes der Brandforsikringsobligationer som sikkerhed.
20. R. A. Finanskol. mis.prot. 1795, 7. nov.
21. For samtiden stod Abraham Kall uden tvivl som den, der skabte Kreditkassen, eller i hvert fald var dens drivende kraft. Rawert, op.cit. pag. 167. Ligeledes Werlauff, der i sin nekrolog over Kall i 1822 i Dansk Litteratur Tidende, pag. 120, skrev, »Dog det værk, som varigst vil bringe mindet om hans anstrengelser og tænkning for borgerskabets vel til efterslægten er den indretning, uden hvilken hovedstaden næppe så hastigt ville have fået sit tab genoprettet, og for hvilken han til sin død vedblev at virke«. Hertil føjes følgende gådefulde ord, »hvorledes iøvrigt hans fortjeneste heraf og overhovedet hans bekendte finansielle indsigt måtte kunne have åbnet ham en højere virkekreds, om han selv havde attrået det, tilkommer det engang hans biograf at opdage«. Men endnu har Abraham Kall ikke fundet nogen biograf, lige så lidt som der i dag foreligger udførlige oplysninger om hans økonomiske forhold.
22. L. A. Panteekstraktprotokol nr. 17, 1797, 6., 13. og 20. februar.
23. K. A. Refererede sager vedr. deliberationsprotokollen. A/191, 1797, 25. okt. - Overformynderriet nærede åbenbart ikke så store moralske betænkeligheder. Det lykkedes Winther at få 1. prioriteten der.
24. K. A. Refererede sager vedr. deliberationsprotokollen. A/640, 1800, 4. juni.
25. Ibid. A/434, 1798, 18. dec. og 1799, 4. april. Anth. Wilcken opnåede dog lån i Kreditkassen, idet han fik udleveret obligationer i stedet for rede penge, en praksis, der er ganske som den nuværende, men ikke var det normale i starten, selv om der kendes flere eksempler herpå. Wilcken måtte da selv sørge for at få kasseobligationerne placeret, hvilket åbenbart ikke har været så let, siden han måtte gøre det mod en så stor rabat, at Kreditkassen ikke kunne være tjent dermed. Kassen betingede sig derfor i fremtiden, at lånerne i de tilfælde, hvor der blev givet obligationer, anbragte dem så fordelagtigt, at de ikke kom i miskredit. jvf. Refererede sager vedr. deliberationsprotokollen, A/490, 1799, 1. maj, ang. strømpefabrikant Warburgs ansøgning.
26. Ernst Andersen, op.cit. pag. 19.
27. L. A. Fallitboer, klasse 6, Forseglingsprotokoller, Registreringsprotokoller og Behandlingsprotokoller, samt de behandlede boer. - Murermester Lars Blem, 1801, 15. jan.

- Murermester M. Bælckow, 1799, 8. november, Tømrmester Chrf. Chranc, 1799, 23. oktober. Tømrmester Casp. Fr. Hollander, 1801, 23. juli. Murermester Frederik Dan. Holm, 1799, 14. juni. Tømrmester Henr. Meyer, 1799, 16. december. Murermester H. C. Ondrup, 1800, 12. november. Murermester H. C. Schmidt, 1799, 26. oktober. Murermester Anth. Chrf. Wilcken, 1799, 20. oktober. Murermester Johan Gott. Winckler, 1799, 23. november. - Dertil kom senere tømrmester Robertson, 1803, 24. november og tømrmester Chrf. Kern, 1804, 2. oktober.
28. Akterne fra Bælckows fallitbo er meget fyldige, ligeledes fra H. C. Ondrups. Den sidste påstod, at det var stedsønnen, Bælckows fallit, der trak hans med sig, da Ondrup havde kautioneret for denne. Om Ondrup se Bredo L. Grandjean, Hans Christopher Ondrup, Kulturminster, Ny række, 1, pag. 78 ff. - Blandt Bælckows kreditorer mødte også hoscrammer Michael Petersen Kirkegaard, fader til Søren Kirkegaard. - Jvf. Sigurd Jensen, Formueforhold ved midten af 19. årh. Hist. Med. om København, 4, IV, pag. 605.
29. Murermester Henr. Meyer fallitbo. Meyer havde opført og solgt en gård i Læderstræde, Strand kvarter mtr. nr. 48 for ialt 25.500 rdl. til jøden Abraham Isaach. Denne gik imidlertid fallit i sommeren 1799, og Meyer fik ikke sine penge, hvorfor han ikke længere så sig i stand til at betale sine kreditorer.
30. Rawert, op.cit. pag. 16.
31. L. A. Panteekstratprotokol, nr. 19, 1799, 21. oktober og 9. december.
32. L. A. Låneandragende A/46, 1797, 25. marts. K. A. - Jvf. Brandtaxation for Nørre kvarter (ny matrikel nr.) 114, 1797, 26. oktober.
33. Stadsarkivet. Kuratelet for Nikolaj Kirkeskole. Sager vedr. Nikolaj Skole, 1787-1799. Kopps overslag af 1795, 24. juli og Kirkerups af 1795, 1. august. Regnskabsprotokollen for 1795-96 med bilag. Bygningen var færdig 1796, 25. august, hvor Kirkerup gav generalkvittance. - Jvf. Brandforsikringsbevis nr. 3802 assurance 6800 rdl., 1796, 12. sept.
34. M. L. Nathanson, Om klagerne over næringsløsheden, 1834, pag. 16, og Sigurd Jensen, Formueforhold ved midten af 19. årh. Hist. Med. om København, 4, IV, pag. 598 ff.

Huslejeniveauet efter genopbygningen

1. Tode, op.cit. pag. 173 og 239.
2. Iris og Hebe, 1797, I, pag. 1-15.
3. R. A. Bygningskontorets journalsager. Bilag ad litr. D. 2199, 1797, 12. juni, 22. juni og 25. juli.
4. Ibid. D. 2250, 1797, 9. sept. og 15. sept. - Finanskollegiets mis.prot. 1797, 9. sept.
5. R. A. Bygningskontorets journalsager, Bilag ad litr. D. 2277, 1797, 30. sept., 27. sept. og 28. sept. samt 11. oktober.
6. Stadsarkivet. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. IV, 1797, 29. august.
7. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1797, 11. nov. litr. D. 2303. - Finanskol. mis.prot. 1797, 25. nov.
8. R. A. Bygningskontorets kopibog, 1797, 28. oktober, litr. D. 2294. Jvf. Rentekammerets res. prot. 1797, 25. oktober, nr. 266. Af bilagene her fremgår det, at det var på magistratens opfordring, at L. Thrane påtog sig at opføre disse huse.
9. R. A. Finanskol. journalsager til mis.prot. 1797, 12. nov. K. A. A/221, A/392 og A/428.
10. L. A. Panteekstraktprotokollen, 1797, 16. okt.
11. R. A. Finanskol. res.prot. 1797, 14. dec.
12. Stadsarkivet. Sager vedr. hjælpen til de brandlidte, pk. I og II, 1799, 10. maj.
13. R. A. Geheimeråd Christian Brandts arkiv. - Jvf. Stadsarkivet. Collectanea, VI, pag. 29.
14. op.cit. pag. 7. Bagest i bogen tegninger til et sådant hus, jvf. billede hos H. Langberg, og H. E. Langkilde, op.cit. pag. 21. K. A. Kreditkassens designationsprotokol 1803-1808, pag. 85.

Arkitekturen

1. For dette afsnits vedkommende henvises til Christian Ellings tidligere nævnte bøger, foruden H. Langberg og H. E. Langkildes Dansk Byggesæt omkring 1792 og 1942, samt H. Langbergs, Danmarks Bygningskultur, I-II.
2. L. A. Købe- og bygningskontrakt mellem grosserer Friderici og tømrermester Andreas Hallander, 1798, 4. april, tinglyst 1798, 30. april, Proclamata 1796-1798, pag. 613. - På samme måde sluttedes der købe- og bygningskontrakt mellem Andreas Hallander og blikkenslagermester Joh. Andreas Løser, ang. nabogrunden på Højbroplads, Øster kvarter mtr. nr. 253, litr. B., 1798, 26. januar, tinglyst den 25. juni 1798, Proclamata, 1796-1798, pag. 648.
3. Fr. Weilbach, C. F. Harsdorff, 1919, pag. 240.
4. Gustmeyer søgte om toldnedsættelse for svensk kobber, som han agtede at indføre til dette formål. Stadsbygmester Meyn, der fik sagen til udtalelse, fandt, at Gustmeyer burde have denne tilladelse, da et kobbertag måtte anses for et særdeles godt værn mod ildsvåde. - R. A. Bygningskontorets journalsager, litr. D. 2001, 1797, 24. feb. og bygningskontorets kopibog, 1797, 4. april.
5. Det kgl. Akademi 1904-1954, 1954, pag. 17 - jvf. også Fr. Weilbach, Dansk Bygningskunst i det 18. århundrede, 1930, og Vilh. Lorenzen, Vore Byer, IV, 1720-1814, 1957.
6. J. Käuttner, Reise durch . . . Dänemark . . . in 1797, 1803, pag. 79, hvor han med et par pennestrøg illustrerer dette fænomen.
7. Chr. Elling, Danske borgerhuse, pag. 32.
8. En analyse af husenes indretning, lejlighedernes brug, og deres forskelligartede udsmykning er af langt større interesse, ikke mindst hvor det er muligt at drage generelle konklusioner med hensyn til udviklingen af den jævne borgers bolig gennem tiderne. Jvf. Poul Strømstad, Den gyldne løve, Nationalmuseets arbejdsmark, 1958, pag. 39.
9. Jvf. bilag III.
10. Hugo Matthiessen, Københavnske gader, 1924, pag. 52.

Anvendte forkortelser

mag.res. = magistratens resolutionsprotokol.

mis.prot. = missiveprotokol.

res.prot. = resolutionsprotokol.

K. A. = Kreditkassen for husejerne i Kjøbenhavns arkiv.

L. A. = Landsarkivet for Sjælland.

R. A. = Rigsarkivet.

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring

Foreningen har siden oprettelsen i 1907 arbejdet for at beskytte Danmarks smukkeste og historisk mest værdifulde bygninger imod forsimpning, vanrøgt og nedrivning. Indmeldelse i foreningen finder sted ved henvendelse til foreningens kasserer, landsretssagfører Adam Hauch, Gammel Strand 40, København K, eller til sekretæren, museumsinspektør Harald Langberg, Gråbrødretorv 3, København K.

Kontingentet er kr. 12,00 årlig.

Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring

Foreningens medlemmer modtager publikationerne frit, men disse udsendes tillige gennem Arkitektens Forlag og kan rekvireres gennem enhver boghandel.

Pris: Kr. 16,00